

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

ISSN: 2313-6170

Түлхүүр үг: Orçuulgazuj

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

VII

(Орчуулгын шүүмж судлал)

Эрхлэн хэвлүүлсэн: Г.Элдэв-Очир

Улаанбаатар

2019

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ЦУВРАЛ

№07(508)

Ариутган хянах зөвлөл

Эрхлэгч:

Нарийн бичгийн дарга:

Гишүүд:

М.Чимэдцэеэ (доктор, дэд профессор)

Г.Элдэв-Очир (доктор, дэд профессор)

Э.Равдан (ШУ-ны доктор, профессор)

Го.Аким (доктор, профессор)

С.Эрдэнэмаам (доктор, профессор)

Л.Чулуунбаатар (доктор, профессор)

Г.Буяннэмэх (доктор, профессор)

О.Чинбаяр (МОЭ-ийн ерөнхийлөгч)

Ш.Эгшиг (доктор, дэд профессор)

К.Окада (Токиогийн ГСИС, доктор, профессор)

Б.Баярмэнд (ӨМИС-ийн МСС, доктор, профессор)

В.В.Мароши (Новосибирскийн УБИС, доктор, профессор)

Мари Доминик Эвен (ФҮШУСТөв, доктор, профессор)

Хоу Ваньжуан (Бээжингийн их сургуулийн Монгол

судлалын төвийн зөвлөх, профессор)

Санаачлагч: МУИС, ШУС, ХУС, Орчуулгазүйн профессорын хамтлаг

Хянан засварласан: Г.Элдэв-Очир

Хуудасны хэмжээ: А4

Хэвлэлийн хуудас: 17.3 хх

Хэвлэсэн тоо: 150 ш

Хэвлэлийн газар: “Удам соёл” ХХК

NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA

ISSN: 2313-6170

Key title: Orçuulgazùj

TRANSLATION STUDIES

VII

Compiled by: G.Eldev-Ochir

Ulaanbaatar

2019

NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA

TRANSLATION STUDIES

RESEARCH SERIES №07(508)

Editor: Chimedtseye.M (National University of Mongolia, Mongolia)

Secretary: Eldev-Ochir.G (National University of Mongolia, Mongolia)

Editorial Boards:

Ravdan.E (National University of Mongolia, Mongolia)

Akim.G (Ph.D, Professor, Mongolia)

Erdenemaam.S (Mongolian State University of Education, Mongolia)

Chuluunbaatar.L (National University of Mongolia, Mongolia)

Buyannemekh.G (National University of Mongolia, Mongolia)

Chinbayar.O (President of the Mongolian Translators Union, Mongolia)

Egshig.Sh (National University of Mongolia, Mongolia)

Okada.K (Tokyo University of Foreign Studies, Japan)

Bayarmend.B (Inner Mongolia University, P.R.China)

Maroshi.V.V (Novosibirsk State Pedagogical University, Russia)

Marie-Dominique Even (French National Center for Scientific Research, France)

Hou Wanzhuang (Center of Mongolian studies of Peking University, P.R.China)

Founder: Professors Team for Translation Studies, Division of Humanities,
School of Arts and Science, National University of Mongolia
Eldev-Ochir.G

Paper size: A4

Number of pages: 17,3

Number of prints: 150

Press: Udam soyol LLC

ГАРЧИГ

Өмнөтгөл үг		7
ОРЧУУЛГЫН ШҮҮМЖ СУДЛАЛ		
Ш.Эгшиг	Орчуулгын шүүмж судлалын зайлшгүй болох нь	11
Ц.Одончимэг, С.Дугармаа	Нэр томъёоны орчуулгын асуудалд	22
Б.Энхбаяр	Монголын орчуулгын онол судалгааны өнөөгийн байдал, онцлог	29
Г.Эрдэнэнаран	“МНТ”-ны Э.Хенишийн герман орчуулгын ойролцоо утгат үйл үгийн дүйцэл	36
Л.Маналжав	Үзэмчин гүн Гомбожавын “Хятад орноо бурханы шашин дэлгэрсэн түүх” номын орчуулгын шүүмж	50
О.Мөнхчимэг	Translation studies in learning languages	54
Т.Мягмарсүрэн	Монгол хэлэнд ерөнхий ганц тоо зааж буй нэр үгийг англи хэлнээ орчуулах явцад үүсэх зарим асуудал	60
Р.Онон	“Цэрэг (цэргийн)” гэх үгийг англи хэлээр орчуулах Боломжууд	70
М.Амартайван	Орчуулгын тулгамдсан асуудлуудыг шүүмжид тусгасан нь	76
А.Цэрэнчулуун	Монгол, Герман өвөрмөц хэлц үгэнд метафор (шилжмэл утга)-ыг түгээмэл хэрэглэсэн нь	86
Б.Удвал	Орчуулгын нийтлэг ба орчуулгын чанарын үнэлгээ	92
Д.Бадмаанямбуу, Б.Нэргүйжаргал, Б.Сүмбэр	Хятадын “Гурван улсын үлгэр” сонгодог зохиолын монгол орчуулгын харьцуулал	99
Г.Элдэв-Очир	Д.Нацагдоржийн зохиолыг хятад хэлнээ орчуулсан байдал	107
Д.Бүрнээ	Орчуулгын эхийг ариутган шүүж, засан найруулж байсан уламжлалаас	111
Wurenzaorige, Г.Элдэв-Очир	Монгол, хятад хэлний адилтгал, зүйрлэлийг орчуулгад авч үзэх нь	118

ХАВСРАЛТ

Г.Буяннэмэх	Ч.Лодойдамба “Тунгалаг Тамир” зохиолын франц орчуулга	127
Р.Оргил	Ба Жинь “Шувууны диваажин” өгүүллэгийн орчуулга /хятад хэлнээс/	137

Өмнөтгөл үг

Монголын орчуулгын үйл хэрэг шинэ шатанд гарч, мэргэжлийн болон уран сайхны олон чиглэлийн орчуулгын бүтээл шил шилээ даран гарч, орчуулгын судалгаа шинжилгээ ч хөгжин урагшилж байгаа билээ. Эдүгээ гадаад хэлээр сургалт эрхэлдэг их, дээд сургууль зах зээлийн шалгуураар тооны хувьд цөөрч байгаа ч, сургалт судалгааны чанарын хувьд ахин дэвшиж байна. Орчуулагчдын эгнээ залуу үеэр сэлбэж байгаа байдал ч ажиглагдаж байна. Хувь хүний орчуулга давамгайлдаг байсан байдал бас л өөрчлөгдөж, орчуулгын төслүүдэд багаар ажилладаг хандлага гарч эхлээд байгаа юм. Уншигч түмэн орчуулгын чанарыг маш нарийн мэдэрдэг тул, чанар муутай тааруу орчуулга зах зээлийнхээ жамаар хумигдаж байгаа нь ч мөн мэдэгдэж байна.

“Орчуулгазүй” сэтгүүл анхны дугаараа гаргаж эхэлснээс хойш, сэтгүүлийн бодлогын дагуу орчин үеийн орчуулга судлалын салбар чиглэлийн дагуу дугааруудаа бэлтгэн гаргадаг болоод бас л хэдэн жилийн нүүр үзжээ. Сэтгүүлийн энэ дугаарын гол сэдэв бол “Орчуулгын шүүмж судлал” юм. Бид утга зохиолын шүүмжлэлд хамаарах орчуулгын шүүмжийн судалгааг ахиулан хөгжүүлэх ёстой судлаачид билээ. Орчуулгын шүүмж судлалын чиглэлээр хийсэн эрдэм шинжилгээний хурлаар орчуулгын шүүмж судлал бол орчуулгазүйн судалгааны нэг чухал салбар судлал гэдгийг онцлон дүгнэсэн юм. Манай улсад төрөл бүрийн орчуулгын шүүмж хэвлэл мэдээллийн олон сувгаар түгэн гарч байдаг ч, тэрхүү орчуулгын шүүмжийг судлах судлаачдын хувьд орчуулгын шүүмж судлалыг хөгжүүлэх чиглэлд арай түлхүү анхаарах нь зүйтэй гэсэн санал дүгнэлт их байлаа. Орчуулгын шүүмж судлал зөв хандлагаар хөгжих нь орчуулгын чанарт шууд сайнаар нөлөөлнө.

Сэтгүүлийн энэ дугаарт орчуулгын шүүмж судлалын чиглэлээр хэдэн өгүүлэл нийтлэгдэж байна. Эдгээр өгүүлэлд орчуулгын шүүмж судлал бол уламжлалт шүүмжийн тухай ойлголтоос илүү өргөн хүрээнд орчуулгын шүүмж судлалыг ойлгох ёстойг, энэ нь мөн чанартай сайн орчуулгыг хэвлэн нийтлэх цогц ойлголт гэдгийг орчин үеийн өрнийн орчуулгазүйн өндөрлөгөөс бид мэдэж авч байна. Хамгийн чухал нэг хандлага бол сүүлийн үед орчуулгын салбарт мэр сэр гардаг бусдын орчуулгыг хуулбарладаг, өмнөх үеийнхний орчуулгын бүтээлийг ашиглан орчуулах бус, гагцхүү үсэг бичгийн хувиргал хийх төдийгөөр өөрийн бүтээл болгон хэвлэн нийтэлдэг явдлыг орчуулгын шинжилгээгээр илрүүлж, энэ байдлыг үнэлдэг болж байгаа хандлага юм.

Сэтгүүлд орчуулгын шүүмж судлалын өгүүлүүдээс гадна орчуулгын онол судалгааны өнөөгийн байдал, орчуулгын үгийн сангийн судалгаа, хэлц үгийн судалгаа, номын шүүмж, уран зохиолын орчуулга багтаж байна.

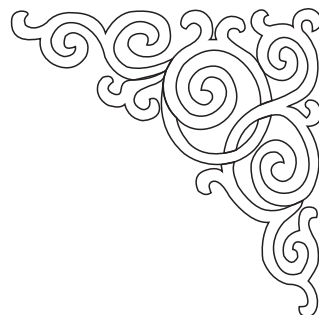
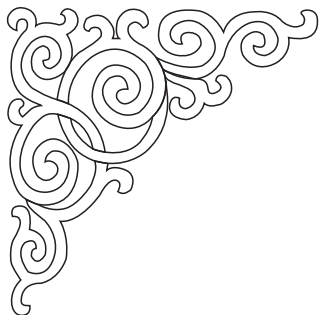
Орчуулга судлаачдын бас нэгэн анхаарах чиглэл бол орчин үеийн электрон технологийн хөгжлийн хандлагыг орчуулгазүйд тусган авч үзэх явдал юм. Орчин цагийн дэлхий ертөнцөд одоогоос дал гаруй жилийн өмнө үүссэн машины орчуулга хурдацтай хөгжлийн шатандаа шилжин, орчуулагчдын хөдөлмөрийг асар их хөнгөлөх болжээ. Чингэвч, хүний тархины үйл ажиллагааг ямар ч машин үл орлох юм. Орчуулагч хэлмэрчдийн оюун мэдлэгийн төвшин, сэтгэхүйн чадамжийн байдал өөр өөр ч, нийтлэг хандлагыг тогтоох нь орчуулгазүйчдийн нэгэн үүрэг юм. Бид орчин үеийн орчуулгазүйн судалгаа шинжилгээг өрнүүлэн, энэ үйлсэд хөл нийлүүлэн, асар хурдтай хөгжих технологийн ололтыг орчуулгад хэрэглэх явдлыг ч орхилгүй судалгааны ажлынхаа салшгүй хэсэг болгож явах хэрэгтэй. Уламжлалт утга зохиолын орчуулгын дотор харьцангуй шинэ төрөл болох киноны орчуулга, телевизийн нэвтрүүлгийн шууд хэлмэрчлэл, контентын орчуулга сүүлийн үед хүч түрэн хийгдэх

боллоо. Бид орчуулгын онолын талын судалгааг хийхийн дээр эдгээр шинэ чиглэлийн хөгжлөөр бий болж буй практик талын орчуулгыг судлах явдал бол өнөөгийн судлаачдын бас нэгэн хийх судалгааны ажлын талбар байх юм.

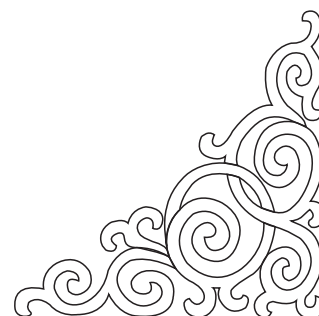
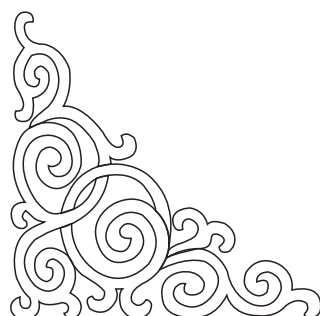
Цаашид эрдэмтэн судлаачид, номын садан, уншигч түмнээс сэтгүүлийн талаархи санал, шүүмж, зөвлөгөө хийгээд бүтээл туурвилаа байнга ирүүлж байна гэдэгт итгэж байна.

Эрдэм оюуны гэгээн мөр цагаан байх болтугай.

МУИС-ийн Шинжлэх ухааны сургуулийн
Хүмүүнлэгийн ухааны салбар
Таргуд Шагдарсүрэнгийн Эгшиг (Ph.D)

**ОРЧУУЛГЫН
ШҮҮМЖ СУДЛАЛ**

ОРЧУУЛГЫН ШҮҮМЖ СУДЛАЛЫН ЗАЙЛШГҮЙ БОЛОХ НЬ

Ш.Эгшиг¹

Товч агуулга: Утга зохиолын шүүмжлэлийн нэг төрөлд багтдаг орчуулгын шүүмж нь хэрэглээний орчуулгазүйн нэг судлахуун юм. Иймээс орчуулгын шүүмжийг хосолмол шинжтэй шүүмж гэж үзэж болно. Орчуулгын шүүмж бол орчуулгын онол практикийг уялдуулан холбож, орчуулгын чанарыг үнэлэх хэрэгсэл болж байдаг. Өнөөгийн утга зохиол, орчуулгазүйн хөгжлийн үүднээс орчуулгын шүүмжийг санал шүүмж төдийгөөр ойлгох бус илүү өргөн утгаар ойлгох хэрэгтэй болсныг дэлхий дахины судлаачдын сүүлийн үеийн бүтээлээс бид тусган авч байгаа юм.

Түлхүүр үг: орчуулгын шүүмж, шүүмж судлал, орчуулгын чанар, орчуулгын хэм хэмжээ, орчуулах эх, орчуулга

Өнгөрсөн зуунд Монголын шинэ цагийн нэгэн үеийн орчуулагчид төрөн гарч, өрнө дорны сонгодог уран зохиолоос олон бүтээл орчуулан монгол түмнийг оюуны ундаагаар ундалж, олон соёлын талаархи танин мэдэхүйнх нь хүрээг тэлжээ. Чингээд эдгээр олон орчуулгын бүтээлтэй зэрэгцэн орчуулгын шүүмж судлал ч мөн сууриа тавьж, энэ чиглэлийн бүтээл туурвил ч нэлээд хэмжээгээр нийтлэгдэн гарч эхэлсэн байдаг. Тийн шүүмжлэгчдийн индэр нь ерөнхийдөө тодорхой нэр бүхий төвийн хэвлэл, “Уран үгсийн чуулган”, “Цог” сэтгүүл”, “Орчуулах эрдэм” зэрэг уран зохиолын судлал шинжлэл, нийтлэлийн сэтгүүл байжээ.

Орчуулгын шүүмж судлал хэмээх ухаан өнөө цагт Монголын нийгэмд мөн л зайлшгүй байх зүй ёсны нэгэн ухаан болно. Орчуулгын шүүмж судлал хэмээхийн тухайтад, эхлээд уг ухааны талаар хэрхэн тодорхойлох талаар товч өгүүлэхийг хүснэ. Аливаа ухаан бол судлах оногдохуунтай, судлаачтай, судалгааны арга, аргазүй, зорилготой байдаг. Орчуулгын шүүмж бол утга зохиолын шүүмжлэлийн доторхи олон шүүмжийн нэг юм. Тухайлбал, утга зохиолын шүүмжлэлд шүүмж, шүүмж өгүүлэл, нэг сэдэвт зохиол, уран бүтээлчийн хөрөг гэх төрлүүд багтана. Эдгээр нь дотроо мөн тус тусын шүүмжийг агуулна. Утга зохиолын шүүмжлэл хэмээх ухааны “шүүмж” дотор орчуулгын шүүмж, шүүмжлэлийн шүүмж, хариу шүүмж, шог шүүмж багтаж байна. Тэгэхээр орчуулгын шүүмж бол утга зохиол хэмээх ухааны нэг л эд эс болох нь. Орчуулгын шүүмжийг нэг талаар утга зохиолын онолын үүднээс тайлбарлаж болохын дээр, мөн орчуулгазүйн үүднээс ч оновчтой тодорхойлж болно. Иймээс орчуулгын шүүмж судлал нь хосолмол шинжийг агуулсан ухааныг судлах нэлээд төвөгтэй судлал болж байна.

¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим, дэд профессор, доктор

Утга зохиолын шүүмж судлалын чиглэлээр С.Буяннэмэх² Ши.Аюуш, Ц.Хасбаатар, Ц.Мөнх, Ч.Билигсайхан, Д.Галбаатар, С.Энхбаяр, Х.Чойдогжамц, Г.Аюурзана зэрэг манай үе үеийн эрдэмтэд, ялангуяа утга зохиол судлаач нар бүгд л энэ сэдвийг хөндөж иржээ. Утга зохиолын олон салбар, төрөл жанрын чиглэлээр дагнан шүүмж хийдэг хүн салбар салбартаа тийм ч олон биш. Тухайлбал, кино шүүмжлэгч гэдэг мэргэжил байдаг ч, манайд кино урлагийн салбарыг дорвитой судлаад, мэргэжлийн төвшинд үнэлэлт дүгнэлт өгдөг хүн ховор байгаа³ талаар салбарынхан хэлдэг. Утга зохиолын аль нэг чиглэлийн шүүмжлэгч хүн бол тухайн салбарын мэргэжлийн төвшний мэдлэгтэй мэргэшсэн шүүмжлэгч байх хэрэгтэй. Шүүмжийг судалдаг шүүмж судлаач нар бас гарч ирэх ёстой. Ингэж байж шүүмж судлал нь хөгжинө. Өнөө цагийн утга зохиолын шүүмж судлалын судлаачдын нэг гол төлөөлөгч бол манай нэрт дуун хөрвүүлэгч Ц.Магсар юм. Түүний үнэт зүйлд тулгуурласан гоо зүйн үзлээр уран сайхны бүтээлийг үнэлэх үнэлгээний хандлагаар хийсэн Монголын утга зохиолын шүүмжлэлийн судалгаа⁴ нь эдүгээ өнгөрсөн зууны 90-ээд оноос хойш бараг хаягдаж гээгдсэн утга зохиолын шүүмжлэл судлалын хоосон орон зайг нөхсөн бүтээл болсон юм. Энэ судалгааг хийхэд судлаачийн гадаад хэлний мэдлэг, орчуулагчийн билгүүн авьяас нь ч нөлөөлсөн гэж үзүүштэй. Судалгаандаа түүхэн уламжлалт шүүмжийн хэлбэр, мөн чанарыг эх бүтээлүүд дотроос илрүүлэн олж, энэ үндсэн дээр орчин үеийн утга зохиолын шүүмжлэлийн төрөл ангиллыг хийсэн явдал бол нэгэн их чухал ажил болж үндсэндээ Монголын утга зохиолын шүүмжлэлийг шинэ өндөр төвшинд гаргажээ. Ц.Магсарын утга зохиолын шүүмжлэлийн ангиллыг дурдвал,

1. Шүүмж
 - Шүүмж
 - Захидал
 - Тэмдэглэл
2. Шүүмжлэлийн өгүүлэл
 - Онолын өгүүлэл
 - Маргааны өгүүлэл
 - Тойм
 - Бодол эргэцүүлэл
3. Нэг сэдэвт зохиол
4. Уран бүтээлчийн хөрөг
 - Хөрөг

² С.Буяннэмэх “Манай зохиолч нөхдөөс өгүүлэх нь: Манай улсад шинэ зохиолууд олирон гарч байна. Гагцхүү түүний сайн муу чанар ба найруулгын талаар онц болж уу, аль эс бөгөөс дутмаг болж буюу, тийм болсон нь юун дээр байна, утгын талаар тохироогүй зүйл байна уу, ер хэрхэн ямар маягтай болж буй, та нөхдийн унших болон ард нийтийн уншихад хэр тохирсон тохироогүй газар байна, эдгээрийг хэлж өгөх зохиолчийн нөхөд юунд үл гарна...” хэмээн бичиж байжээ. Түүвэр зохиол, Улаанбаатар, 1968

³ (<http://www.read.mn/a/2259>).

⁴ Ц.Магсар, I. XX зууны утга зохиолын шүүмжлэлд төрөл зүйл бүрэлдсэн байдал, XX зууны Монголын утга зохиолын шүүмжлэл, Улаанбаатар, 2009, Бит пресс, 16-51-р тал.

- Намтар зохиол
- Найруулал
- Ойн өгүүлэл эдгээр болно.

Утга зохиолын шүүмжлэлийн ангилалд багтах орчуулгын шүүмж нь утга зохиолын шүүмжлэл судлалын биеэ даасан оногдохуун гэж үзэж болно. Манай орчуулгын судлаачдын сүүлийн үед жагсаасан орчуулгын судалгааны бүтээлийн номзүйд⁵ үндэслэн бяцхан тооцоо хийж үзье. Уг номзүйд Монголын орчуулгын судлалын өнгөрсөн зууны 30-аад оноос өнөөг хүртэлх бүтээлийг бүрэн бус ч гэсэн ерөнхийд нь цуглуулж жагсаажээ. Нийт бүтээлийн ойролцоогоор 20% нь орчуулгын шүүмж эзэлж байна. Орчуулгын шүүмж дотроо сүүлийн 90 жилийн хугацаанд өнгөрсөн зууны 60, 70, 80-аад оныг хамарсан 30 гаруй жилд нийт орчуулгын шүүмжийн 64% нь хамаарагдаж байх юм. Чингэхээр орчуулгын шүүмж нэгэн үе нэлээд ихсэх хандлагатай байснаа, өнгөрсөн зууны 90-ээд оноос эрс саарчээ. Гэхдээ энд бид сүүлд өгүүлэх “санал шүүмж”-ийн түвшинд хийсэн тоон харьцуулал гэдгийг тодотгох ёстой.

Орчуулгын судлал 1959 оноос шинжлэх ухааны онолын үндэстэй болон хөгжиж орчин цагийн орчуулгазүйн хөгжлийн гол чиглэлээ барин хөгжсөөр байгаа билээ. Орчуулгазүйн судлачууны бүтцийг 1972 онд Жеймс Холмс гаргахдаа, хэрэглээний орчуулгазүйд орчуулгын шүүмжийг багтана⁶ гэдгийг тогтоож өгсөн. Өнөөгийн дэлхий дахины орчуулгын судалгаанд хэрэглээний орчуулгазүйн гурван том салбарын нэг болох орчуулгын шүүмж өөрөө мөн гурван үндсэн бүрэлдэхүүнтэйгээр хөгжиж байна. Энэ гурван бүрэлдэхүүнд орчуулгыг ариутган шүүх/хэвлэх үйл явц, чанарын үнэлгээ, санал шүүмж багтана. Үүнээс харахад, бидний толгойд тогтсон хэвшмэл ойлголтоор орчуулгын шүүмж гэдэг бол харьцангуй явцуу ойлголт байжээ хэмээн үзэхээр байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, бид орчуулгын шүүмж гэхээр хэн нэгэн этгээдийн хийсэн орчуулгын сайн болсныг шагшин сайшаах, эсвэл, алдаатай орчуулга, буруу оноосон үг хэллэгийг нь бүртгэн шүүмжлэх, тэдгээр алдаа, үгийн буруу оноолт нь нийгэм, соёлд хэрхэн хор уршиг тарих тухай хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр бичиж нийтлэх, хэлэлцүүлэг өрнүүлэхийг хэлнэ гэж ойлгосоор иржээ. Чингэтэл, дэлхий дахинд үүнийг арай өргөн хүрээгээр харж, анхнаасаа орчуулгын чанартай зөв оновчтой байх тэр замыг нь засч өгөх ухааныг орчуулгын шүүмж гэнэ хэмээн үзэж, үүнийгээ хэрэглээнд оруулах арга замыг нь тодорхойлж өгчээ.

Бид урьд нь орчуулгын шүүмж хэмээн үздэг тэрхүү алив нэгэн орчуулгад хийсэн шүүмж бол дээрх хэрэглээний орчуулгазүйн орчуулгын шүүмж доторхи “санал шүүмж” нь юм. Тэгвэл орчуулгыг ариутган шүүх/хэвлэх үйл явц ба чанарын үнэлгээ гэдэг нь чухам юу вэ? Аливаа орчуулгыг хийсэн этгээдийн орчуулгын бүтээлийг

⁵ М.Амартайван, *Орчуулгын бүтээлийн номзүй*, Орчуулгазүй, МУИС, Улаанбаатар, No.05(452) 2016, 230-268-р тал.

⁶ Ш.Эгшиг, *Орчин үеийн орчуулгазүйн чиг хандлага хийгээд Монголын орчуулгазүй*, Орчуулгазүй, No.02, МУИС, ГХСС, Улаанбаатар, 2012, 4-р тал.

тухай тухайн улс дахь орчуулгын стандартын дагуу заавал ариутган шүүлгэж, тийн ариутгасны дараа хэвлэх эрх нь нээгддэг. Ариутган шүүсэн орчуулгын чанар нь ариутган шүүгээгүй орчуулгын бүтээл хэвлэхээс хавьгүй дээрдэх нь лавтай. Хэрэв орчуулгын алдаа мэдгээс болж цаашид үүсч болох элдэв асуудлыг орчуулагч дангаараа бус, хэвлэлийн газар үүрэлцэх тэр хариуцлага давхар үүсдэг.

Орчуулгын чанарын үнэлгээ гэдэг нь бас л нэлээд өргөн ойлголт бөгөөд энэ нь мэргэжлийн ба судалгааны гэсэн хоёр талтайгаар үнэлгээг хийж болохыг мөн зааж өгдөг. Алив мэргэжлийн сэдэвт орчуулгын бүтээлийг мэргэжилтнүүдийн зөвлөлөөр юм уу, тэр зөвлөлөөс томилогдсон этгээдээр хянуулах, шаардлагатай бол тэрхүү мэргэжлийн байгууллагын хяналт хийсэн болохыг баталгаажуулсны дараа орчуулгыг авч ашиглах эрх нь үүсэх ийм үйл явц өнөөгийн даяаршсан нийгэмд гарч ирж байгаатай холбоотой. Судалгааны чанарын үнэлгээ бол алив нэгэн орчуулгын бүтээлийг тодорхой зорилготойгоор судалж, түүнийг хэлшинжлэлийн, орчуулгазүйн болон тодорхой шинжлэлийн аргазүйгээр задлан шинжилж, уг бүтээлээр дамжуулан тэдгээр ухааныг өөрийг нь хөгжүүлэх, шинэ зүй тогтлыг нээх, судалгааны аргазүйг боловсруулах боломжийг олгож байдаг. Их дээд сургуулийн тодорхой ухааны чиглэлээр орчуулгын сэдэвт судалгааны ажлыг бүх төвшинд хийж байдаг билээ. Энэ нь өөрөө орчуулгын шүүмжид багтана гэсэн үг юм. Алив орчуулгын бүтээлийг судалсны дараа заавал дүгнэлт хийдэг, тэр дүгнэлт бол үндсэндээ тухайн орчуулгын бүтээлийн чанарын үнэлгээ болно. Сүүлийн үеийн гадаад хэлний салбарын ихэнх эрдэм шинжилгээний ажил орчуулгын судалгаанд тулгуурладаг, үүнийг хэлшинжлэлийн судалгаа хэмээн хэлж болох ч, орчуулгазүй хэмээх биеэ даасан хавсарга ухааны онол, аргазүйн дагуу л судалгааг хийж байгаа юм. Хэлшинжлэл бол суурь шинжлэх ухаан, энэ ухаанаас олон хэлний нөлөөлөлцлийн улмаас бүрэлдэж үүссэн орчуулгазүйн ухаан гарч ирсэн билээ. Зарим тохиолдолд хэлшинжлэлд нэг хэлний үүднээс тайлбарлахын аргагүй олон асуудалтай таардаг, олон хэлний нөлөөлөлцөл, нэвчилцлээс л мөн чанар нь тодордог олон үзэгдэл, ухагдахууныг орчуулгазүйн судалгаагаар илрүүлэн тайлбарлаж чаддаг юм. Орчуулгазүйн шинжлэх ухаан залуу шинжлэх ухаан, тиймээс уг шинжлэх ухааны гол гол нэр томьёо ухагдахуун нь өрнийн хэлүүдэд тодорхой болсон хэдий ч дэлхийн бусад хэсэгт тухайлбал, бидний оршин буй Азийн хэсэгт эдгээр нэр томьёог нутагшуулан оноох үйл явц яг хөгжлийн шатандаа явж байна. Хятадын их сургуулиуд, судалгааны хүрээлэнгүүдээс өнөө хэр нь баримталж байгаа нэг бодлого бол орчуулгазүйн онолын сурах бичиг хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд зохиогдоогүй гэдгийг салбарын эрдэмтдийн зөвлөлөөс тогтоосон бол тэр чиглэлийн хичээл сургалтыг явуулахдаа англи хэл дээр байгаа барууны нэрт онолчдын сурах бичиг, онолын бүтээлийг ашиглахыг Хятадын Боловсролын хороо болон бусад төрийн байгууллагаас зөвшөөрч, Хятадын гадаад хэлний чиглэлийн нэр бүхий их сургуулиудыг тэрхүү гадны орчуулгазүйн нэрд гарсан бүтээлийг шууд англи хэлээр хэвлэх эрхийг олон улсын зохиогчийн эрхийн хууль журмын дагуу авч, бүтээлийг огтхон ч өөрчлөлгүйгээр өөрийн сургуулийн нэрээр хэвлэн ашиглахыг зөвшөөрч, сургалтын хөтөлбөрийг ч энэ дагуу боловсруулахыг нь чиглүүлж өгдөг юм. Энэ бол ихэвчлэн

ахисан төвшний сургалтын хөтөлбөрүүдэд хэрэгжиж байгаа сургалтын арга хэрэгсэл юм. Чингэхээр ийм хөтөлбөрөөр барууны шилдэг бүтээлийг эх хэлээр нь үзсэн хятадын орчуулгын судлалын бэлтгэгдсэн мэргэжилтнүүд тодорхой хугацааны дараа өөрсдөө онол, дадлагын сурах бичиг, бүтээлүүдээ гарган, шинжлэх ухааны нэр томъёог хятад хэлээрээ оноон гаргаж, цэгцлэн тогтоох нь лавтай.

Дээр өгүүлсэн өнгөрсөн хугацааны орчуулгын шүүмжийн талаархи тоон харьцуулалд гагц “санал шүүмж”-ийг тооцож гаргасан билээ. Орчуулгазүйн орчин үеийн хэрэглээний талыг илэрхийлэх ариутган шүүсэн талаархи редакторын үг, зөвлөмж, их дээд сургууль, шинжлэх ухааны байгууллагад хийсэн орчуулгын судалгааны ажлыг нийтэд нь оруулж тооцвол дээр өгүүлсэн хувь хэмжээ ихээхэн өсөх нь мэдээж юм. Тэгэхээр бид шүүмж судлалд чухам юуг шалгуур болгохыг оновчтой болгох нь туйлаас чухал мэт санагдана.

Орчуулгын шүүмж гэдэг энэ ухагдахууныг бүрэн тодорхойлоход тийм амар биш, учир нь бид тухайн орчуулгыг сайн муу болсныг юугаар нь хэмжих вэ? Ямар ч орчуулагч орчуулга хийхдээ сайн орчуулга хийхсэн гэдэг. Гагцхүү орчуулагч бүр өөр өөр бие хүн байдаг тул орчуулга нь ч тус тусдаа ялгаатай болдог, үүнд тухайн хүний эх хэл ба гадаад хэлний мэдлэг чадвар хамгийн чухал хүчин зүйл болдог ч, тухайн хүний өссөн төрсөн орчин, хүмүүжил, ертөнцийг үзэх үзэл, орчуулга хийх тухайн үеийн нөхцөл байдал, уг орчуулгыг хийх болсон шалтгаан, зорилго гэх мэт тоймгүй олон хүчин зүйл нөлөөлдөг, тэр бүү хэл, цаг хугацаагаар шахсан захиалга сүүлийн үед түгээмэл болсон нь чанарт нөлөөлж л таарна. Тэгвэл чанарын шалгуур хийх хэм хэмжээг нь зааж өгч байж тухайн орчуулгыг хэмжиж чадахуйц болох нь гарцаагүй. Бид хэдэн жилийн өмнө орчуулгын ажлыг журамлах тухай асуудал дэвшүүлж, үүний нэг гарц бол орчуулгын үйлчилгээний стандартын асуудал хэмээн үзээд, энэ стандартыг үндэсний стандарт болгож авах ажлыг хийж гүйцэтгэсэн юм. Хэрэв үндэсний стандартын байгууллагаар батлагдсан стандартыг мөрдлөг болгодог дадал хэвшвэл, улсын хэмжээнд орчуулгын чанарын асуудал ихээхэн ахиж дээшлэх учиртай. Энэ нь орчуулгын шүүмж судлал тодорхой хэмжээнд хөгжиж байгаагийн нэг илрэл гэж үзэж ч болох юм.

Оросын эрдэмтэн Ю.П.Солодуб уран сайхны орчуулгын чанарыг үнэлэх хамгийн чухал шалгуур бол орчуулах эх ба орчуулга хоёрын уран сайхны хоорондын нийцэл⁷ гэдгийг онцолсон байдаг. Үүнтэй адил санааг орчуулгазүйч Ц.Магсар энэ сэтгүүлийн өмнөх дугаарт хэвлүүлсэн уран зохиолын орчуулгад тавих шаардлагын тухай өгүүлэлдээ тодорхой бичсэн байх агаад уран зохиолын орчуулгын чанарын хэмжээс болох зүйл нь чухамдаа “дүйцэл”, “нийцэл”⁸ хэмээн үзжээ.

⁷ Ю. П. Солодуб, Ф. Б. Альбрехт, А. Ю. Кузнецов Теория и практика художественного перевода. М., 2006, с.22

⁸ Ц.Магсар, *Уран зохиолын орчуулгад тавих шаардлага: “дүйцэл” ба “нийцэл” ойлголтуудын тухайд*, Орчуулгазүй, No.06(481), 2018, 38-44-р тал.

Орчуулгын шүүмж бол орчуулгын онол, практикийг хооронд нь холбож байдаг хэлхээс⁹ юм. Орчуулгын шүүмжээр дамжуулж орчуулагч чадамжаа байнга ахиулж байдаг бөгөөд шүүмж бол орчуулагчийг хөглөгч хийгээд хөдөлгөгч хүч. Орчуулагч шүүмжлэлээр дамжуулан, анзааргагүй хийсэн алдаагаа олж мэдэж болно. Тэгвэл энэ нь тэрхүү орчуулагчийн тухайн ухааны талаар илүү их мэдлэгтэй болох гэсэн эрмэлзэлтэй болгох ба үүнийхээ хүчинд илүү их зүйлийг уншиж судалж, оюун ухаанаа байнга зүлгэж суудаг хүн болгодог. Гадаад хэлээрх мэдэхгүй үг бүр нь орчуулагчийн хувьд үг төдий бус, мэдлэг болж тархинд нь шингэж байдаг. Магадгүй энэ шинэ мэдлэгээсээ орчуулах хэлэнд нь таарах үг байхгүй аваас шинэ үгийг гагцхүү орчуулагч хүн л эх хэлний үг бүтэх ёсны дагуу бүтээж чадна. Учир нь орчуулагч тэр ухагдахууныг одоохондоо бусдаас илүү ухааж ойлгосон байх бөгөөд тэрхүү тархинд нь бий болсон шинэхэн нялх хүүхэд лугаа адил ухагдахуунд нэр оноох хүндтэй эрх гагцхүү орчуулагчид тухайн цагт заяагдана. Хэрэв тэрбээр орчуулах ёстой цагтаа үг оноож (шинэ үг зохиож) өгч чадаагүй бол тэр эрх өөр хэн нэгэн мэдлэгтэнд шилжих нь дамжиггүй. Гэвч үүнийг нэр төртэй хийдэг хүн тэр бүр бас ховор байдаг. Учир нь Р.Гүрбазар судлаачийн тодорхойлсноор орчуулагч бол дүрийг дахин амилуулагч, анхны эх зохиолын санаагаар дахин цоо шинэ зохиол бүтээн туурвиж байгаа хүн. Энэ хүний эзэмшсэн орчуулах хэлний боловсрол мэдлэг ямар байхаас уг орчуулгын бүтээлийн амт үнэр өөрөө аяндаа уншигчдад ялгарч амтлагдаад эхэлдэг. Орчуулагч хүн эх зохиолыг тодорхой зорилготойгоор¹⁰ орчуулж байдаг. Чухам тэр зорилго нь юу гэдгээс шалтгаалж орчуулгын бүтээл нь өөрөө утга зохиолын өөр өөр төрөл жанрт хамаараад эхлэх юм. Утга зохиолын шүүмжийн аль төрөлд тэр орчуулгын бүтээл нь хамаарахаас шалтгаалж орчуулгын шүүмж нь тухайн төрөл жанрт холбогдох зохих шалгуураар шалгагдаж эхэлнэ. Үүн дээр давхар орчуулагчийн орчуулах гурван үндсэн чадвар нэмэгдэж “шалгуулах” болдог юм. Тэр нь манай “Мэргэд гарахын орон”-д заасан зарчмууд болох утга төгс мэдэхүйг хялбар байлгахын дээр их голын утгыг засалгүй орчуулах “нэрийтгэн найруулах”¹¹ зарчмыг хэлнэ. Орчуулагч хүн орчуулах эхийн их голын утгыг алдагдуулахгүй эх зохиолд үнэнч хандах, мэдэхүйеэ хялбар ойлгомжтой тодын зарчим, утга төгс илэрхийлэх яруу сайхан найруулгын зарчим эдгээрийг баримталж орчуулбал, орчуулагчид байвал зохих үндсэн чадварууд нь төгс илрэн гарах болно. Чингэхээр орчуулгын шүүмж бол утга зохиолын шүүмжийн шалгуур дээр орчуулагчийн ур чадварыг үнэлэх үнэлэмж нэмэгдэж шалгуулна гэсэн үг юм. Хариуцлага нь энгийн утга зохиолын шүүмжлэгчээс бараг хоёр дахин ихсэж байна.

⁹ Peter Newmark, *Translation Criticism, A Textbook of Translation*, Chapter 17, Shanghai Foreign Language Education Press, Prentice Hall, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, 1988, p.184

¹⁰ Reiss, Katherina. “Text-types, Translation Types and Translation Assessment”. In Chesterman, Andrew. Ed. *Readings in Translation Theory*. Finland: Oy Finn Lectura. Ab. 1977.

Vermeer, Hans J. “Skopos and Commission in Translational Action”. In Chesterman. 1989.

Nord, Christiane. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing. 2007.

¹¹ Д.Дагвадорж, “Монголын гүн ухааны уламжлалт тогтсон таалал” (Мэргэд гарахын орон дээж бичгийн сурвалжаар), Алтан гадас одонт Улсын Багшийн Их сургууль, Улаанбаатар, 1994, 12-р тал.

Барууны орчуулгын онолч Петер Ньюмарк орчуулгын шүүмжийг хийхэд таван зүйлд төвлөрөх ёстой¹² гэж үзсэн байдаг.

1. Орчуулгын эхийн цаад санаа, зорилгыг тухайн сэдэвт хамаарах ухааных нь үүднээс шинжилж үзэх
2. Орчуулагчаас орчуулах эхийн санааг тайлсан байдал, орчуулгад хэрэглэсэн арга хийгээд орчуулга нь уншигчдыг татах эсэх асуудал
3. Орчуулах эх ба орчуулсан эх хоёрыг тодорхой хэсгүүдээр нь төлөөлүүлэн авч харьцуулах
4. Орчуулгыг үнэлэх
 - А. Орчуулагчийн үүднээс хийх үнэлгээ
 - Б. Шүүмжлэгчийн үүднээс хийх үнэлгээ
5. Орчуулсан хэлээр яригч үндэстний соёл хийгээд мэдлэгийн хувьд орчуулга нь зохистой байраа эзэлсэн эсэхийг үнэлэх эдгээр болно.

Петер Ньюмаркын дурдсан таван зүйлийн дотор гуравдахь нь хамгийн их түгээмэл байдаг ба шүүмжийн амин сүнс нь үүнд оршдог. Орчуулгын шүүмжийн дийлэнх нь орчуулах эх ба орчуулга хоёрыг харьцуулан үзэж асуудлыг дэвшүүлэн, энэ асуудлаа хэлзүй, үгзүйн төвшинд шинжлээд, хувилбарууд гаргаж ирж хэлэлцүүлдэг нь шүүмжийн сонгодог хэлбэр бөгөөд энэ ч аргаар өнгөрсөн зууны бараг бүхий л орчуулгын шүүмжийн ажил өрнөж, нийгэм олон нийтийг хамран орчуулгын чанарыг зохих хэмжээгээр дээшлүүлж байсан билээ.

Орчуулгын үнэлгээний шалгуурыг эрдэмтэд ерөнхий хэдэн маягаар тогтоожээ. Тухайлбал, АНУ-ын орчуулгазүйч Южин.А.Найда орчуулгын олон нийтийн харилцааны хандлагад илүү ихээр төвлөрөн, орчуулах эх ба орчуулга хоёрын хоорондын “идэвхт дүйцэл”-ийг тодорхойлон, орчуулгыг хүлээн авч буй уншигч ба сонсогчийн хариу ямар байх бол гэдэгт төвлөрч, орчуулах эхийн хэлээрх тухайн агуулгыг хүлээн авагч этгээд ямар хариу үйлдэл үзүүлсэн яг тэр хэмжээний хариу үйлдлийг орчуулсан хэлээр хүлээн авч буй этгээд үзүүлэхүйц байхад чиглэдэг. Сайн орчуулсан эсвэл хэлмэрчилсэн гэдгийн эцсийн шалгуур нь анхны хэлээрх эхтэйгээ орчуулга үнэн зөв таарах, амар ойлгохуйц байх, хэлбэрийн хувьд нийцтэй, уншигч ба сонсогчийн сэтгэлийг татахуйц байх явдал юм¹³. Чингээд Найда илүү нийцтэй орчуулга хэмээхүйн шалгуур нь дараахь гурван зүйлд төвлөрнө гэжээ.

- Харилцааны явц дахь орчуулгын нийтэд хүртээмжтэй үр өгөөж нь хэр байх
- Санааг ойлгох царааны хэмжээ нь ямар байх,
- Дүйцүүлэхдээ сайн муу дүйцүүлсний алин болох энэ гурав болно.

¹² Peter Newmark, *Translation Criticism, A Textbook of Translation*, Chapter 17, Shanghai Foreign Language Education Press, Prentice Hall, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, 1988, p.186

¹³ Ш.Эгшиг “Монголын орчуулгазүйд Найдын онолыг идээшүүлэн хэрэглэх боломжийн тухай”, “Орчуулгын онол аргагүйн асуудалд: Орчин үе, чиг хандлага, онцлог” онол практикийн бага хурал, Орчуулах эрдэм 4(9), 2013 он, 6-20-р тал.

Германы орчуулгазүйч Ж.Хаусын “Орчуулгын чанарын үнэлгээний загвар”¹⁴ хэмээх түүний орчуулгазүйд оруулсан хамгийн чухал бүтээлд нь энэхүү орчуулгын шүүмж судлалд хамгийн ихээр холбогдох онолын ойлголтыг тусгасан юм. Түүний загвар нь мөн л Петер Ньюмаркын үзсэнчлэн, орчуулгын шүүмжийн амин сүнс болсон орчуулах эх ба орчуулсан эх хоёрын хоорондын харьцуулсан судалгаа ажээ. Энэ нь нийцэлгүй орчуулагдсан орчуулгын хэсэг ба алдаанд төвлөрдөг юм. Ж.Хаус үзэхдээ, орчуулгын чанарыг үнэлэх эхний алхам бол ямар төрөл жанрын утга зохиолын бүтээлд чанарын үнэлгээ хийх гэж байгаа болон тэр төрөл жанрт хамаарах бүтээлийн орчуулга хийх үеийн нөхцөл байдлыг сайтар тодорхойлж байж, дараагийн шатны үнэлгээ хийх байдал тодорч ирдэг гэсэн юм. Чингээд нийцэлгүй орчуулгын хэсэг ба алдаа нь далд шинжтэй байна уу, илэрхий тодорхой алдаа байна уу гэдгийг тогтоон, далд нууцлагдмал байгаа алдааг нь яагаад энэ алдаа гарах болсныг үгийн сангийн, өгүүлбэрзүйн, болон хам сэдвийн төвшинд үнэлэх хэрэгтэй, үүний зэрэгцээ орчуулагчийн уг орчуулгыг хийх үеийн нөхцөл байдлыг давхар тооцож явах ёстойг онцолсон үнэлгээний загвар юм.

1982 онд Вольфрам Вилсийн хийсэн орчуулгын шүүмж хийх хэм хэмжээг тогтоох гэсэн оролдлого ¹⁵ юм. Тэрээр орчуулах эх ба орчуулсан эх хоёрыг харьцуулахдаа нэг талаас нийцтэй, нийцгүй, алдаатай, эргэлзээтэй, засууштай гэсэн хэсгийг ялган авч тус бүрийг үгзүйн, өгүүлбэрзүйн болон хам сэдвийн төвшинд үнэлж байж эцсийн дүгнэлт хийх явдал бол орчуулгын шүүмжийн хэм хэмжээ болно гэж үзжээ. 1995 онд Кармен Валеро орчуулгын шүүмжийн цогц бүтцийг илэрхийлэн гаргасан юм. Тэрээр өмнөх судлаачдын орчуулгын шүүмж судлалд дэвшүүлсэн саналуудыг нэгтгэн, нэг цогц болгож чадсан бөгөөд хэрэв алив нэгэн орчуулгын бүтээлийг шүүмжлэх гэж байгаа л бол ийм цогц байдлаар авч үзэж байж, хамгийн бодит үнэлгээ гарахаар байгаа юм.

Кармен Валерогийн орчуулгын шүүмжийн цогц бүтэц¹⁶-ийг дараахь байдлаар илэрхийлж болох юм. Энэхүү бүтэц дөрвөн үндсэн хэсгээс тогтоно. Үндсэн хэсгүүд мөн дотооддоо задарч хуваагдаж байна.

1. Орчуулгын шүүмж бичих хэм хэмжээ
2. Дотоод төвшин
 - Эхийн төрөл
 - Эх ба орчуулгын анхны сэдэл
 - Эх ба орчуулгыг хүртэж буй хүний мэдлэгийн төвшин
3. Гадаад төвшин буюу орчуулга хийхэд оролцогчид
 - Орчуулга захиалагч ба орчуулагчийн үүрэг хандлагыг тогтоогч

¹⁴ Juliane House, *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.1977 Shabham Shakira, *Study of House's Model of Translation Quality Assessment on the Short Story and Its Translated Text*, Global Journal of Human-Social Science: (G) Linguistics & Education, Volume 14, Issue 3, Version 1.0, 2014, pp.9-10.

¹⁵ Wilss, W. *The science of translation*. Tübingen: Gunter Narr.1982

¹⁶ Carmen Valero, *Translation criticism as an independent area of study: Developing a framework for objective criticism*, *Livius*, 7 (1995) pp.201-212.

- Орчуулгын харьцуулал
 - Хэлний төвшинд боловсруулсан байдал
 - Орчуулагчийн мэдлэг ур чадварын байдлаас хамаарч хэрхэн орчуулагдсан байдал
5. Дээрх бүхэнд хийсэн үнэлгээ шүүмж

Кармен Валерогийн энэ бүтцийг нягтлан тунгаавал, нэгдэх хэсэг болох орчуулгын шүүмж хийх хэм хэмжээг В.Вилс тогтоосон, дотоод ба гадаад төвшний цаашид задарч ангилагдаж байгаа нь П.Ньюмарк, Ю.А.Найда, Ж.Хаус зэрэг бусад эрдэмтдийн дэвшүүлсэн санааг нэгтгэн тусгасан байх агаад, энэ бүхний эцэст дөрөв дэх хэсэг нь аяндаа тодорч, цогцоор нь үнэлэн дүгнэсэн шүүмжийг бичих боломж бүрдэнэ гэж үзжээ.

Дүгнэлт

Орчуулга байгаа цагт орчуулгын шүүмж байж л байдаг. Шүүмж сайн бол орчуулах үйл хэрэг сайжирна. Орчуулгын шүүмж хаа сайгүй гарсаар байна. Орчуулгын шүүмж судлал нь нийгмийн хөгжлийн байдлаас шалтгаалж далайц нь ихэсч, багасч байдаг. Өнөө үед хэл устай хүн олширч, өөрт аятай санагдсан зохиолыг монгол уншигчдад уншуулах юмсан гэж орчуулдаг хүн бий. Мэргэжлийн чиглэлийн болон дэлхийн сонгодог, эсвэл, алдартай бүтээлүүдийг орчуулах явдал бол дэлхий нийтийн хандлага билээ. Мөн гадаадын зарим улсын соёлын зөөлөн хүчний бодлогоор орчуулгын ажлыг дэмжих явдал ч бас бий. Ийнхүү манай оронд тоймгүй их орчуулгын бүтээл шил шилээ даган гарч байна. Манай уншигчид ч бас их сайн уншигч түмэн тул шинэ болгоныг хурдан хүртдэг, тэгээд өнөөгийн мэдээлэлжсэн нийгэмд өөрсдийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлцгээж байна¹⁷. Мөн их, дээд сургуулийн гадаад хэлний салбарын суралцагчдын хийсэн бакалаврын төгсөлтийн ажил, магистр, докторын зэрэг горилсон ажил бүрт шүүмжлэгч томилж, шүүмж бичүүлж хэлэлцүүлдэг. Орчуулгын судалгаа шинжилгээ бүхэн тэр чигээрээ орчуулгын шүүмж, санал шүүмжид хамаарна. Эдгээр олон төрлийн шүүмжийн чиглэл тус бүрээр нь судалгаа хийх боломжтой. Орчуулгын шүүмж судлалын оногдохуун нь орчуулах эх, орчуулсан эх, орчуулга захиалагч, орчуулагч, эхийн уншигч, орчуулгын уншигч гээд орчуулгын чанарт нөлөөлөх бүхэн байна. Орчуулгын шүүмжийг хэрхэн судлах арга замыг тодорхойлох нь чухал бөгөөд хэрвээ үүнийг тодорхойлоход хүндрэлтэй бол, түүх уламжлалаасаа хайж болно, мөн дэлхийн тэргүүний судлаачдын бүтээлийг сайн үзэж судлах хэрэгтэй. Өнөө цагт орчуулгын шүүмж нь ихдээд орчуулгын шүүмж судлал нь орхигдох хандлагатай байна. Бид шүүмжийг явцуу ойлгодог ойлголтоо засаж, өргөн хүрээнд сэтгэх ёстойг дээр өгүүлсэн гадаадын орчуулгазүйчдийн онол үзлээс бэлхэнээ мэдэж болно.

¹⁷ Б.Шижирбаатар, Орчуулгын шүүмж: Жан Жак Руссогийн “Нийгмийн гэрээ” <https://www.reader.mn/posts/view/49/>

Б.Пунцагдулам одон орон, физик сурдаг оюутан Баабарыг шүүмжилжээ. <https://prezi.com/cvs7igofyqb9/presentation/>

Abstract

The purpose of this article is to present that, translation criticism belongs to both literature criticism and translation studies. And thus it can be viewed as a multiplex criticism. It is an essential link between translation theory and its practice. The work aims to introduce translation criticism appropriated to the criteria and method developed by the translation scholars like Peter Newmark, Juliane House, Eugene A Nida, Carmen Valero-Garces and so on. In their modern works, we need to understand the broader perspective of translation criticism rather than our own parochial critiques.

Номзүй

1. Буяннэмэх.С, (1968) Түүвэр зохиол, Улаанбаатар
2. Билигсайхан.Ч, Цэнд.Д (1983) Уран чадварын нууц, Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар
3. Галбаатар.Д, (2012) Уранзохиол: Онол, түүх, шүүмжлэл: Нэвтэрхий толь, Улаанбаатар
4. Дагвадорж.Д, (1994) “Монголын гүн ухааны уламжлалт тогтсон таалал” (Мэргэд гарахын орон дээж бичгийн сурвалжаар), Алтан гадас одонт Улсын Багшийн Их сургууль, Улаанбаатар
5. Дагвадорж.Ч, (1989), Уран сайхны шүүмжлэлийн тухай, Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар
6. Магсар.Ц, (2009) ХХ зууны Монголын утга зохиолын шүүмжлэл, Бит пресс, Улаанбаатар
7. Магсар.Ц, (2018) Уран зохиолын орчуулгад тавих шаардлага: “дүйцэл” ба “нийцэл” ойлголтуудын тухайд, Орчуулгазүй, No.06(481)
8. Мөнх.Ц, (1980) Цаг үе утга зохиол шүүмжлэл, УХГ, Улаанбаатар
9. Утга зохиолын шүүмжлэл (1985) Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар
10. Ц.Хасбаатар, С.Дулам, (1981) Уран зохиолын онолын үүд, Улаанбаатар
11. Ш.Эгшиг (2013) “Монголын орчуулгазүйд Найддын онолыг идээшүүлэн хэрэглэх боломжийн тухай”, “Орчуулгын онол аргазүйн асуудалд: Орчин үе, чиг хандлага, онцлог” онол практикийн бага хурал, Орчуулах эрдэм 4(9)
12. Ш.Эгшиг, (2013) Орчин үеийн орчуулгазүйн чиг хандлага хийгээд Монголын орчуулгазүй, Орчуулгазүй, No.02, МУИС, ГХСС, Улаанбаатар
13. Солодуб, Ф. Б. Альбрехт, А. Ю. Кузнецов (2006) Теория и практика художественного перевода. Москва.,
14. Carmen Valero, (1995) *Translation criticism as an independent area of study: Developing a framework for objective criticism*, Livius 7, Madrid
15. Juliane House, (1977) *A Model for Translation Quality Assessment*. Tubingen: Narr.
16. Nord, Christiane. (2007) *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.

17. Peter Newmark, (1988) *Translation Criticism, A Textbook of Translation*, Chapter 17, Shanghai Foreign Language Education Press, Prentice Hall, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo
18. Reiss, Katherina. (1977) “Text-types, Translation Types and Translation Assessment”. In Chesterman, Andrew. Ed. *Readings in Translation Theory*. Finland: Oy Finn Lectura.Ab.
19. Shabham Shakira, (2014) *Study of House’s Model of Translation Quality Assessment on the Short Story and Its Tarnslated Text*, Global Journal of Human-Social Science: (G) Linguistics & Education, Volume 14, Issue 3, Version 1.0.
20. Vermeer, Hans J. (1989) “Skopos and Commission in Translational Action”. In Chesterman.
21. Wilss, W. (1982) *The science of translation*. Tübingen: Gunter Narr.

НЭР ТОМЬЁОНЫ ОРЧУУЛГЫН АСУУДАЛД

(Усны барилга байгууламжийн нэр томьёоны жишээгээр)

Ц.Одончимэг¹⁸, С.Дугармаа¹⁹

Товч утга: Усны холбогдолтой үг хэллэгт гадаад үг хэрэглэх нь элбэг болж байгаа нь нэр томьёоны асуудал жигдрээгүй, нэг мөр цэгцрээгүй байгаатай холбоотой. Нэр томьёо бүрийг орчуулж, заавал монгол үгээр оноох нь зөв үү, эсвэл, гадаад хэлний үг хэллэгийг авч хэрэглэх нь зөв үү гэсэн асуудлыг хөндөн бичлээ. Энэ өгүүлэлд усны барилга байгууламжийн төсөл хөтөлбөр, эрдэм шинжилгээ, хайгуул судалгааны ажлын тайлангаас мөн усны аж ахуйн нэр томьёоны тайлбар толиос жишээ баримтыг түүвэрлэн зэрэгцүүлэн жишиж харуулахыг оролдлоо.

Бид судалгаандаа усны салбарын мэргэжилтэнүүд өргөн хэрэглэдэг Монгол Улсын зөвлөх инженер, Байгаль орчны гавьяат ажилтан Н.Чагнаа гуайн 2006 онд гаргасан 1334 үг хэллэг бүхий “Усны аж ахуйн нэр томьёоны тайлбар толь” болон “Шүрэнгийн УЦС” болон “Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах” төслийн хүрээнд Сэлэнгэ мөрөн, Байгал нуурын сав газрын Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээний ажлын даалгаврын төслийн баримт бичгийн орчуулгын жишээг ашигласан.

Бид усны барилга байгууламжийн нэр томьёог бүтцийн хувьд монгол хэлний дүрмийг баримтлах нь зүйтэй болохыг, мөн орчуулгын болон хэрэглээний талаас оновчтой сонгохыг жишээ баримтаар тодотгон өөрсдийн санаагаа дэвшүүлээ.

Түлхүүр үг: нэр томьёо, үг, орчуулга, ус, усны барилга байгууламж

Оршил

Усны төсөл, хайгуул судалгаа, шинжилгээний ажил, зураг хийх, түүнчлэн бид өдөр тутам түгээмэл хэрэглэгддэг усны холбогдолтой үг хэллэгийг зөв хэрэглэх шаардлагатай.

Манай улсын усны аж ахуй хөгжихийн хирээр энэ салбарт гадаад харилцаа өргөжин тэлж, гадаадын хамтын ажиллагааны томоохон төсөл хөтөлбөр хэрэгжиж байна. Үүнтэй холбогдуулан устай холбогдолтой нэр томьёог жигдлэх, гадаад хэлнээс зөв орчуулан оноох асуудал нь тус салбарынхны хувьд чухал болжээ. Гадаад хэлнээс

¹⁸ ШУТИС-ийн ГХС-ийн Англи хэлний тэнхим

¹⁹ ШУТИС-ийн ГХС-ийн Англи хэлний тэнхим, (Ph.D)

хуулбарлан тогтоосон нэр томьёо нь шинжлэх ухааны аль ч салбарт дийлэнх хувийг эзэлдэг. Нэр томьёог орчуулан хэрэглэхдээ монгол хэлний үг бүтэх ёсыг дагаж мөрдөх нь албан бичиг боловсруулах шаардлагад нийцэх ба цаашид монгол хэлний нэр томьёог оноон жигдлэхэд чухал гэж үзэж байна.

Нэр томьёо үүсмэл үг болох нь

Нийгэм өөрчлөгдөн хөгжихийн хирээр гадаад хэлнээс олон шинэ үг хэллэг, нэр томьёо нэвтрэх боллоо. Өмнө байсан Улсын нэр томьёоны комисс /УНТК/-ын үйл ажиллагаа зогссоноор нэр томьёог боловсруулах, хянах, хэвшүүлэх байгууллага үгүй болж салбар салбарын нэр томьёог тогтооход тухайн салбарынхан болон хэлний мэргэжлийн хүмүүс холбоогүй болж, улмаар дур зоргоороо, зөв буруу нэр томьёо тогтоох, нэг ухагдахууныг өөр өөрөөр оноох зэргээр эх хэлний хэм хэмжээг зөрчин, зарим нь нийгэд хэвших хандлагатай болж байна.

Аливаа хэлний бүтээвэр, үг, холбоо үг зэрэг бэлэн байгаа нэгж, хэлбэрт тулгуурлан шинэ үг бүтэх арга, хэрэглүүр зүй тогтлыг судлах хэл шинжлэлийн ухааныг үг бүтэх ёс гэдэг. Үг бүтэх ёсны судлах зүйл нь үүсмэл үг юм. Жишээлбэл: боох гэсэн үгнээс үүдэлтэй усыг боох гэсэн утгаар боо-мт, мөн далан гэдэг үг тухайн дал хэлбэр, түүнээс үүдэн “далан” буюу усыг хаших, хаах зориулалт бүхий нэр томьёо үүссэн байх боломжтой юм. Харин техникийн бичиг баримтад дараах байдлаар далан, боомт гэсэн нэр томьёог хайхрамжгүйгээр сольж хэрэглэх тохиолдол элбэг юм. Үүнийг төлөвлөж буй “Шүрэнгийн УЦС” болон “Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах” төслийн хүрээнд Сэлэнгэ мөрөн, Байгал нуурын сав газрын бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээний ажлын даалгаврын төслийн баримт бичгийн орчуулгын жишээгээр харуулахад:

..identified six possible dam site located in Khyalganat and Zuunburen.

.. зургаан боломжит далангийн хөндлүүрийн байршлыг тодорхойлсон.

Зөв хувилбар нь: .. зургаан боломжит боомтын хөндлүүрийн байршлыг тодорхойлсон.

Усны барилга байгууламжийн нэр томьёог жигдлэх, оноон тогтоох асуудалд цаашид дараах зарчмуудыг зайлшгүй харгалзах шаардлагатай юм. Нэр томьёо судлаач Ч.Догсүрэн өөрийн бүтээлдээ монгол хэлэнд нэр томьёог тогтооход баримтлах үндсэн хэд хэдэн зарчмууд байдгийг дурдаад үүндээ:

1. Монгол бичгийн болон ярианы хэлэнд байсан уламжлалт үгсийг тэр хэвээр нь буюу шууд утгаар нь хэрэглэх
2. Монгол хэлний үгсийн сан дахь түүхэн ба хуучирсан үгийг шинэ утгаар нь сэргээн хэрэглэх
3. Монгол бичгийн болон ярианы хэлний зарим үгийн утгыг шилжүүлэн хэрэглэх
4. Монгол хэлнийхээ үг бүтэх аргыг ашиглан шинэ нэр томьёо бий болгох
 - а/ дагаврын аргаар хэлбэржүүлэх
 - б/ дан үгийг нийлэмж үг, нийлмэл үг болгох
 - в/ үг хураах

5. Нутгийн олон аялгууны үгээс оновчтой заримыг нь авч хэрэглэх
6. Гадаад хэлний буюу олон улсын чанартай нэр томъёог хуулбарлан орчуулах
7. Гадаад хэлнээс зонхилон олон улсын чанартай нэр томъёог зээлдэн авах (1988: х.12) гэж өгүүлжээ.

Аливаа хэлний үүсмэл үг нь үүсмэл бус үгээс олон бөгөөд хэлэнд шинэ үг үүсэх хэдэн түгээмэл арга байдаг бөгөөд судлаачид монгол хэлний хувьд залгавраар шинэ үг үүсэх арга зохилдог гэж үздэг. (Томтогтох, Г. 2012)

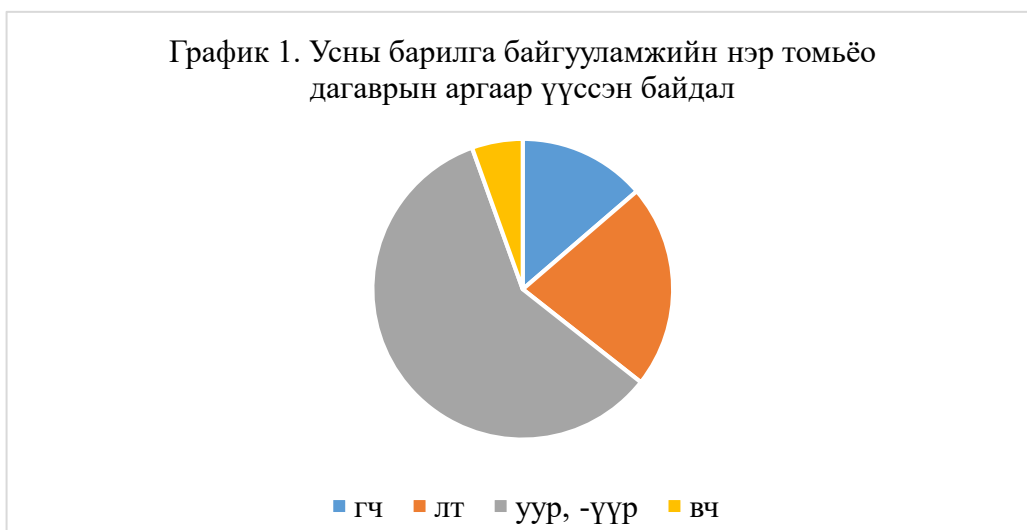
Дагавар нь дангаараа бие даасан утгагүй, үгийн үндсэнд шинэ утга оруулах буюу үг хоорондын харилцааг илтгэх үүрэгтэй юм.

Усны барилга байгууламжийн нэр томъёонд “-гч” дагавар нь үйлийн эзэн, эсвэл, тухайн үйлийг гүйцэтгэх мэргэжлийн нэр, мөн үйл хөдлөлийг гүйцэтгэх багаж, тоног төхөөрөмжийн нэрийг үүсгэж байна. Жишээ нь: degasifier-хий зайлуулагч, water consumer-ус ашиглагч,

“-уур, -үүр” дагавар нь багаж хэрэгслийг нэрлэн мөн идэвхтэй хэрэглэгдсэн байна. Уг дагаврыг эгшиг зохицуулан залгах ба зөөлөрсөн гийгүүлэгчээр төгссөн үгэнд залгахдаа “ь”-г “и” болгон уг дагаврын бүтцэд орсон урт эгшгийн нэгийг хасаж, урт эгшгээр төгссөн үгэнд залгахдаа “г” гийгүүлэгч жийрэглэнэ. Жишээ нь: water outlet opening-ус гаргуур, Inclined drop -түргэн урсгуур, гатлуур, settling basin- тунгаагуур,

“-вч” дагавар нь мөн багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн нэр үүсгэх үүрэгтэйгээр ихэвчлэн ордог байна. Жишээ нь: dam core- боомтын зүрхэвч, халхавч, тэслэвч,

Харин “-лт” дагавар үйл явц заасан үг үүсгэх ба мөн тус дагаврын тусламжтай нийлмэл үгээр бүтсэн нэр томъёо цөөнгүй байна. Жишээ нь: drainage-хатаалт, dift-түрэлт, draught- таталт

Дээрх графикаас харахад усны барилга барилга байгууламжид багаж хэрэгсэл, техник тоног төхөөрөмж заасан –уур, үүр дагавар бүхий нэр томьёо элбэг болохыг харуулж байна.

Мөн түүнчлэн “үг нийлэх” аргаар бүтсэн нэр томьёо олонтаа байна. Тус арга нь энгийн үгтэй адил юмс үзэгдэл, ухагдахууныг нэрлэдэг боловч энгийн үгнээс илүү дэлгэрэнгүй байдаг учир тус салбарын нэр томьёо бүтэхэд багагүй хэрэглэгддэг. Гэвч тухайн нэр томьёог бүрэн илэрхийлж байгаа гээд тухайн ухагдахууныг тайлбар мэтээр оруулах нь зохисгүй юм. Энэ нь нэр томьёо товч, ойлгомжтой байх зарчмаас гажна. Иймд нийлмэл нэр томьёоны бүрэлдүүлэгч нь хоёроос дээшгүй байх зарчмыг ихэвчлэн баримтлах хэрэгтэй. Жишээ нь: гадаргууны ус, усны баланс, хагшаасны зарцуулга, аригт усалгаа

Найруулах аргаар бүтсэн нийлмэл нэр томьёо

Нэр үг дараагийнхаа нэр үгтэй тийн ялгалын нөхцлөөр холбогдон захирагдаж бүтсэн нэр үгийг найруулах аргаар бүтсэн нийлмэл нэр үг гэнэ. Нэр үгийг нөгөө нэр үгэнд харьяалахын тийн ялгалын нөхцлөөр захируулан холбож найрсан хавсраа нэр үг бүтдэг. Жишээ нь: усан тээвэр, шүүрийн шүүрүүл, хийн гаргуур

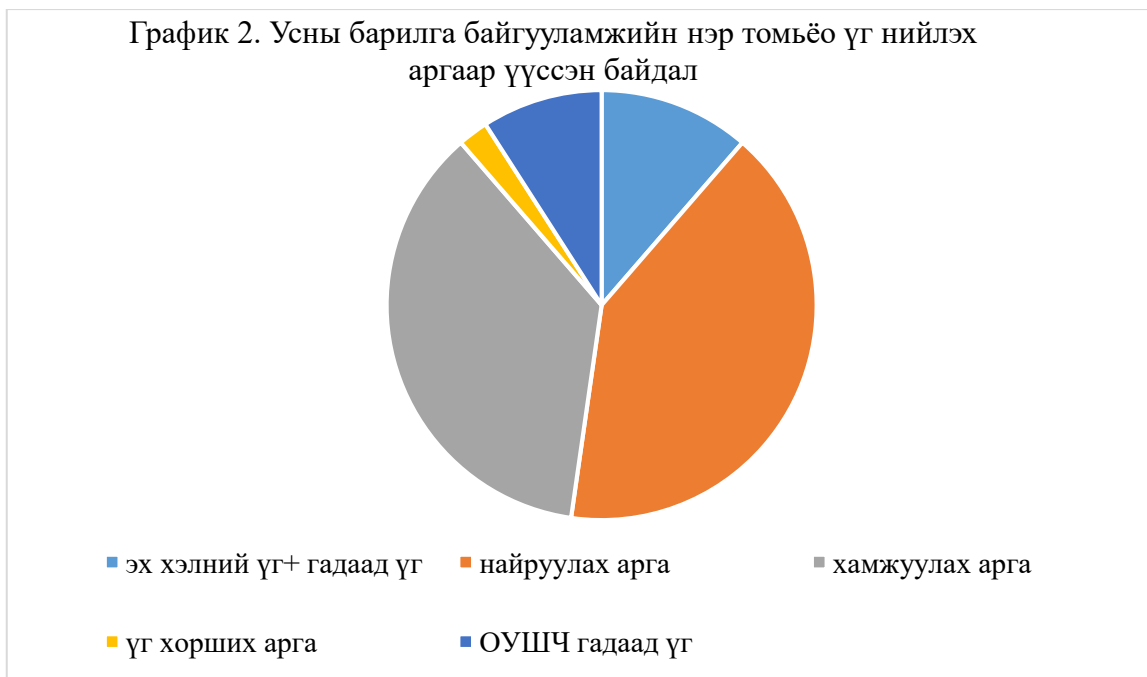
Хамжуулах аргаар бүтсэн нэр томьёо

Эхний үг нь арынхаа үгтэй үндсээрээ, эсвэл, нэрийн тийн ялгал, үйлийн тодотгон холбох нөхцлөөр хамжуулан холбон бүтсэн нийлмэл үг арвин байна. Жишээ нь: тэнцвэржүүлэх сан, ус авах барилга, хог барих сараалж, ус зайлуулах хоолой,

Үг хорших арга

Харилцан эрх тэгш зэрэгцэн хоршиж нийлсэн нийлмэл үгийг хоршоо үг гэдэг. Үг хорших арга нь усны барилга байгууламжийн нэр томьёонд ховор байна. Жишээ нь: булаг шанд,

Мөн усны барилга байгууламжийн нэр томьёонд олон улсын шинж чанартай гадаад үгс нэлээд байх ба хуучны сурах бичгүүдэд үндэсний хэв шинж агуулсан хуучирсан үг хэллэг агуулсан байдаг нь зарим тохиолдолд оновчгүй байгаа нь илэрхий байгаа юм. Жишээ нь: аадар тавилуур, садраа адаг,

Графикаас харвал монгол хэлэнд нийлмэл нэр томьёо үүсэхэд зэрэгцсэн холбоос бүхий найруулах, хамжуулах аргууд түгээмэл байдаг нь ажиглагдаж байна. Нийлмэл үгийн бүрэлдэхүүнд орсон үгс нь салангид байхдаа ямар нэг байдлаар илтгэж байсан утгаа алдах бөгөөд нөгөө үгтэйгээ хамт ухагдахууныг бүрэн илэрхийлж, нэг юм үзэгдлийн нэрлэлт болдог.

Нэр томьёог орчуулах нь

Монгол орны нийгэм эдийн засгийн байдал өөрчлөгдөж, дэлхийн олон улстай нээлттэй харилцах болсноор шинжлэх ухаан-техникийн дэвшлийг хурдацтай тусган авч, энэ хирээр шинэ нэр томьёо олноор бий болж тэдгээрийг орчуулах, оноох шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Нэр томьёо оноон тогтоохдоо нэр томьёог орчуулах аргуудыг эзэмших нь чухал. Нэр томьёо орчуулахад дараах аргуудыг хэрэглэж байна. Үүнд:

Дүйлгэн орчуулах арга

Дүйлгэх гэдэг нь нэг хэлний нэрлэсэн ухагдахууныг нөгөө хэлэнд байгаа үг хэллэгтэй яг тааруулан буулгахыг хэлнэ. Эх хэлний үг хэллэгийг өөр хэлээр орчуулан хөрвүүлэхэд хэлэнд нь үүрэг болон хэлбэрээр дүйцсэн үг байхгүй тохиолдолд хэлбэрээр нь бус үүргийг нь харгалзан ойролцоо үгээр дүйлгэх аргыг хэрэглэдэг. (Туул Д, Туяа Г, Тунгалаг Ц., 2012)

Жишээ нь: digestion chamber- ялзруулах хорго, agricultural lands-эдэлбэр газар, sorbtion- шингээх үйл явц, spring flood – шар ус, surge tank - тэнцвэржүүлэх сан, surge tank - тэнцвэржүүлэх сан

Хуулбарлах буюу үгчлэн орчуулах арга

Эх хэлний үгийг загварчлан буулгахыг хэлнэ. Үгчлэн орчуулахад юуны өмнө үг үгээрээ буусан монгол үг тухайн юм үзэгдэл, ойлголтыг цаад хэлээр байгаа үгийн дайтай төлөөлж байгааг сайтар ажиглах хэрэгтэй. (Туул Д, Туяа Г, Тунгалаг Ц., 2012) Жишээ нь: *filtration*-шүүрүүлэх давхраа, *sludge water*-лагийн ус, *fish pass*-загасны гарц, *crest length*- хярын урт, *water supply*-усан хангамж гэх мэт

Галигчлан буулгах арга

Нэр томьёог орчуулахад галигчлан буулгах арга нэлээд өргөн хэрэглэгддэг бөгөөд энэ нь орчуулж буй хэлэнд дүйх, тохирох оновчтой үг байхгүйн үндсэн дээр цаад ухагдахууныг тодотгон, тэмдэглэж байгаа ухагдахууныг товч тодорхой хадгалах үүднээс хэрэглэх болсон гэж үздэг. Энэ арга нь цагаан толгойн үсгийн галигийг харгалзан өөр цагаан толгойн тухайн галигт тохирох үсгээр буулгах явдал юм. Галигчлан буулгах арга нь тухайн хэлний үгийн санг шинэ үгээр баяжуулах эерэг талтай ч жирийн уншигчдын санаанд бодит утгаараа буухгүй байх тохиолдол бий. (Туул Д, Туяа Г, Тунгалаг Ц., 2012) Жишээ нь: *colmatage*-кольматаци (бөглөрөл), *melioration*- мелиораци (сайжруулалт), *дериваци* (усан зангилааны доод хашицын гол суваг)

Тайлбарлан орчуулах арга

Дээрх аргуудаар орчуулах боломжгүй үед хэрэглэдэг. Энэ нь эх хэлний үгийн сангийн нэгжийн утгыг орчуулгын хэлэнд их, бага хэмжээгээр тайлбарлан хөрвүүлснийг хэлнэ. Тайлбарлан орчуулах арга нь үгчлэн орчуулахтай уялдан гарч ирдэг. Үгчлэн орчуулах аргын нэг хэлбэр болох зээлдэх буюу хуулбарлан орчуулах аргын үед “тэг” утгатай гадаад үгийг хөрвүүлэх хэлэнд буулгадаг. Энэ үед “тэг” утгатай гадаад үгийг хөрвүүлэх хэлэнд орчуулах арга нь “тайлбар зүүх” арга болно. Уг тайлбар нь тухайн үйлийн утга/үүрэг хэлбэрийн талыг бүрэн тусгасан эх хэлнийх нь утгыг тодорхой илэрхийлсэн тайлбар байх шаардлагатай юм. (Туул Д, Туяа Г, Тунгалаг Ц., 2012) Жишээ нь: *electric power output of hydroelectric depending on maximum permissible discharge* -УЦС-ийн чадлаар илэрхийлэгдсэн цахилгаан эрчим хүч, *elevation-water table area curve (of discharge reservoir or a lake)*- хиймэл нуурын (байгалийн нуурын) усан гадаргын өөрчлөлтийн муруй, *water electrical conductivity*-усан цахилгаан станцын дамжуулах чанар, *arch dam* - хүндийн хүчний нуман боомт

Дүгнэлт

Нэр томьёог тогтоох, жигдлэхэд хуучирсан нэр томьёоны хэрэглээ, шинэ үүссэн оновчгүй нэр томьёо, эсвэл, гадаад үгийг зээлдэн хэрэглэх, гадаад хэлнээс орчуулан хэрэглэхдээ монгол хэлний дүрмийг баримтлах зэрэг асуудлыг анхаарах шаардлагатай байна.

Монгол хэлний үгийн бүтэц нь хэлний тогтвортой нэгж бөгөөд үг бүтээх дагаврыг зөв хэрэглэх нь тухайн салбарын мэргэжилтнүүд бичиг баримт боловсруулах, мөн гадаад хэлнээс орчуулахдаа анхааран дагах зүйлийн нэг юм.

Техник, технологийн нэр томъёог боловсронгуй болгоход тухайн салбарын мэргэжилтнүүдийн оролцоо зайлшгүй шаардлагатай байна.

Монгол хэлэнд нэвтэрч буй гадаад үгийг оновчтой орчуулахын тулд орчуулгын аргуудыг судлан мэргэжлийн нэр томъёо, үг хэллэгийг зөв оноон хэрэглэх нь нэр томъёог жигдлэх асуудлыг шийдэх арга замын нэг болов уу гэж бид үзэж байна.

Шинжлэх ухааны салбар бүрийн нэр томъёоны сан хөмрөгийг бүрдүүлж орчин үеийн дэвшилтэт техник, технологи, мэдээлэл холбооны технологийн боломжийг ашиглан нэр томъёог нээлттэй хэрэглэх боломжийг мэргэжилтнүүд болон олон нийтэд олгох нь бидний нэн даруй шийдэх асуудал болжээ.

Ашигласан ном хэвлэл

1. Догсүрэн Ч. “Монгол нэр томъёог оноох, томилох, жигдлэх асуудалд” УБ.1988
2. Томтогтох, Г. “Хэл шинжлэлийн удиртгал” УБ., 2012
3. Туул Д, Туяа Г, Тунгалаг Ц. “Орчуулгын онол дадлагын үндэс” УБ., 2012
4. Чагнаа Н. “Усны аж ахуйны нэр томъёоны тайлбар толь” УБ., 2006
5. Усны барилга байгууламжийн зураг төсөл зохиох үндсэн журам, УБ., 2003

Resume

The paper discusses on terms related to hydraulic structures, water treatment and usage of ground water. Word formation of Mongolian is essential for use of translated terms in Mongolian. Translating terms into Mongolian is considered as essential issues for the project documents whereas many borrowed terms and words from foreign languages are used in Mongolian. In our case we have focused on some translated terms and words from English to Mongolian. When we translate terms from foreign languages to Mongolian we have to closely cooperate with professionals in different field of science and technology.

МОНГОЛЫН ОРЧУУЛГЫН ОНОЛ СУДАЛГААНЫ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ОНЦЛОГ

Б.Энхбаяр²⁰

Abstract: *In the paper the author focuses on the current situation of translation studies in Mongolia. She tries to compare studies made in translation theory in the XX century with the situation of translation studies at the beginning of the XXI century. The specific features of translation studies at the beginning of XXI century or from 2000 up to 2015 years in Mongolia reside in that 1. studies have been started to be made in translations of all spheres of life; 2. except Russian, some Oriental and Western languages started to be involved in studies; 3. comparing to previous period, young generation of scholars have been involved in translation studies.*

Түлхүүр үг: *Орчуулга, орчуулгын онол, судалгаа, орчуулгын онцлог, чиглэл, төрөл*

Монголын гүүш эрдэмтэд зөвхөн орчуулга хийгээд зогсохгүй орчуулгын онол, зарчим, чанарын асуудалд анхаарлаа хандуулж судалсаар иржээ. Орчуулгын үүсэл хөгжлийг хүн төрөлхтөн үүссэн цаг үетэй холбож үздэг бол орчуулгын онолыг зарим судлаачид харьцангуй хожуу буюу ХХ зууны 2-р хагасаас эхлэлтэй гэж үздэг. Тэгвэл нүүдэлчин монголчуудын хувьд орчуулгын онол зарчмын асуудлыг тэртээ дундад зууны үеэс, тухайлбал, XVIII зууны үеэс нухацтай авч үзэж байсан байна. Үүний баталгаа нь монголын эрдэмтэн гүүш орчуулагчид хамтын хүч хөдөлмөрөөрөө бүтээсэн “Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон даяг” хэмээх нэр томъёоны толь бичиг юм.

Энэхүү толь бичгийг эртний их хөлгөн судар “Ганжуур”-ыг орчуулсны дараа газар газрын гүүш орчуулагчдын оноосон нэр томъёо харилцан адилгүй байсныг жигдлэх зорилгоор зохиосон бөгөөд “Данжуур”-т орсон судруудаа орчуулах болон ариутган шүүхдээ энэхүү нэр томъёоны толь бичгээ баримталжээ.

Энэ нь зөвхөн нэр томъёо жагсаасан толь бичиг төдийгүй ард нь орчуулгын ерөнхий зарчим, орчуулгын үгсийн сангийн асуудал, орчуулгын найруулга зүй зэрэг орчуулгын онолын асуудлыг тайлбарлахын зэрэгцээ орчуулагч хүнд тавигдах шаардлагын асуудлыг ч тодорхой хөндөн авч үзсэнээрээ онцлог учраас Монголын орчуулгын онолын судалгааны эхлэл болсон гэж үзэх бүрэн үндэстэй.

Монголын гүүш эрдэмтдийг “Мэргэд гарахын орон” нэрт энэхүү толь бичиг туурвихад хүргэсэн “Ганжуур, “Данжуур” хөлгөн судрууд нь тухайн үеийн Монголын

²⁰ МУИС, ШУС, зөвлөх профессор, доктор

гүүш орчуулагч эрдэмтдийн чадал чансааг харуулж дэлхийн соёлын өвд багтсан бүтээлүүд билээ. Энэ тухайд 1927 онд Судар бичгийн хүрээлэнгийн гишүүн Дандаа Шансан бээр "... арваад жилийн богино болзоонд орчуулан туурвиж чадсаныг санахул Ар, Өвөр Монголын аль ч нутагт эрдэмтэн мэргэд элбэг байсан нь илэрхий бөгөөд тэдгээр гүүш нар бол чухам алтны доторхи шижир алт, сувдны доторхи гэрэлт сувд мэт сайхан, эрдэм чадал төгс их хэлмэрчид байсан ажгуу."²¹ хэмээн бахдан дурссан байдаг нь нэгийг өгүүлнэ.

XX зуун бол манай орчуулгын онол судлалын хүрээнд ихээхэн амжилт авчирсан үе юм. Орчуулгын онолын хөгжилд үнэтэй хувь нэмэр оруулж анхдагч болсон эрдэмтэд хэмээвээс билгүүн их номч Бямбын Ринчен, ардын уран зохиолч Цэндийн Дамдинсүрэн нарыг зүй ёсоор нэрлэнэ. Эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн 1933 онд "Хичээл билгээ гаргаж, хэл бичгээ хөгжүүлэе" гэдэг өгүүллээрээ "Мэргэд гарахын орон даяг"-ийн үзэл баримтлалын дагуу тухайн үеийн тулгамдсан асуудал болох орчуулгад гадаад үгийг хэрхэн орчуулах ерөнхий зарчмыг гарган монгол хэлний үгийн сангийн баялаг нөөцийг ашиглахын оронд гадаад үгийг бэлэнчлэн зээлдэх нь жирийн хүмүүс ойлгоход муу нөлөөтэй гэдгийг жишээ баримтаар харуулсан байна. Эх хэлнийхээ үг хэллэг, нэр томъёо байсаар атал харийн үгс хэрэглэж, нэр хаягаа харийн хэлээр бичих явдал өнөө цагт хэт задгайрчээ. Их эрдэмтэн Б.Ринчен 1934 онд "Орчуулгын чанарыг дээшлүүлэх тухай" өгүүлэл нийтлүүлж орчуулгын чанар чансааг сайжруулахын чухлыг цохон тэмдэглээд нэр томъёог оновчтой зөв тогтоох, орчуулгад монгол хэлний бүх нөөцийг бүрэн ашиглах, орчуулгын найруулгад онцгой анхааран дахин дахин хянаж байх нь чухал хэмээн үзжээ. Эрдэмтэн Б.Ринчен харь зохиолыг орчуулахдаа үгэнд баригдалгүйгээр монгол хэлнийхээ яруу тансаг найруулгыг эрхэмлэн утга төгөлдөр, сонсголонтой хөрвүүлдэг байсныг манай уншигчид түүний олон зуун орчуулгаас бэлхнээ мэднэ.

1938 онд эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн "Гадаад хэлнээс шүлэг орчуулах тухай" гэдэг онол дадлагын шинжтэй том өгүүлэл нийтлүүлсэн нь бүхэл зууны турш орос хэлнээс монгол руу орчуулах ажлын онол арга зүйн цэгцтэй хөтөлбөр болсоор байна. Зохиогч энэхүү өгүүлэлдээ шүлэг орчуулахад өгүүлбэр зүйн хувиргалт хийх зайлшгүй шаардлагатай тухай, үгийг зүй зохистой зөв оноох тухай, хам сэдэв орчуулгад чухал байх тухай зэрэг орчуулагч хүний анхаарвал зохих шалгууруудыг авч үзсэн байна. Түүнчлэн үгийг нэмж хасаж болно, харин утгыг нэмж хасвал гэмтэй, өгүүлбэрт халдаж болно, утгад халдаж болохгүй хэмээсэн нь орчуулгын онолын үнэн зөвийн зарчмыг ойлгомжтой, товч өгүүлсэн, орчуулагч бүрийн эрхэмлэвэл зохих санаа мөн ажээ.

XX зууны эхэн хагаст Монголын орчуулагч, судлаачид олон арван өгүүлэл, шүүмж бичиж орчуулгын сэтгэлгээг хөгжүүлэхэд дорвитой хувь нэмэр оруулж байсан хэдий ч ерөнхийдөө орчуулгын судалгааны хүрээ явцуудуу байсныг тухайн үеийн

²¹ Р.Гүрбазар. "Орчуулгын онол дадлагын үндэс", Улаанбаатар, ШУА-ийн хэл зохиолын хүрээлэн, 1996

судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Шүүмж өгүүлэл нь ихэнхдээ үгийн олон цөөн буюу оносон эсэхийг авч үзсэнээс биш орчуулгын зангилаа асуудлыг нухацтай шүүн хэлэлцэх явдал үгүйлэгдсээр байжээ. Орчуулгын зангилаа асуудлыг нухацтай шүүн хэлэлцэх талаар 1970-аад оноос ахиц гарч С.Галсан, Ц.Цэдэндамба, Д.Дашдаваа, Г.Аким, А.Шархүү, Р.Гүрбазар зэрэг судлаач эрдэмтэд орчуулгын онолын зарим тулгамдсан асуудлыг хөндөж шинэ санаа дэвшүүлэх болсон нь орчуулгын сэтгэлгээнд чухал алхам болсон билээ.

Монголын орчуулгын онолын өнөөгийн байдлыг авч үзэхийн тулд орчуулгын онол хөгжсөн ХХ зуун, нэн ялангуяа, энэ зууны хоёрдугаар хагасын үетэй харьцуулж үзэх нь зүйтэй бөгөөд чингэвээс ололт амжилт, хүрсэн үр дүн болоод доголдол дутагдал нь тодорхой харагдана.

ХХ зууны эцэс буюу 1990-ээд оноос 2000-аад он хүртэлх зурвас үед орчуулгын онолын судалгаа үндсэндээ уналтын байдалд орсон бол 2000-аад оноос эргэж сэргэн судлаачид энэхүү асуудалд анхаарлаа хандуулж эхэлсэн билээ.

Энэхүү харьцуулсан судалгааг залуу судлаач, багш М.Амартайваны²² гаргасан орчуулгын онол дадлагын асуудалтай холбоотой бүтээлийн ном зүйд суурилж хийснээ дурдахын сацуу дараа дараагийн судлаачдад гарын авлага болохуйц судалгааны өргөн хэрэглэгдэхүүнийг эмхлэн олны хүртээл болгосонд нь талархлаа илэрхийлье.

Судлаач М.Амартайван жагсаалтандаа орчуулгын онол, судалгаа, шүүмжтэй холбоотой монголын орчуулга судлаач эрдэмтдийн 750 гаруй өгүүлэл, ном бүтээл, сурах бичиг, эмхэтгэл зэргийг зохиогч, бүтээлийн нэр, хэвлэгдсэн он хугацаатай нь багтаажээ. Цаг хугацааны хувьд ХХ зууны эхэн буюу 1930-аад оноос эхлээд 2015 он дуусах үеийг хамруулжээ. Үүнээс 20-иод нь илтгэл өгүүллийн эмхэтгэлүүд байна. Нийтлэгдсэн 730 өгүүлэл, бүтээлийн 56 нь давхардсан буюу нэг өгүүллийг 2 өөр сэтгүүлд хэвлүүлсэн гэж үзэхээр энэ хугацаанд нийтдээ орчуулгын асуудал хөндсөн 674 өгүүлэл, ном товхимол нийтлэгдсэн байна.

Үүнээс: 354 нь ХХ зуунд буюу 1930-аад оноос 1999 он хүртэлх хугацаанд бичигдсэн байна. Үлдсэн 320 өгүүлэл нь өнөө үе буюу 2000 оноос хойших үед бичигджээ. Өөрөөр хэлбэл, ХХI зууны эхний 15 жил бөгөөд сүүлийн дөрвөн жилийн ном бүтээл энэхүү ном зүйд хамрагдаагүйг тэмдэглэе.

Энэ харьцуулалтаас үзэхэд тоо хэмжээний хувьд өмнөх зууны 40-50 жилд орчуулгын онолын судалгаагаар 354 өгүүлэл бичигдсэн бол, ХХI зууны эхэн буюу сүүлийн 15 жилд 320 өгүүлэл нийтлэгдсэн нь харагдана. Энэ бол их том амжилт, чухал үзүүлэлт, өөрөөр хэлбэл, манай орчуулга судлаачид сүүлийн богино хугацаанд урьдах хагас зууны үетэй дүйцэхүйц хэмжээний судалгаа хийжээ гэж үзэж болохоор байна.

²² М.Амартайван, Олон улсын Улаанбаатар их сургуулийн солонгос хэлний багш. Орчуулгын бүтээлийн ном зүйг эмхэтгэжээ.

Судалгааны бүтээлийн хэлбэр хэмжээний хувьд авч үзвэл дээрх 674 гэсэн тоо нь ихэнхдээ өгүүлэл бөгөөд зөвхөн 43 нь ном, сурах бичиг, гарын авлага байна. Үүнээс 12-ыг нь ХХ зуунд, 31-ийг 2000 оноос хойших хугацаанд нийтлүүлжээ.

Түүнчлэн орчуулгын онол судалгаагаар бакалавр, магистр болон докторын зэрэг горилсон бүтээл нийтдээ 30 байгаагийн зөвхөн 2 нь ХХ зуунд (Бүрнээ.Д, Гүрбазар.Р) хамаарах бол энэ зууны эхний 15 жилд 28 ажил бичигдсэн нь мөн л орчуулгын онолын судалгаа хэрхэн өргөжиж байгааг харуулж буйн илрэл юм.

Мөнхүү ном зүйгээс орчуулгын судалгааны чиглэл, төрөл хэлбэр ч тодорхой харагдаж байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

ХХ зуунд манай орчуулга судлаач эрдэмтэд орчуулгын онолын судалгааны уламжлалт чиглэлүүдийг судлахын сацуу орчуулгын төрөл хэлбэрүүдээр ч нарийн судалгаа хийжээ. Тухайлбал, орчуулгын онолын үндсэн асуудлуудын хувьд:

- Орчуулгын үндсэн зарчим, арга
- Орчуулгын хэл найруулгын асуудлууд
- Орчуулгын чанар, орчуулагчдын чадварын асуудал
- Орчуулгын онолыг хөгжүүлэх
- Орчуулгын хувиргалт
- Орчуулгын түүх, уламжлал зэрэг олон асуудал судалж, Монголын орчуулгын онолын гол цөм асуудлуудыг цэгцэлж тодорхой болгосон нь нийт орчуулагч, орчуулга судлаачид, сонирхогчид болон хэлний багш нарт арга зүйн удирдамж болж өгснийг тэмдэглэмээр байна.

Дээрх үндсэн асуудлуудын зэрэгцээ орчуулгын төрөл хэлбэрүүд, нэн ялангуяа, уран зохиолын орчуулгын төрлөөр ултай судалгаа хийж дараа үеийнхэндээ үлдээсэн нь бахархалтай. Үүнд:

- уран зохиолын орчуулга
- шүлэг яруу найргийн орчуулга
- нэр томъёоны орчуулга
- хэлц үгс, өвөрмөц хэллэгийн орчуулга
- үндэсний онцлог буюу реали үгсийн орчуулга
- нийгэм улс төрийн орчуулга
- орчуулгын шүүмж зэрэг сэдвээр өргөн хүрээтэй судалсан билээ.

Өмнөх зууны Монголын орчуулгын онол судалгааны онцлог нь үндсэндээ монгол, орос хоёр хэлний хоорондын орчуулгын хүрээнд хийгдэж байсан нь тухайн нийгэм болон цаг үетэй холбоотой.

Харин Монголын орчин цагийн (XXI зуун буюу 2000 оноос өнөөг хүртэлх үе) орчуулгын онол судалгааны байдал, онцлогийг авч үзвэл ахмад судлаачдын дээр дурдсан чиглэлүүдийг үргэлжлүүлэн судалж олон зуун өгүүлэл, ном зохиол бичихийн зэрэгцээ энэ салбарын дагнасан хурал семинар олныг зохиож үзэл бодлоо уралдуулан

хэлэлцдэг уламжлал тогтож байгаа нь олзуурхууштай юм. Үүний сацуу орчуулгын онол судалгаагаа шинэ чиглэл, төрлөөр хийдэг болжээ. Тухайлбал:

- шинжлэх ухаан техникийн орчуулга
- уул уурхайн салбарын нэр томъёоны орчуулга
- хууль эрхзүйн нэр томъёо
- дипломат баримт бичгийн орчуулга
- анагаах ухаан, уламжлалт анагаах ухааны нэр томъёоны орчуулга
- дулааны тоног төхөөрөмжийн нэр томъёоны орчуулга
- худалдаа үйлчилгээний салбарын нэр томъёо
- геологи болон гидрогеологийн салбарын нэр томъёо
- бизнесийн нэр томъёо
- мал аж ахуйтай холбоотой үг хэллэгийн орчуулга
- эрчим хүч, барилгын салбарын нэр томъёо
- киноны орчуулга
- машины орчуулга
- аман орчуулга буюу хэлмэрчлэхүйн асуудал
- олон улсын хурлын орчуулга
- жин хэмжээ заасан үгсийг орчуулах асуудал гэх мэтчилэн урд нь судалж

байгаагүй олон шинэ чиглэлээр судалгаа хийж асуудал дэвшүүлэх болсон нь энэхүү харьцангуй богино хугацаанд олсон амжилт гэж үзэхэд хүргэж байна.

Энэ ташрамд онцлон тэмдэглүүштэй хамгийн чухал ололт бол урд нь орчуулгын онолын судалгаа, өмнө дурдсанчлан, их төлөв монгол, орос хэлний хүрээнд хийгдэж байсан бол өнөө цагт дээрх олон чиглэл салбарын орчуулга судлалын асуудлыг өрнө, дорнын олон хэлний хүрээнд хийх болжээ.

Их дээд сургуулиуд болон судалгааны байгууллагууд орчуулгын онол, дадлагын асуудлаар эрдэм шинжилгээний хурал семинар зохион явуулдаг болсон нь мөн нэгэн чухал онцлог гэдгийг дахин дурдая.

МУИС-ийн Олон Улсын Харилцааны Сургуулийн Дипломат орчуулгын тэнхим /хуучнаар/ орчуулгын онол, дадлагын асуудлаар улсын хэмжээний 10, олон улсын хэмжээний 1 хурал зохион байгуулж, тэдгээрт энэ салбарын нэртэй орчуулагчид, онолчид, хэл шинжлэлийн эрдэмтэн профессорууд, орчуулгын хичээл заадаг багш мэргэжилтнүүд оролцдог байсан нь орчуулгын онолын хөгжилд зохих хувь нэмэр оруулснаас гадна орчуулга сонирхогч оюутан залуусын сонирхлыг ихээр татдаг байлаа.

МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын Орчуулгазүйн профессорын баг санаачлан дээрх хурлуудын үргэлжлэл болгон орчуулгын хурлыг уламжлал болгон зохиож байгаа нь сайшаалтай хэрэг билээ. Тэд нийт 7 удаа хурал зохиосны эхнийх нь орчуулга судлаач, гүүш Г.Аким оролцсон семинар байлаа. Эдгээр хуралд манай туршлагатай орчуулагч, эрдэмтдээс гадна залуу судлаач, багш нар олноор оролцох болсон явдал маш том ололт юм хэмээн үзэж байна.

Түүнчлэн МУБИС, ШУТИС болон МУИС-ийн Ази, Европ болон Их Британи, Америк судлалын тэнхимүүд, Гадаад хэлний сургалтын төв зэрэг дээд боловсролын байгууллагууд хэл шинжлэл, заах аргын асуудлын зэрэгцээ орчуулга судлалаар эрдэм шинжилгээний хурал зохион явуулдаг уламжлалтай болоод байна.

Орчуулгын асуудлаар бие даасан сэтгүүл болон хурлын илтгэл өгүүллийн эмхэтгэлүүд энэ хугацаанд олноор хэвлэгдэж нийтийн хүртээл болоод байна.

Өмнөх зууны үед “Орчуулах эрдэм” нэртэй сэтгүүл 1972-1989 оны хооронд нийт 8 дугаар гарсан байна.

Харин сүүлийн үед МУИС-ийн ОУХС-ийн Дипломат орчуулгын тэнхим орчуулгын хурлуудынхаа үр дүн болгож илтгэл өгүүллийн 11 эмхтгэл, МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбарын Орчуулгазүйн профессорын багийнхан “Орчуулгазүй” нэртэй сэтгүүл 6 дугаар, МУБИС “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал” сэтгүүл 8 дугаар, ШУТИС, Гадаад хэлний институт “Хавсарга хэл шинжлэл” сэтгүүл 12 дугаар гаргажээ.

“Орчуулгын бүтээлийн ном зүй”-д тулгуурлан хийсэн миний энэхүү товч судалгаанаас Монголын орчуулгын судалгааны өнөөгийн төлөв байдал, онцлог болон ХХ зууны орчуулгын судалгаанаас ялгаатай тал ерөнхий дүр төрхөөрөө ойлгогдоно хэмээн найдаж байна. Цаашдын нарийвчилсан судалгааг залуу эрдэмтэн судлаачид маань хийнэ гэдэгт гүнээ итгэж байна.

Эцэст нь дүгнэхэд:

- Өнөө үеийн орчуулгын онолын судалгааны онцлог нь ХХ зуунтай харьцуулахад сэдэв, агуулгын хувьд баяжиж орчуулгын онолын үндсэн асуудлуудыг тал бүрээс нь авч үзсэн олон зуун өгүүлэл бүтээл хэвлэгдэн гарчээ.
- Орчуулгын онолын судалгаа үндсэндээ монгол, орос хэлний хооронд хийгддэг байсан бол орчин үед Өрнө, Дорнын олон хэлний хүрээнд хийгдэх болсон нь Монголын орчуулгын судалгаанд оруулж буй ихээхэн хувь нэмэр, ахиц дэвшил юм.
- ХХ зуунд орчуулгын онолын асуудлаар тоотой хэдэн эрдэмтэн мэргэд судалгаа хийдэг байсан бол өнөө үед орчуулгын онол судлалд залуу судлаачид олноороо түрэн орж ирж урьд өмнө судлагдаагүй сонирхолтой сэдвүүд хөндөн судлах болсон нь “Мэргэд гарахын орон”-оос эхтэй Монголын орчуулгын онол судалгааны уламжлал улам хүрээгээ тэлж өргөжин хөгжиж буйн баталгаа болж байна гэж үзэж болно.

Ном зүй

Эх сурвалж:

Амартайван.М.Орчуулгын бүтээлийн ном зүй, “Орчуулга зүй” цуврал, 2016, №05 (452), 230-268-р тал

Ном, өгүүлэл:

1. Адъяа.О. “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”. УБ, 2008
2. Аким.Г. “Орчуулгын санг уудлахад”. УБ,
3. Гүрбазар.Р “Орчуулгын онол дадлагын үндэс”, Улаанбаатар, ШУА-ийн хэл зохиолын хүрээлэн, 1996
4. Дашдаваа.Д.”Орчуулгын онолын зарим асуудал”.сэтгүүл ”Шинжлэх ухаан амьдрал”, УБ, 1976, №5, 70-73-р тал
5. Чойжил.Д. “Орчуулагчийн жаргал зовлон”. Улаанбаатар, 2006
6. Энхбаяр.Б. “Монголын орчуулгын онол судалгааны асуудлын тухайд”.”Орчуулах эрдэм-3”, илтгэл өгүүллийн эмхтгэл, МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, УБ, 2011
7. Энхбаяр.Б. “Монголын орчуулгын уламжлалын зарим асуудлыг хөндөхүй”, “Орчуулгазүй-1” цуврал, МУИС, ГХСС, УБ, 2013, 153-158-р тал

“МНТ”-НЫ Э.ХЕНИШИЙН ГЕРМАН ОРЧУУЛГЫН ОЙРОЛЦОО УТГАТ ҮЙЛ ҮГИЙН ДҮЙЦЭЛ

/“Амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн жишээ/

Г.Эрдэнэнаран²³

Товч утга: МНТ-ны Э.Хенишийн герман орчуулгын ойролцоо үгийн дүйцлийг харьцуулан нягтлахын тулд “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн утгын болон найруулгын ялгамжийг тодруулж улмаар эдгээр ялгааг орчуулгад хэрхэн буулгасныг харуулахыг зорилоо.

Түлхүүр үг: ойролцоо утгат үг, хэллэг; орчуулгын дүйцэл; уран зохиолын орчуулга

МНТ судлалын түүхэн замналыг сөхвөл гадаад, дотоодын монголч эрдэмтэд ихэвчлэн уг зохиолын монгол үг хэллэгийг хятад үсгээр галигласан эх, түүний хятад орчуулгад анхаарлаа хандуулан уг сурвалж бичгийг шинжлэх ухааны олон өнцгөөс судалж, харьцуулж, мөн орчуулж ирсэн бол сүүлийн жилүүдэд судалгааны чиг хандлага нь өөрчлөгдөж МНТ-ны анхны монгол бичгийн эхийг сэргээх, орчин цагийн монгол хэлнээ хөрвүүлэх, монгол түүхэн сурвалжуудтай харьцуулан утгын тайлбарыг хийх зэрэг ажлуудыг түлхүү хийх болсон байна. Энэ нь МНТ-ны уламжлагдан ирсэн нангиад эх, эхүүдийн хувилбар болон түүний хадмал орчуулга, галиг зэрэгт тухайлбал, авианы үсэг биш хятад үсгээр монгол хэлний үсгийн авиаг буулгахад, түүнчлэн сонгодог бичгийн өмнөх үеийн бичгийн дурсгалын онцлогоос улбаалж буруу бичигдсэн, орхидуулсан, давхардуулсан зэрэг зүйл цөөнгүй байдагтай²⁴ холбоотой юм.

Эдүгээ МНТ-ны 24 монгол хөрвүүлэг байгаагаас эл судалгааны ажилд Ш.Чоймаагийн (2011) “МНТ, эртний үг хэллэгийн тайлбартай шинэ хөрвүүлэг”-ийг Э.Хенишийн герман орчуулгатай харьцуулан судаллаа.

	Огноо	Нэр	Гарчиг буюу онцлог
1.	1917 он	гүн Бавуудайн Цэнд	Юан улсын нууц түүх
2.	1939 он	Широ Хаттори	Монгол үсгийн МНТ
3.	1941 он	Ү.Бөххишиг	Монголын нууц тууж
4.	1941 он	Б.Хишигбат	Юан улсын нууц товчоо
5.	1941 он	Алтан-Очир	МНТ
6.	1947 он	Ц. Дамдинсүрэн	МНТ

²³ МУИС, ШУС, Европ судлалын тэнхим, докторант

²⁴ Ш. Озова: 1980. Орчуулсан 2002, Б.Баярмэнд

7.	1957 он	Ц. Дамдинсүрэн	МНТ
8.	1973 он	Баяр	МНТ
9.	1984 он	Х.Дугаржав	МНТ-ны харгуулан хянасан дэвтэр
10.	1985 он	Мансан	Шинэ орчуулж тайлбарласан МНТ
11.	1986 он	Ц. Элдэнтэй, Э.Ардаажав	МНТ
12.	1987 он	М. Иринчин	МНТ
13.	1987 он	Х. Дорба	МНТ, ойрад аялгууны бичгийн хэлээр
14.	1990 он	Ш.Гаадамба	МНТ, худам монгол бичгээр сийрүүлсэн
15.	1990 он	Д.Цэрэнсодном	МНТ, орчуулга 1993 он монгол бичгээр хэвлүүлсэн, 2000 он дахин хэвлэлт
16.	1990 он	Б.Сумьяабаатар	МНТ , үсгийн галиг
17.	2002 он	А.Шонхор	МНТ, латин галиг уйгаржин үсгийн сэргээлт
18.	2005 он	А.Цанжид, д.Цэрэнсодном	монгол бичиг, кирил үсгийн сонгомол эх
19.	2005 он	Чой Г Хү, Б.Сумьяабаатар	монгол үсгийн анхны галиг
20.	2006 он	Ш.Чоймаа	Монголыг түүхэн сурвалж бичгийн цуврал бүтээлийн тэргүүн боть МНТ үг хэллэг, утгын тайлбар
21.	2006 он	Д.Пүрэвжав	МНТ, шинэ орчуулга
22.	2006 он	Эрдэмт	МНТ, одоо үеийн монгол хэлний аялгууунд
23.	2008 он	Э.Ардаажав	МНТ
24.	2011	Ш.Чоймаа	МНТ, эртний үг, хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг.

Хүснэгт 1: Эх сурвалж. Э. Пүрэвжав. 2010 он

МНТ-ны нийт 5 герман орчуулга хэвлэгдэн гарсан. Тэдгээрээс анхны орчуулгыг 1941 онд Э.Хениш хийж, 1948 онд дахин хэвлүүлсэн. Хоёр дахь орчуулгыг 1989 онд М.Таубе туурвисан бөгөөд 2006 онд уг орчуулгын хоёр дахь хэвлэлт олон нийтийн хүртээл болсон. Харин 1981 оны В. Хайссигийн эрхлэн гаргасан “Монголчуудын нууц товчоо, Түүх бичсэн туульс”-д МНТ-ны Э.Хенишийн орчуулгыг “Жангар” болон “Хан Харанхуй” туужийн хамтаар эмхэтгэн оруулжээ.

Энд МНТ-ны анхны герман орчуулга буюу Э.Хенишийн 1941 оны орчуулгын дүйцлийг “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн жишээгээр харгуулан тайлбарляа.

МНТ-ны үйл үгийг Д. Бадамдоржийн (2001) монгол хэлний үгийн сангийн утгазүйн хөдөлгөөнт утгын орны биеэр, хэлээр, сэтгэлээр үйлдэх үйл үгийн ангиллын

онолд тулгуурлан түүвэрлэхэд нийт давтагдсан тоогоор 4316 биеэр, 1150 хэлээр, 203 сэтгэлээр үйлдэх үйл үг байна.

МНТ –ны бүлэг	Биер үйлдэх үйл үг	Хэлээр үйлдэх үйл үг	Сэтгэлээр үйлдэх үйл үг
1	306	75	12
2	425	127	20
3	316	103	15
4	391	86	20
5	410	122	22
6	423	102	14
7	364	116	4
8	317	52	15
9	297	84	20
10	251	83	15
11	369	77	23
12	447	123	23
Үйл үгийн тоо	4316	1150	203

Хүснэгт 2. МНТ-ны үйл үгийн түүвэр /Ш.Чоймаа/.

МНТ зохиолын гол агуулгад эзэнт гүрний үүсэл хөгжил, Чингис хааны байлдан дагуулалт зэрэг түүхэн үйл явдал зэргийг өгүүлсэн тул биеэр үйлдэх үйл үг нийт үйл үгийн 76%-ийг эзэлж байгаа нь хэл найруулгын хувьд хүүрнэх болон тоочин бичсэн зүйл цөөнгүй байдагтай холбоотой юм. Гэхдээ МНТ-ны хэл найруулга нь уран зохиолын дүрслэн илэрхийлэх арга хэрэглүүрийг өргөн ашиглаж “яруу төгс”²⁵ өнгө аястай байдаг билээ. Тиймээс ч МНТ-д ойролцоо үг, эсрэг үг, төсөөтэй үгийг сүүл, толгой холбох зэргээр үгсийн сангийн бүхий л нөөцийг хэрэглэснээр зохиолын найруулга нь яруу сонголт болжээ. Эдгээрээс “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийг дэлгэрэнгүй авч үзье.

Монгол хэлний ойролцоо утгыг эрдэмтэн судлаачид хэл бичиг, хэлшинжлэл болон утга зохиол шинжлэлийн талаас судалж цөөнгүй бүтээл туурвисан байна. Тэдгээрийг ерөнхийд нь тоймлоход, бусад хэл шинжлэлийн судалгаануудын адил хэлний нэгжийн талаархи буюу ойролцоо утга гэж нэгдсэн нэг нэр томъёонд хараахан хүрээгүй байгаагаас гадна утгын болон бүтцийн ангилал нь өөр өөр байна. Энэхүү өгүүллийн хүрээнд дээрх онолын олон янз, давуу болон сул тал зэргийг дурдалгүй, хамгийн тохиромжтой буюу хамгийн нийтлэг гэсэн онолын дүгнэлтүүдийг тулгуур болгон хэрэглэсэн болно. Тухайлбал, “амьгүй болох” ойролцоо утгат үг, хэллэгийг үгийн сангийн утгазүйн тогтолцооны хүрээнд задлан шинжиллээ.

Дийлэнх судлаачид ойролцоо үг гэж дуудлага нь харилцан өөр боловч утга нь хоорондоо ижил буюу төстэй байна гэдэгтэй санал нэгддэг. Ийм үгсийг ойролцоо нэр

²⁵Ш.Чоймаа, Д.Заяабаатар. Академич Ц.Дамдинсрэнгийн “МНТ”-ы орчуулгын онцлог.

буюу синоним гэнэ²⁶. Ойролцоо нэр зөвхөн хос хосоороо байх төдийгүй хэд хэдэн үгс хоорондоо утга ойролцоо байх ба холбоо үгээр илэрч болно гэдгийн синоним нэр томъёог бусад гадаад хэлний шинжлэлд хүлээн зөвшөөрөгдсөн гэдэг утгаар нь энд хэрэглэлээ. Түүнчлэн ойролцоо утгат үгсийн айн чанар нь утгын ойролцоо, төстэй харьцаанд орших ба хэлний янз бүрийн нэгжүүд утгын шинжээрээ бүрдүүлэгчээр ордог бөгөөд орлох болон нарийвчлах гэсэн утгазүйн үүрэгтэй²⁷ гэдгээс үг-үгийн, үг-нийлэмж үгийн, үг-өвөрмөц хэлцийн, үг-хэвшмэл хэлцийн ойролцоо утгын харьцаанд нь судаллаа.

МНТ-д үйл үгийн давтамжаараа “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэг 70 удаа орсон бөгөөд үүнийг 18 хувилбараар хэлсэн байна.

	“амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэг	Давтамж
1.	Үгүй болох	8
2.	Үхэх	42
3.	нөгчих	1
4.	Хэр дуусах	1
5.	Тэргүүндээ хүртэх болов	1
6.	Хохимойдоо хүртэх болов	1
7.	Аминдаа хүртэх	1
8.	Өндөрт гарваас	1
9.	Хаданд гарваас	1
10.	Цагаанаа цацваас	1
11.	Хард хахваас	1
12.	мөнхрүүлэдхүн	2
13.	Нүгэл мэт бие нэхэс одвоос	2
14.	Тул мэт бие тулбас одвоос	2
15.	Мөнх үгүй	1
16.	Урьдсыг үл удаарах	1
17.	Тэнгэрт гарах	2
18.	Зөв эс болох ёсон	1
Нийт үг, хэллэг		70

Хүснэгт 3. МНТ-ны “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн хувилбар

1. “Үхэх” гэдэг үг нь амьд биеийн амь тасрах, амьгүй болох гэсэн үндсэн утгатай (МХИТТ)
2. “Үгүй болов” гэдэг а. байхгүй болох, алга болох; б. [шилжсэн] Үрэн таран болох в. [цээр] нас барах үхэх үгийн цээр үг (МХИТТ) бөгөөд байгалийн жам хуулиар хүмүүсийн хөгширч нас нөгчөхийг цээрлэн хэлсэн хэмээн А.Пунсаг (2010:77) үзсэн.
3. “Нөгчих” гэдгийг нас барах (МХИТТ) буюу А.Пунсаг (2010:77) баатар буюу сэцэн цолтой хүмүүсийн “үхэлийг” цээрлэн хүндэтгэлийн утга санааг илтгэж

²⁶Ц.Өлзийхутаг. Монгол хэлний үгийн сангийн судлал. 1979 он

²⁷Д.Бадамдорж. Монгол хэлний утгазүйн шинжилгээ. 2007, х 24

хэрэглэсэн цээр үг гэж тогтоосон. Энэ нь сэцэн цолтой хүмүүсийн зуурдаар буюу зол бусаар нас эцэслэсэн гэдгийг илэрхийлсэн утга бүхий цээр үг юм. Түүнээс гадна “нөгчив” хэмээх үгийг “өнгөрөн явав” гэсэн утгаар бас МНТ-д хэрэглэсэн байна гэдгийг Ш.Чоймаа (2011) болон А.Пунсаг (2010) нар үзсэн. Тухайлбал МНТ-ны 2:82-т Тэмүжин тайчуудаас дөнгөтэйгээ оргон зугтах үед Сорхон Шар түүнийг үзэвч өнгөрөн явахыг ийн өгүүлжээ: Харигт хэвтэж бүхүйг Сүлдүсийн Сорхон Шар зөв дайрч үзэж өгүүлрүүн: Зөв л. Ийм аргатын тул “нүдэндээ галт, нүүртээн гэрэт” хэмээн Тайчууд ах дүүдээн тийн л найтагдан ажгуу, чи. Тийнхүү хэвт. Үл заах, би” хэмээгээд нөгчив гэхэд үл заах би гээд өнгөрөн явав гэсэн утгатай байна. Мөн МНТ-ны 4:145-т Чингис хаан шархдан хэвтэж байх үед: Зэлмэ бус хүмүүнийг үл итгэн, сахиж сууж, шөнө дөл болтол бөгөлсөн цусыг амаар дүүрэн залгиад асгаад, шөнө дүл нөгчвөөс гэхэд мөн шөнийг өнгөрөөв гэсэн утгатай байна.

4. “Хэр дуусах” гэдгийг (МХИТТ)–д дөрөв дэх салаа утга буюу өнгөрөх, нас барах, үхэх, үрэгдэх, үгүй болох гэсэн бөгөөд Ш.Чоймаа (2011) үхэж дуусах буюу амьд хүмүүн байваас хэрхэн төгсөх гэж “үхэх” гэдэг утгын бас нэг хувилбар гэж хөрвүүлсэн.
5. “Тэргүүндээ хүртэх болов” болон 6-д буй “Хохимой тэргүүндээн хүртэх болов” нь толгойд нь хүрэх (МХИТТ) амь насыг нь хөнөөх буюу толгойд хүрэх гэдгийг алахын нэг хувилбар бөгөөд “хүрэх” үйлд өртөгчийн урвуу харьцаанд алуулах буюу үхэх гэсэн утгыг илэрхийлж байна гэж үзлээ. Мөн Ш.Чоймаа (2011) хар толгойгоо алдахад хүрэх буюу үхэхэд хүрэх гэж хөрвүүлсэн. Энд хар тэргүүн болон хохимой тэргүүн гэж ойролцоо утгат үгээр орлуулан найруулан бичсэн байна.
7. “Аминдаа хүртэв” гэдгийг Ш.Чоймаа (2011:84) амиа алдахад хүрэх, үхэх гэсэн утгатай буюу уг зохиолд хэмээгээд үхэж одов гэснийг амь алдах нь (МХИТТ) нас барах гэсэн утгатай байна.
8. “Өндөрт гарваас” болон 9-д буй “Хаданд гарваас” гэдгийг “хадан гэртээ морилох” өвөрмөц хэлцийн нэг хувилбар гэж үзээд энэ нь (МХИТТ) нас барахыг цээрлэсэн хэллэг юм. Мөн А.Пунсаг (2010:79) “үхэхийг” цээрлэн хэлсэн хэвшмэл хэллэг гэж тайлбарласан. Энэ нь настай хүмүүсийн өөрийн үхлийг эерүүлэн илтгэсэн хэвшмэл хэллэг хэмээжээ. Харин Ш.Чоймаа (2011) эдгээрийг “үхэхийг” илэрхийлсэн бие даасан хэллэгүүд гэж үзсэн. Тухайлбал, “өндөрт гарваас” гэдгийг Ш.Чоймаа (2011:106) “тэнгэрт халих” утгатай, “хаданд гарваас” гэдэг нь “хадан гэртээ очих” гэсэн утгатай “үхэхийг” хэлсэн хэллэгүүд гэжээ. Энэхүү хэллэгийн ерөнхий утга нь нас нөгчигсдийг өндөр хаданд, асга хаданд оршуулдаг байсан эртний заншилтай холбоотой юм.
10. “Цагаанд цацваас” болон 11-д буй “Хард хахваас” гэдгийн шилжсэн утгаараа (МХИТТ) идсэн уусан зүйл мөгөөрсөн хоолойгоор орж хахан ханиалгах буюу “хахаж үхэх” гэсэн шилжсэн утгатай гэж бид үзэж байна.
12. “Мөнхрүүлэхүн” буюу мөхрүүлэх+дэх нь мөнхрөх үйл үгийн үйлдүүлэх хэв бөгөөд Норжингийн “Монгол хэлний толь”-д үүрдийн болгох гэсэн утгаас нь шилжсэн утгаараа “үхүүлэх” хэмээн эерүүлэн хэлсэн гэж үзэж байна.

13. “Нүгэл мэт бие чину нэхэс одвоос” болон 14-д буй “Тул мэт бие чину тулбас одвоос” гэдгийг “одох” үйл үг нь шилжсэн утгаараа алс хол явах буюу “амьгүй болох” -ийг хэлсэн гэж үзэж байна.
15. “Мөнх үгүй” гэдгийг мөнх бусыг үзүүлэх гэдгийн адил утгаар (МХИТТ) нас барсныг цээрлэн хэлэх гэсэн утгатай.
16. “Урьдасыг үл удаарахуй” гэдгийн “удаарах” үйл үгийн үндсэн утга нь дараалах, дэслэх, удаа дараагаар болох гэдгээс өвөг дээдсийг дагах гэсэн шилжсэн утгаар мөн “амьгүй болох” гэсэн утгын ойролцоо утга гэж үзэж байна.
17. “Тэнгэрт гарав” хэмээн гагцхүү эзэн Чингис хааны нас нөгчихийг цээрлэн хэлсэн. Ингэж хэлэх нь Чингис хааны тэнгэр язгууртай тэнгэрийн хөвүүн хэмээн үздэг ойлголттой холбогдон тэнгэртээ буцсан гэх утгаар хүндэтгэн хэрэглэсэн цээрийн үг гэж А.Пунсаг (2010:78) хэлжээ. 12-р зуунаас хойшхи түүхэн сурвалжид мөн адил Чингис хааны нас барсныг Лувсанданзаны “Алтан товч”-д “тэнгэр болов”, хураангуй “Алтан товч” –д “тэнгэрт халив”, Саган сэцэний “Эрдний товч” –д “Тэнгэр эцэгтээ өөд болон одвой” зэргээр хэлсэн.
18. “Зөв эс болсон” хэмээн хаан хөвгүүдийн “үхэхийг” цээрлэн ингэж хэлдэг гэж А.Пунсаг (2010:79) үзсэн. Гэхдээ энэхүү үхэл нь зүй бусын зуурдын үхэл буюу хорлогдон нас барахыг заасан утга гэж тайлбарласан байна. Түүнчлэн эс болох буюу эс байх гэдэг утгаараа байхгүй болох гэдгийг (МХИТТ) нас барах гэсэн утгатай тул жам бусаар үхсэн гэсэн шилжсэн утгатай гэж үзэж байна.

Эдгээр МНТ-оос түүвэрлэсэн “амьгүй болох” ойролцоо утгат үг, хэллэгийг Д.Бадамдоржийн (2001) үгийн сангийн нэгжийн харьцаанд оруулвал дараах бүтэц бүрүүлдэхүүнтэй болж байна:

№	“амьгүй болох” гэсэн утгалбарын хувилбар	Үгийн сан-утга судлалын нэгжийн харьцаанд Үглэвэр, утгалбарын тоо	Үгийн сангийн нэгжийн хувьд
1	Үхэх	Нэг үглэвэр нэг утгалбар	Үг
2	Үгүй болох	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Нийлэмж үг
3	Нөгчих	Нэг үглэвэр нэг утгалбар	Үг
4	Хэр дуусах	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Нийлэмж үг
5	Тэргүүндээ хүртэх болов	Гурван үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
6	Хохимойдоо хүртэх болов	Гурван үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
7	Аминдаа хүртэв	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Нийлмэл үг
8	Өндөрт гарваас	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
9	Хаданд гарваас	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
10	Цагаанд цацваас	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
11	Хард хахваас	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
12	Мөнхрүүлдэхүй	Нэг үглэвэр нэг утгалбар	Үг
13	Нүгэл мэт бие чину нэхэс одвоос	Зургаан үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
14	Тул мэт бие чину тулбас одвоос	Зургаан үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
15	Мөнх үгүй	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Нийлэмж үг

16	Урьдасыг үл удаарахуй	Гурван үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц
17	Тэнгэрт гарах	Хоёр үглэвэр нэг утгалбар	Нийлэмж үг
18	Зөв эс болсон ёс тэр	Таван үглэвэр нэг утгалбар	Өвөрмөц хэлц

Хүснэгт 4. МНТ-ны “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн бүтэц бүрдүүлбэр

Эдгээр 18 ойролцоо утгат үг, хэллэг нь “амьгүй болох” гэсэн нэг утгалбартай, харин үглэврийн олон буюу нэг, хоёр, гурав болон таван хувилбараар үгийн сангийн нэгжийн түвшинд үг, нийлэмж үг, өвөрмөц хэлц зэргээр илэрч байна. Ойролцоо утгын харьцаанд үгийн дотоод агуулга тал тогтвортой байж харин энэ тогтвортой утгыг илэрхийлж чадах гадаад хэлбэр буюу үглэвэр хувилбартай байдаг²⁸. Эдгээр 18 ерөнхий нэг утгатай, хэлбэрийн хувьд өөр өөр бүрдүүлбэртэй ойролцоо утгат үг, хэллэг нь МНТ-ны “амьгүй болох” буюу үхэх гэсэн цөм утгат үг, хэллэгийн утгын цувааг бүрдүүлж байна. Утгын цувааны гишүүн тус бүрийн утгын болон найруулгын ялгааг ойролцоо утгат үгийн бүтцийн утгын задаргаагаар тодорхойлох боломжтой юм. Тухайлбал, Б.Одгэрэл (2010) үгийн сангийн тогтолцооны нэрлэх утгын харьцааны хүрээнд үгийн эсрэгцлээр монгол хэлний “хүний амь тасрах” гэсэн утга бүхий 252 үг, хэллэг ойролцоо утгын цувааг бүрдүүлж байгааг тогтоосон нь анхаарал татсан бөгөөд Н.Нансалмаагийн (2005) уг задаргааны суурь онолд тулгуурлан энд МНТ-ны “амьгүй болох” цөм утгат ойролцоо 18 үг, хэллэгийн утгын болон найруулгын ялгамжийг тодруулахаар оролдлоо.

“Амьгүй болох” гэсэн ерөнхий буюу цөм утгат ойролцоо үг, хэллэг нь утгын эсрэгцлэлээр аль үг, хэллэгтэй ижил байх, багтах, огтолцох харьцаанд орж байгаагаар утгын ялгааг харуулж болно.

Ижил байх харьцаанд үнэмлэхүй ойролцоо утгатай нэрүүд байж болох бөгөөд үгийн утга ижил байх буюу тайлбар толь бичигт харилцан бие биенээ тодорхойлсон байдаг²⁹ гэдгийг үндэс болгон “үхэх”, “үгүй болох” гэсэн хоёр үйл үг мөн “зөв эс болсон” зэрэг МХИТТ -ийн “амьгүй болох, хүнийг бол нас барах” утгаар нь АБ-АБ гэж томъёолж утгын давхцал байна гэж үзэж байна.

Үгийн утгын эсрэгцлэлээр ойролцоо үгийн багтах харьцаанд тухайн нэг үгийн утганцар нөгөөдөө багтахаас гадна, нөгөөд байхгүй, түүнээс ялгарах бүрдүүлбэртэй байна³⁰ гэдгийг харгалзаж “нөгчих” үйл үг нь “амьгүй болох, нас барах” гэсэн утгын АБ-АБ давхцалаас гадна, АБ-АБ+В баатар буюу сэцэн цолтой хүмүүсийн “үхэлийг” цээрлэн хүндэтгэлийн утгаараа ялгаатай, “мөнх үгүй” гэж шилжсэн утгаар аливаа юманд эцэс, төгсгөл байдаг бөгөөд тэр нь үхэл буюу хүн үхэх л болно гэдгийг цээрлэн хэлсэн гэсэн утгаараа ялгаатай, түүнчлэн “тэнгэрт гарах” нь гагцхүү эзэн Чингис хааны нас нөгчихийг цээрлэн хэлсэн гэсэн утгаараа ялгаатай. “Нүгэл мэт бие чину нэхэс одвоос” болон “тул мэт бие чину тулбас одвоос” гэдгийг “одох” үйл үг нь алс хол явах буюу шилжсэн утгаараа “үгүй болох”, “үхэх” -ийг эерүүлэн хэлсэн

²⁸Н.Нансалмаа. Үгийн сан судлал. 2005, х 85

²⁹Н.Нансалмаа. Үгийн сан судлал. 2005, х 60

³⁰Н.Нансалмаа. Үгийн сан судлал. 2005. х. 62

ялгамжтай. “Цагаанд цацваас” болон “хард хахваас” гэдгийн шилжсэн утгаараа (МХИТТ) идсэн уусан зүйл мөгөөрсөн хоолойгоор орж хахан ханиалгах буюу “хахаж үхэх” гэсэн утгаараа мөн “амьгүй болох” үгтэй багтах харьцаанд орж, энэхүү тодотгогч утгаараа ялгаатай байна. Өндөрт гарваас болон хаданд гарваас гэхэд настай хүмүүсийн өөрийн үхлийг эерүүлэн хэлж буй утгаараа ялгаатай. “Урьдасыг үл удаарахуй” гэдгийн “удаарах” үйл үгийн үндсэн утга нь (МХИТТ) дараалах, дэслэх, удаа дараагаар болох гэдгээс өвөг дээдсийг дагах гэсэн шилжсэн утгаар мөн “амьгүй болох, нас барах” гэсэн АБ-АБ давхцалаас гадна, АБ-АБ+В утга буюу тойруулан хэлсэн учир “амьгүй болох” гэсэн утгыг эерүүлсэн ялгаа байна. Мөн “хэр дуусах”, “аминдаа хүртэх” нийлэмж үгүүдэд үхэл нь зүй бусын зуурдын үхэл буюу хорлогдон нас барахыг заасан утгаараа В утга буюу тодотгогч утгаараа ялгаатай байна.

Харин “тэргүүндээ хүртэх болов” болон “хохимой тэргүүндээн хүртэх болов” нь толгойд нь хүрэх (МХИТТ) амь насыг нь хөнөөх буюу толгойд хүрэх гэдгийн алахын нэг хувилбар бөгөөд “хүрэх” үйлд өртөгчийн урвуу харьцаанд алуулах буюу үхүүлэх гэсэн утгыг илэрхийлж байна гэж үзлээ. Түүнчлэн мөнхрүүлэхдүн буюу мөхрүүлэх+дэх нь мөнхрөх үйл үгийн үйлдүүлэх хэв бөгөөд Норжингийн “Монгол хэлний толь”-д үүрдийн болгох гэсэн утгаас нь шилжсэн утгаараа “үхүүлэх” хэмээн алахыг эерүүлэн хэлсэн гэж үзэж байна. Мөн 42 удаагийн давтамж бүхий “үхэх” үйл үг нь үйлийн үйлдэгдэх хэвийн давхар дагаврын хэлбэржилтээр үхүүлдвээс, үхүүлсү, үхүүлэн, үхүүлэх, үхүүлэхүүн, үхүүлэхүй, үл үхүүлэн, үхүүлэв, үхэлдэлцэхүй, үхүүлжүхүй, үхэлдэхүй, үхүүлэн, үхүүлэе, үхүүлдэхүй, үхүүлсэн, үхүүлэгдэх ёс зэргээр орсон байгаа нь “алах”-ыг цээрлэн хэлсэн гэж үзэж, нэг талаасаа Д.Бадамдоржийн (2007) монгол хэлний үгийн сан-утгазүйн ай болох өөрчлөхүйн үйл үгээс үйл үг бүтээх хэвийн нөхцөлийн бүтцийн аргаар урвуу харьцааны илрэл болж байна. Нөгөө талаараа Б.Мөнхцэцэгийн (2012) ойролцоо утгын ангилалын дагуу хуурмаг буюу оновчтой бус ойролцоо үг гэж хэлж болох юм.

Монгол хэлний үгзүйн найруулгын түвшинд үйл үгийн найруулгын үүргийн хүрээнд үйл явдлыг хүчин мөхөсдөх буюу бусдын давамгай хүч чадал, зүй тогтлын эрхэнд болохыг заах тийм нөхцөлд үйлдэгдэх нөхцлөөр хэлбэржүүлн³¹ гэдгээс “үхэх” утгат үгийн утга нь “үхүүлэх” үйлдэгдэх хэвийн хэлбэржилтээрээ гадны нөлөөгөөр “амьгүй болох” гэсэн бас утгын ялгааг илэрхийлж байна. Мөн үгийн утгын эсрэгцлэлээр ойролцоо үгийн багтах харьцаанд орж, АБ-АБ утгаас ялгарах тодотгогч В утгын харьцаагаар хэрэглээгүй талаас яруу утгын ялгааг гаргаж бас болно. Яруу утгын бүрдүүлбэрт Н.Нансалмаа (2005) үгийн утгын хийсвэр хэсэгт багтах хүний болон бусад субъектив хүчин зүйлүүд, өгүүлэгчийн хандлага, хэлэхүйн үйл ажиллагаанд оролцогчдын харилцааны туршлага, нөхцөл, цаг хугацааг илэрхийлдэг хүчлэл, сэтгэл хөдлөл, үнэлэмж, дүрслэл, найруулгын өнгө аяс багтана гэсэнд тулгуурлан “амьгүй болох” утгат ойролцоо үгийг жам ёсоор үхэх, гадны нөлөөлөөр

³¹ Ц.Сүхбаатар. Монгол хэлний найруулгазүй. 2007. х. 230

үхэх гэж ердийн болон цээрлэн хэлсэн гэж зааглаж ердийн утгатай найруулга дундын буюу өндөр найруулгын гэсэн ялгааг тодорхойлж болох юм. Тухайлбал:

“Үхэх”, “үгүй болох”, “зөв эс болсон” гэхэд өнгө аяс, үнэлэмжийн хандлага илэрхийлээгүй, найруулга дундын нэгжүүд байна.

“Хэр дуусах”, “цагаанд цацваас” болон “хард хахваас” гэдэг нь гадны нөлөөгөөр үхсэнийг хэлж байгаа бол, “тэргүүндээ хүртэх болов” болон “хохимой тэргүүндээн хүртэх болов”, “аминдаа хүртэх” гэдэгт мөн зуурдаар үхэх гэсэн дээр өөрийн буруугаас, гэм хийсэн тул сөрөг үнэлэмжтэй гэж ойлгож байна.

Нөгчих, мөнх үгүй, тэнгэрт гарах, нүгэл мэт бие чину нэхэс одвоос болон тул мэт бие чину тулбас одвоос, урьдасыг үл удаарахуй, өндөрт гарваас болон хаданд гарваас зэрэг нь амьгүй болох буюу үхэх утгыг цээрлэн эерүүлэн хэлсэн хүндэтгэлийн өнгө яастай өндөр найруулгын нэгжүүд юм.

Эдгээрийг МНТ-ны Хенишийн орчуулгад хэрхэн буулгасныг хүснэгтээр харуулбал:

	“амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо утгат үг, хэллэг	Давтамж	Орчуулга
	Үхэх	42	18 удаа sterben буюу үхэх гэсэн үйл үгээр, 8 удаа орчуулаагүй, 16 удаа töten буюу алах үйл үгээр орчуулсан байна.
	Үгүй болох	8	Starb, starb, nach dem Tode, nach seinem Tode, starb, nach dem Tode ihrer Mutter, nach dem Tode, vernichtet hatte
	нөгчих	1	starb
	Хэр дуусах	1	Wie könnte man aushalten
	Тэргүүндээ хүртэх болов	1	Habe das Unheil über Haupt gebracht
	Хохимойдоо хүртэх болов	1	Habe das Unheil auf Haupt gelenkt
	Аминдаа хүртэх	1	Habe ich mir mein Leben verschertzt und starb
	Өндөрт гарваас	1	Zu den Höhen aufsteigen
	Хаданд гарваас	1	Zu den Felswänden aufsteigen
	Цагаанаа цацваас	1	An den weißen Speisen verschluckt
	Хард хахваас	1	An den schwarzen Speisen erstickt
	мөнхрүүлэхдүн	2	Sollt ihr gleich an Ort und Stelle enthaupten
	Нүгэл мэт бие нэхэс одвоос	2	Dem höhen Baumstamm gleicher Körper sich zum fallen neigt
	Тул мэт бие тулбас одвоос	2	Dem Säulensockel gleicher Körper zum Stutze neigt
	Мөнх үгүй	1	Habe keine ewige Dauer

	Урьдсыг үл удаарах	1	Meine Vorfahren nicht einmal nachfolgen müssen
	Тэнгэрт гарах	2	Stieg zum Himmel auf, nach seinem Aufstieg
	Зөв эс болох ёсон	1	Starb auf der Stelle

Хүснэгт 5. Хенишийн МНТ-ны “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн орчуулгын дүйцэл

Уран зохиолын орчуулгын тохиргоог Р.Гүрбазар (1996) ерөнхийд нь дөрвөн хувилбараар тогтоосон: а/ бүрэн төгс, б/ үгчилсэн, в/ хялбарчилсан, г/ тайлбарласан. Харин үгийн сангийн түвшинд үгийн тохиргоог бүрэн буюу бүрэн бус оноолт гэснийг бид энд “амьгүй болох” утга бүхий ойролцоо үг, хэллэгийн гагцхүү бүтэц бүрдүүлбэрийн хувьд зөвхөн нэг, хоёр үглэвээрээс бүрдсэн үгийн хүрээнд бүрэн, бүрэн бус оноолт гэсэн дээр нэмж дүйцэлгүй гэсэн 3 дүйцлийн түвшинд харьцуулах нь тохиромжтой гэж үзлээ.

Нийлэмж үг хийгээд өвөрмөц хэлцийн дүйцлийг харин О.Цолмон (2015) болон В.Коллер (1992) нарын уран зохиолын орчуулгын эквивалетийн зарчимд тулгуурлан харгуулав. Эл судалгаанд бид эрдэмтэн судлаач нарын орчуулгын тэнцвэрт чанарыг тохиргоо, оноолт, эквивалет, дүйцэл, дүйцүүлэлт зэрэг олон янзаар нэрлэж буйг “дүйцэл” гэдэг нэр томъёогоор хэрэглэсэн болно. О.Цолмон (2015) уран зохиолын орчуулгын дүйцлийг хэлний 6 үүргээр тодорхойлсон. Үүнд 1. Референтийн функц. Энэ нь “хам сэдэвт” чиглүүлэх үүрэг. 2. Эмотив буюу экспрессив функц нь мэдээллийг илэрхийлэгчийн хандлагыг тодорхойлох үүрэг. 3. Хүсэл зорилгыг илэрхийлэх функц нь мэдээллийг хүлээн авч байгаа хүнд нөлөөлөх үүрэг. 4. Контакт тогтоох функц нь харилцагч хоёр талын хооронд “контакт” бий болсон байдлыг тодорхойлох үүрэг. 5. Мета хэл шинжлэлийн функц нь хэлний тэмдгүүдийн утгыг тодорхойлох үүрэг. 6. Яруу илэрхийллийн функц нь бодол санааг илэрхийлэх илүү “уран сайхны” хэлбэрийг тодорхойлох үүрэг зэргийг багтаасан бол В.Коллер уран зохиолын орчуулгын дүйцлийн 5 загварыг санал болгосон: бодот утгын дүйцэл, нэмэлт буюу шилжсэн утгын дүйцэл, бичвэр буюу эхийн норм хэмжээний дүйцэл, хэрэглээний буюу орчуулж буй хэлний хүлээн авагч руу чиглэсэн дүйцэл, хэлбэр-гоозүйн буюу эхийн зохиогчийн хэв маягийг хадгалахад чиглэсэн дүйцэл. Эдгээр орчуулгын дүйцлийн зарчмуудыг харгалзаж МНТ-д “амьгүй болох” утга бүхий 70 ойролцоо үг, хэллэгийг нэрийн эсрэгцэлийн задаргааны аргаар утгын болоод найруулгын ялгааг тодруулан, тэдгээрийн орчуулгад хэрхэн тусгасан буюу орчуулгын дүйцлийг нягталж дараах ажиглалтыг хийлээ.

I. Нэг болон хоёр үглэвээрээс бүрдсэн “амьгүй болох” утга бүхий үг, хэллэгийн дүйцэл. Үгийн дүйцлийг бүрэн, бүрэн бус, дүйцэлгүй гэсэн түвшинд авч үзлээ.

МНТ-д нийт 42 удаа орсон “үхэх” үйл үгийг Э.Хениш 18 удаа sterben буюу үхэх гэсэн үйл үгээр, 16 удаа töten буюу алах үйл үгээр орчуулсан нь энэ 16 удаа “үхүүлэх” буюу үйлдэгдэх хэвийн хэлбэржилтээр “алах” гэсэн үгийг цээрлэн хэлснийг оновчтой буюу зөв орчуулсан байна. Тиймээс эдгээр 34 удаагийн орчуулга нь бүрэн дүйцэлтэй

байна. Харин 8 удаагийн “үхэх” гэдгийг орчуулаагүй орхисон байгаа бөгөөд шууд утгаар нь дүйцэлгүй гэх нь учир дутагдалтай бөгөөд ер нь “үхэх” үгийн орчуулгын дүйцлийн тусад нь бүлэг болгон нягтлах нь зүйтэй гэж үзлээ.

МНТ-ны I.68-д Есүхэй баатар Татаар иргэдэд хорлогдон үхэхийнхээ өмнө Мэнлигт хандан Тэмүжинг хурдан авчрахыг захиж өгүүлдэг: Хөвүүн минь, Тэмүжинийг үтэрхэн авч ир. Чага минь, Мэнлиг! хэмээгээд нөгчив гэдгийг “Munglik mein Junge, und hole meinen Sohn Temudschin! “So sprach er und starb гэж нөгчих гэсэн хаан цолтой хүний үхлийг цээрлэн хэлснийг sterben буюу үхэх гэсэн үгээр орчуулсан нь эерүүлсэн болон хүндэтгэлийн өнгө аясыг бүрэн дүүрэн гаргаагүй учир бүрэн бус дүйцэл болно.

МНТ-ны II.86-д Сорхон Шарын гэрийн гадаа нэгжүүлүүд унгасан дунд Тэмүжинг хайх зуур: Энэ бас ийм халуунаа (халуунд) унгасан дотор хэр дуусах? хэмээвээс нэгжүүл бууж зорчив гэдгийг “Wie könnte man es schon bei solcher Hitze unter der Wolle aushalten?” гэж хэр дуусах буюу үхэж дуусах гэсэн санааг ташаа ойлгож хэрхэн тэвчиж чадах гэдгээр könnte aushalten гэж орчуулсан нь оновчтой бус буюу бүрэн бус дүйцэл юм.

МНТ-ны IV.140-д Бүри Бөх, Бэлгүдэйтэй барилдаж нуруугаа хугалуулан үхэхдээ

Хаанаас айж,
Аргадан унаж
Арайх (ядах) болон

Аминдаа хүртэв, би хэмээгээд үхэж одов гэдгийг Aus Furcht vor dem Chan habe ich mich absichtlich hinfallen lassen und mich zurückgehalten, und dabei habe ich mir mein Leben verscherzt. So sprach er und starb гэж орчуулсан нь шилжсэн утгаар үхэхийг хэлснийг зөв орчуулсан бөгөөд өөрийн буруугаас гэсэн сөрөг үнэлэмжийг verscherzten³² буюу даажигнах, амьдралаараа тоглох, дэнчин тавих гэсэн утгаараа болон ойролцоо утга нь sich umbringen³³ буюу амиа егүүтгэх тул бүрэн дүйцэл гэж үзэж байна.

МНТ-ны XI.254-д Есүй хатан хааны ач гавъяа, зүтгэлийг нь магтахын зэрэгцээ хааныг насан өндөр болж байгааг Чингис хаанд хандан хэлдэг:

Хаан. Өндөр даваа даван
Өргөн мөрөн гэтлэн
Урт чагуур чагууран

Олон улсаа жившээрэн сэтгэв. Төрсөн эл амьтанд мөнх үгүй ажгуу гэдгийг Aber alle Wesen, die da geboren sind, haben keine ewige Dauer гэж шилжсэн утгаар бүх амьд

³² Deutsch-mongolisch Kompaktwörterbuch. Pons Monsudar. 2008. Герман-монгол толь бичиг.

³³ <https://www.duden.de/rechtschreibung/verscherze>

зүйлс хэзээ нэгэн цагт үхэж, мөнхийн гэж байхгүй гэснийг зөв орчуулсан тул бүрэн дүйцэл болно.

МНТ-ны VIII.199-д: Бидний зарлиг давагсдыг, биднээ танигдах мэтсийг биднээ өгч ирэдхүн. Биднээ үл танигдахун олныг мөн тэнд бөгөөд мөнхрүүлэдхүн гэдгийг Die jenigen, welche unsere Befehle übertreten haben, sollt ihr, soweit sie uns bekannt sind, uns zuschicken. Alle anderen, die uns nicht bekannt sind, sollt ihr gleich an Ort und Stelle enthaupten гэж мөнхрүүлэдхүн гэдгийг sollt an Ort und Stelle enthaupten буюу газар дээр нь толгойг нь авсугай гэж алахыг хэлснийг зөв буулгасан бөгөөд нэн даруй гэсэн ирчимжүүлсэн өнгө яастай байгаа нь бүрэн дүйцэл юм.

МНТ-ны IX.227-д: Мөхрүүлэхүн ёстон бөгөөс бид мөхрүүлье зэ гэдгийг Haben sie die Enthauptung verdient, so werden wir sie enthaupten lassen гэсэн нь мөн алахыг буюу толгойг нь авсугай гэж зөв буулгасан бөгөөд бүрэн дүйцэл болно.

МНТ-ны XII.268-д: ...гахай жил Чингис хаан тэнгэрт гарав гэдгийг Im Schweinejahre 1227 stieg Dschinggis Chan zum Himmel auf гэж Чингис хааны насан өөд болохыг цээрлэн zum Himmel aufsteigen гэж шилжсэн утгаар өвөрмөц хэлцээр тэнгэрт халих гэж хүндэтгэлийн өнгө яастай дээд найруулгаар оновчтой буулгасан тул бүрэн дүйцэл юм. МНТ-ны XII.268-д: Гарсны хойно Есүй хатнаа (хатанд) Тангуд иргэнээс маш их өгөв гэхийг Nach seinem Aufsteigen gab man von dem Tang-ut Volk das Meiste an die Frau Yesui гэж мөн тэнгэрт гарах, тэнгэрт халих гэсэн утгаар орчуулсан нь бүрэн дүйцэл юм.

II. “Амьгүй болох” утга бүхий нийлэж үг болон өвөрмөц хэлцийн орчуулгын дүйцлийг дээр дурдсан дүйцлийн зарчмуудыг харгалзан оновчтой болон оновчгүй дүйцэл гэж харьцуулав.

МНТ-ны III.111-д Хохир муу Чиглэр

Хохимой тэргүүндээн хүртэх болов, би гэдгийг Ich, der gemeine, üble Tschilger, habe das Unheil auf mein verdorrtes Haupt gelenkt гэж буулгасан нь үхэх гэсэн утгыг бүрэн гаргалгүй үхэх аюулд өртөв гэсэн утгаар das Unheil gelenkt гэж үгчилэн орчуулсан нь оновчтой бус дүйцэл болсон.

Мөн Харц муу Чиглэр

Хар тэргүүндээн хүртэх болов гэдгийг Ich, der üble Tschilger niedrigen Standes, habe das Unheil über mein eigenes schwarzes Haupt gebracht гэж мөн үхэх гэсэн утгыг бүрэн гаргалгүй үхэх аюулд өртөв гэсэн утгаар das Unheil gebracht гэж үгчилэн орчуулсан нь оновчтой бус дүйцэл юм.

МНТ-ны V.164-д Хуучдаж (хөгширч)

Хаданд гарваас

Хамаг улсыг

Хэн мэдэх! гэдгийг Ich hier bin jetzt alt geworden. Wenn ich gealtert zu den Höhen aufsteige, bin ich verbraucht гэж орчуулсан нь хөгшин болж насан өөд болох гэсэн утга бус хөгшин болж хэрэггүй болно гэж bin verbraucht гэсэн нь оновчтой бус дүйцэл болно.

МНТ-ны V.167-д Үнэнбээр хан эцэг намайг

Цагаанаа (цагаанд) цацваас

Хард хахваас

Хурчахус Буйруг хан эцгийн чинү зовон, өдий хурааж асан улсыг чинү манаа (манд) мэдүүлэхүй? гэдгийг Wer wird aber wirklich, wenn du, sein Vater und König, einmal alt geworden bist, dann dein von deinem Vater Churtschachusbuiruch Chan mit so viel Mühe zusammengebrachte Volk uns zur Regierung geben гэж орчуулсан нь хахаж үхэх буюу насан өөд болох гэсэн утгаар бус нэгэн удаа хөгшин болсон үед гэж einmal alt geworden bist гэсэн оновчтой бус дүйцэл болсон.

МНТ-ны XI.254-д Нэгүл мэт бие чинү

Нэхэс одвоос

Нитгэл мэт улсаа

Хэнээ хэмээмүй гэдгийг Wenn dein dem höhen Baume gleicher Körper sich zum Fallen neigt, wem willst du dann deine Hanfstengeln gleichen Völker unterstellen гэж буулгасан нь хөгширч насан өөд болох гэсэн санааг гаргалгүй гагцхүү хөгширөх буюу бие чинь хөгшрөх үе гэж буулгасан тул оновчтой бус дүйцэл юм.

МНТ-ны XI.254-д Тул мэт бие чинү

Тулбас одвоос

Туял мэт улсаа

Хэнээ хэмээмүй гэдгийг Wenn dein dem Säulensockel gleicher Körper sich zum Sturze neigt, wem willst du dann deine dem Vogelschwarm gleichen Völker anvertrauen гэж буулгасан нь хөгширч насан өөд болж одох гэсэн санааг гаргалгүй гагцхүү хөгширөх буюу бие чинь хөгшрөх үе гэж буулгасан тул оновчтой бус дүйцэл болно.

МНТ-ны XI.254-д Урьдасыг үл удаарахуйгаас

Умартаж ажгуу гэдгийг Auch ich selbts habe vergessen, daran zu denken, als ob ich meinen Vorfahren nicht einmal nachfolgen müsste гэж орчуулсан нь өвөг дээдсийг дагах гэсэн шилжсэн утгаар мөн “амьгүй болох, нас барах” утгаар nachfolgen müsste гэсэн нь оновчтой дүйцэл юм.

МНТ-ны XII.272-д Аливаа үгээ өгүүллээ, би. Согтов хэмээгээд гарч одож, зөв эс болсон ёсон тийм гэдгийг Nachdem er so gesprochen hat, gign er hinaus und starb auf der Stelle гэж орчуулсан нь нас барах гэсэн утгыг өнгө аяс, үнэлэмжийн хандлага илэрхийлээгүй илтгэж байгаа учир оновчтой дүйцэл болно.

Дүгнэлт

Ойролцоо утгын давтамж болон орчуулгын олон хувилбартай байгаа “үхэх”, “үгүй болох” үг, хэллэгийг тусад нь дэлгэрэнгүй харьцуулж, нягтлах нь зүйтэй гэж үзлээ. Үлдсэн 16 “амьгүй болох” утга бүхий үг, хэллэгийн дүйцэлийг хоёр бүлэг

болгон харьцуулж, эхний хэсэгт нэг болон хоёр үглэвэрээс бүрдсэн 8 үг, хэллэгийн дүйцлийг бүрэн, бүрэн бус болон дүйцэлгүй гэсэн дүйцлийн 3 түвшинд харьцуулахад “нөгчих” болон “хэр дуусах” үг, хэллэгийн орчуулгын дүйцэл нь бүрэн бус бусад хөрвүүлэг нь бүрэн дүйцэлтэй байна. Огт дүйцэлгүй үг, хэллэг байсангүй. Харин дараах хэсэгт нь “амьгүй болох” утга бүхий 8 нийлэмж үг, өвөрмөц хэлцийн орчуулгыг оновчтой болон оновчтой бус гэсэн ангиллаар харьцуулахад “урьдасыг үл удаарах” болон “зөв эс болсон ёсон” үг хэллэгийн орчуулга л оновчтой болсон бөгөөд бусад нь оновчгүй орчуулгын дүйцэл байна. Тиймээс МНТ-ны “амьгүй болох” утга бүхий үг, хэллэгийн цээрэлсэн, эерүүлсэн өнгө аяс, утга найруулгын ялгаа герман хэлэнд бүрэн төгс буусангүй. Гэхдээ уран зохиолын орчуулгад энэ нь төрөл бус хэлэнд тохиолддог нийтлэг үзэгдэл юм.

Abstract

We aimed to illustrate the equivalence of the words with similar meaning in the German translation of the Secret History of the Mongols by Henisch. For this purpose, the meaning “to loose life” was examined in relation to synonyms and similar expressions, and, hence, how these variations were reflected in the translation.

Номзүй:

- Ш.Чоймаа. Монголын нууц товчоо. Эртний үг, хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг. 2011. УБ.
- Э.Хениш. Монголын нууц товчоо. Герман орчуулга. 1948. Лайпциг хот.
- Д.Бадамдорж. Монгол хэлний утгасудлал. 2001. УБ.
- Д.Бадамдорж. Монгол хэлний утгазүйн шинжилгээ. 2007.УБ.
- Б.Баярмэнд. Нууц товчооны ертөнц. Орчуулга. Ш.Озова.1980. УБ.
- Н.Нансалмаа. Үгийн сан судлал. 2005.УБ.
- Б.Мөнгөнцэцэг. Монгол хэлний ойролцоо үг, түүний утгын ангилал. Монгол хэлний ойролцоо зэргэд. 2012. УБ.
- Б.Одгэрэл. Монгол хэлний “хүний амь тасрах” гэсэн утга бүхий үг, хэллэгийн утга найруулгын онцлог. 2010. УБ.
- Д.Отгонсүрэн. Ойролцоо утгат үгийн найруулгын үүрэг: Монгол хэлний үгийн сангийн найруулга зүй.1998. УБ.
- А.Пунсаг. Монголын нууц товчоо дах ёс, заншлын судалгаа. 2010. УБ.
- Ш.Чоймаа, Д.Заяабаатар. Академич Ц.Дамдинсрэнгийн “МНТ”-ы орчуулгын онцлог. МНТ. 2011.УБ.
- Ц.Өлзийхутаг. Монгол хэлний үгийн сангийн судлал. 1979. УБ.
- С.Энхжаргал. Монгол хэлний ойролцоо утгат үйл үгийн тухай. 2007. УБ.
- Монгол хэлний их тайлбар толь.
- Монгол хэлний толь.
- Werner Koller: Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 4. völlig neu bearbeitete Auflage. Quelle & Meyer, Heidelberg/Wiesbaden 1992

ҮЗЭМЧИН ГҮН ГОМБОЖАВЫН “ХЯТАД ОРНОО БУРХАНЫ ШАШИН ДЭЛГЭРСЭН ТҮҮХ” НОМЫН ОРЧУУЛГЫН ШҮҮМЖ

Л.Маналжав³⁴

Гомбожав нэртэй Монгол угсааны хэд хэдэн гүн хүн олны дунд алдартай билээ. Тэдний нэг нь болох Үзэмчин гүн Гомбожав 1746 онд “Хятад орноо бурхны шашин дэлгэрсэн түүх” буюу товчоор “Нангиадын номын гаргалага” (Жа-наг-чойн-жун) ч гэдэг түүхийн бүтээлээ төвд хэлээр туурвижээ. Энэхүү бүтээлийг 2005 онд Лувсанзандан хэмээх төвд багш хятад хэлээр орчуулан, төвд эхийн хамт хэвлүүлснийг³⁵ Т.Чулуун-Эрдэнэ³⁶ монгол хэлнээ орчуулан гаргав. 300 гаруй жилийн өмнө монгол эрдэмтэн төвд хэлээр бүтээсэн зохиолыг түүний төрөлх монгол хэлэнд анх удаа бүрэн эхээр нь хөрвүүлэн буулгасан нь энэ ажээ.

Дээр үед эрдэм боловсролтой хүмүүс төвд хэлээр зохиол бүтээлээ туурвиж байсан нь сөрөг зүйл бус харин тэр нь дундад зууны үед европчууд латин хэлийг шинжлэх ухааны хэл болгон хэрэглэж байсантай нэгэн адил бөгөөд Монголчуудын соёл боловсролын өндөр түвшинг илтгэнэ (Ш.Бира, 1961) гэж эрдэмтэд үздэг. Монгол оронд 1921 оныг хүртэл оюун санааны хүрээнд бурхны шашин зонхилох байрыг эзэлж, Буддын шашны боловсрол Монголын соёлын нилээд хэсгийг бүрдүүлж байв. Энэхүү өв уламжлалыг анхаарч эхэлсэн нь монгол хэл бичгийн эрдэмтдийн анхдугаар их хуралд (1959) Гандантэгчилэн хийдийн хамба Гомбожав гуайн сонгосон “Монголчуудын зохиосон зохиолын зүйл” илтгэл эхийг тавьсан бололтой. Харин академич Ш.Бирагийн орос хэлээр бичсэн “Монгольская тибетоязычная историческая литература (XVII-XIX)” бүтээл нь монгол зохиолчдын төвд хэлээр туурвисан гол гол түүхийн бүтээлүүдийн тухай өгүүлсэн судалгааны анхны зохиол байв. Энэхүү бүтээлдээ Ш.Бира “Жа-наг-чойн-жун” номын талаар тусгайлан өгүүлсэн байдаг. Уг номын төвд хэлээр бичсэн эх нь УННС-д хадгалагдаж байгаа (122 хуудастай судар хэлбэртэй) боловч хэвлэгдэж байгаагүй, төвд хэлээрхи эхийг тэр болгон ашиглаж чадахгүй учир энэхүү монгол орчуулга нь судлаачдын сонирхлыг татах нь лавтай.

Гүн Гомбожав нь зохиол бүтээлээ монгол хэлээрээ ч бас бичиж байсны жишээ бол түүний 1725 онд бичсэн “Чингис эзний алтан ургийн түүх-Гангын урсгал нэрт бичиг оршив” (түүхчид товчоор “Гангын урсгал” хэмээн нэрлэдэг) түүхийн зохиол юм.

³⁴ “Боловсрол сургалтын хүрээлэн” ТББ, УЗ-ийн тэргүүн, доктор, профессор

³⁵ 汉区佛教源流记, 贡布嘉著, 罗桑旦增译, 中国藏学出版社, 2005

³⁶ Т.Чулуун-Эрдэнэ, Боловсролын ухааны доктор (Ph.D), Хүмүүнлэгийн Ухааны Их Сургуулийн Ази хэлний тэнхим

Гүн Гомбожавын зохиол “Жа-наг-чойн-жун” бол Монголын үндэсний түүх бичлэгийн сайн бүтээлүүдийн нэг бөгөөд сэдвийн хүрээг өргөжүүлж, түүхийн цоо шинэ материалуудыг ашигласан, монголын түүх бичлэгт иргэний сэдвийг нэмэгдүүлсэн зохиол гэж Монголын түүхчид үздэг. Энэхүү түүхэн зохиолд домог, аман түүхийн элементүүд байдаг нь зарим талаар Монголын Нууц Товчоог санагдуулдаг. Түүх бичлэгийн хувьд Хятадын уламжлалт түүх бичлэгээс огт өөр, ялгаатай нь тодорхой.

Гомбожавын “Хятад орноо бурхны шашин дэлгэрсэн түүх” зохиол нь зөвхөн шашин дэлгэрсэн түүхээр хязгаарлагдахгүй, Монгол зохиолчийн бичсэн Хятадын түүх бөгөөд түүний түүхэнд гарсан төр улсуудын мандсан, мөхсөн болон шалтгааныг нь өөрийн дүгнэлттэйгээр бичсэн нь Монголын түүх бичлэгт хувь нэмрээ оруулсан зохиол гэж түүхчид үздэг ажээ. Мөн Хятадтай хөрш зэргэлдээ оршиж байсан эртний нүүдэлчин овог аймаг болох Уйгар, Кидан нарын талаар сонирхолтой баримтуудыг дурджээ. Монголын талаар дурдахдаа: “Эртнээс Хятад, Монгол (Хүннү) зон нугууд хаяа хөдрөн амьдарсаар ирсэн. Нэгэн бошго зарлигт: Хор Монгол (Хүннү) нар Циньгийн газар нутгийг устган сүйрүүлжээ. Цинь хаан үүнийг үзээд Хор Монголчуудаас ихэд сэрэмжлэн, тэднийг алс хол хойд нутагт үлдэн хөөж, тэндээ цагаан хэрмийг барив“ гэжээ. Зохиолч уг зохиолоо бичихдээ холбогдох эх зохиолыг өргөнөөр ашиглаж, нарийн ажиглалт, дүгнэлт хийдэг байсныг олон жишээнээс харж болно. Жишээлбэл: “...Тансан ламын хутагтын орноо айлчилсан зарим үйл явдлын агуулгыг би бээр (Гомбожав) түүний “Цадигийн хураангуйлсан” хоёр хэсэг, “цадигийн” дэлгэрүүлснээс арван хэсэг тус бүрээс хураангуйлан авч, энэхүү дэвтэртээ оруулсан болно. Жич бас Тансан ламын зохиосон “Хутагтын орны илт онол арван бүлэг” хийгээд мөн “Их Тан улсын баруун этгээдэд зорчсон тэмдэглэл”-ийн арван хэсгийг нягтлан судлах үед, тэрбээр үнэхээр Хутагтын орноо жуулчлан, түүнийг бодитой үзсэн мэт байдаг гэжээ.

Энэхүү бүтээлдээ зохиогч Буддын шашин дэлгэрсэн тухай өгүүлэх зорилгыг тавьсан боловч “Шашныг баригч их багш нар аль цагт гарсан товч хураангуй” хоёрдугаар бүлэгт Дао, Күнз, Буддын сургаалын талаар өгүүлжээ. Мөн бусад шашны талаар дурдахдаа Тан улсын үед Тохаро буюу цагаан малгайтнууд Нангиад оронд нэвтэрсэн тухай өгүүлжээ. Мөн Чингис хааны байлдан дагуулалтын үед Тэнгэрийн эзэн хэмээн тахин шүтэхтэй тохиосон тухай өгүүлээд уг шашныг үндэслэгч нь гэгээн Мариягаас төрсөн Есүс гэх мэтээр өгүүлжээ. Энэ бүгдийг өгүүлсний дараа Ялж Төгс Нөгчсөн Бурхны шашин дэлгэрсэн тухай Буддын самадич нарын тэмдэглэлийг гол болгон өгүүлсэн байна. Энэ бүхэн номын зохиогч өргөн сонирхол, мэдлэгтэй хүн байсныг өгүүлнэ.

Энэхүү орчуулга нь Буддын судлалын нэр томъёог орчуулах, ерөөс орчуулга зүйд чухал хувь нэмэр оруулсан ажил болсныг онцлон тэмдэглэж байна. Аливаа ном зохиолыг орчуулахад эх зохиолын утга агуулгыг бүрэн гүйцэд хөрвүүлэн буулгахаас гадна эх бичгийн найруулга, бичлэгийн хэлбэр маягтай адил төстэй байхыг шаарддаг зарчим бий. Энэхүү номын орчуулга энэ зарчимд бүрэн нийцсэн орчуулга болжээ гэж

хятад хэлнээс монгол хэлэнд хөрвүүлсэн орчуулгыг хянан тохиолдуулсны хувьд үзэж байна.

Энэхүү номыг хятад хэлнээс орчуулахад номыг анх туурвисан төвд хэлээрхи эхтэй тулгаж үзэн орчуулсан зүйл олон байсан нь лавтай. Энд түүхийн ухааны шинжлэх ухааны доктор Л.Тэрбиш “Төвд эхээс нь харж, бага сага тусалсан зүйл буйгаа” номын уялга үгэнд даруухнаар дурдсан боловч Л.Тэрбишийн төвд бичгийн болон бурхны шашны түүх, соёлын талаархи гүн гүнзгий мэдлэг тус дэм болсон нь зүй ёсны хэрэг. Эрдэм номт эцгийн үйлсийг үргэлжлүүлэн, энэхүү том ажлын ард гарсан залуу судлаач Т.Чулуун-Эрдэнэ маань цаашид ч олон ном орчуулж, судлаачийн ажил хийнэ гэдэгт эргэлзэхгүй байна.

Энэхүү номыг орчуулахдаа гурван мянгаад тайлбар, зүүлтийг хийсэн нь судлаачид ашиглахад тун дөхөмтэй болжээ.

Бас нэг анхаарал татаж байгаа зүйл нь орчуулгын хэл найруулга, ялангуяа Буддын шашны нэр томъёог төвд, монгол, хятад хэлээр яг оноож, дүйлгэснийг орчуулгаас олж үзэж болно. Доорх жишээг үзнэ үү:

Билиг барамидын таван зуут-般若五百颂
Билиг барамидын хураангуй-般若摄义
Билиг барамидын жижиг бүлэг-小品般若
Билиг барамидын байгууламж даяар-无边压严般若经
Насны судар-长寿经
Дара эхийн 108 алдар-度母一百零八名号
Хоосноо урвуулахуй-千变
Сайн өнгөт-善色
Гэм эрүү арилгахуй-除罪
Дээд сайн оюун-最佳智慧
Ведийн хаан бусдаар үл чадагч-明王他人所不能胜者
Майдарын тогтоол-弥勒陀罗尼
Гурван орны ялгуусан онол-三界胜品
Цогт-吉祥
Хамаг бурхны алдар-诸佛名号
Зан үйл-仪轨
Их амгалан-大乐
Бүтээлийн арга-修习法
Хутагт очир залуугийн дандар-圣金刚童子怛特罗
Таван үсгийн тусгай өгүүлэл-五字专论
Билгийн чанад хүрсний бүтээлийн арга-般若波罗密多修行法
Тамын судар-地狱经

Сумахари хэмээгч судар-苏摩哈利

Арван буяны цааз-十善律

Увш-居士

Хамаг үндсийг буйд өгүүлэгч винайн утгын хураангуй-根本说一切 有部毗奈
耶略摄

Мөрийг номлох-道论

Очироор огтлогчийн дига-金刚经注释

Их хөлгөний абидарма-大乘论藏

Арван найман хоосон чанар-十八空性

Төв үзлийн зуут үсгийн язгуурын тайлбар 中论百字本注

Тансан ламын цадиг-玄奘法师传

Гүн Гомбожав нэр томъёог нааш цааш хөрвүүлэн орчуулсан тухайгаа ийнхүү өгүүлжээ: “...орон хийгээд бодгал тэргүүтний нэрийн тайлбар хийгээд орчуулах боломжтой, орчуулах хэрэгтэй нүгүүдийг алин зохистой дууны утгаар орчуулав... Номын нэрийн зонхийг нь төвдөөр талбив... Мэдэхгүй хийгээд тулгамдсан, самгардсан хийгээд шалгах чөлөө болоогүй хэсгүүдийг нэр, утгыг хэрхэн орчуулбал амар болохыг харгалзан орчуулав. Амар хялбар нугуудыг дээр тодруулсанчлан тус тусад нь үйлдэв” хэмээжээ.

Төвд хэлээр анх бичсэн энэхүү түүхийн зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан нь юуны өмнө манай дорно дахины судлаачид, бурхны шашин судлаачид болон түүхчдийн судалгаа шинжилгээний ажилд чухал хэрэглэгдэхүүн болох эх сурвалжийг нээн өглөө гэж үзнэ. Монголын түүх, соёлын өв олон хэлээр тэмдэглэгдэн бичигдсэн нь нэг талаас бидний бахархал, нөгөө талаас заавал орчуулах шаардлага гардаг бэрхшээл. Төвд болон бусад хэлээр бичсэн бүтээлүүдийг гадаад, дотоодын эх бичиг судлаачид, хэл шинжлэлч-орчуулагч нар шинээр нээн олж, орчуулан судлаж байгаа нь Монголын түүх, соёл арвин баялаг өвтэйг гэрчилж байна. Тэдгээрийн нэг болсон монгол хүн айл хөрш орныхоо түүхийг бичсэн нэгэн бүтээл судлаачид, уншигчдад хүрч байна.

TRANSLATION STUDIES IN LEARNING LANGUAGES

O. Munkhchimeg³⁷

Abstract: *Translation techniques are never getting old; translation is a classic method in the process of learning languages. The trigger under personal motto that NOT WORDS, BUT MEANING led to write this paper and we are also fully aware that people understand speeches, but not WORDS. This study investigates the use of translation method, technique, and structure in learning any languages (particularly Mongolian to English vice versa) by focusing on specialized or professional translations. The objectives of this study are: i. to try to introduce systematic approaches how to translate from source language to the targeted one, why the translation is playing in main role in languages, how the meanings are shown by words structurally and grammatically, ii. To give more simple ideas on grammatical structure and lexical families for translating materials tailored to the communication needs of students, being passionate for translations at the universities by combining cultural and language differences based on contrastive and comparative, parallel linguistic researches on translation. For this purpose, as the researcher and author of this academic paper, this is aimed for applying much easier and simpler ways to the students, beginner for sophisticated translations; so that instructors and learners at the universities may understand well on creating own much optimal translations. In general understanding of translations, this is a process of conveying the source meaning to the targeted language with the same ideas as informed. Certainly for translation, we need to have excellent knowledge of grammars, lexical families (word choice), sentence structures, order of context, and so forth, however, mother language is always fundamental influence to translate any speeches or documents. Hence, this academic paper is based on authentic cases and translation barriers of students at universities, targeting on how to have systematic approaches on written translations.*

Keywords: *culture, sentence structure, meaning, word, speech, translation technique, grammatical knowledge, word choice, sequential sentences, conjunctions, grammar, influences of mother tongue;*

1. Introduction

“Translation is much more sophisticating processes of informing and conveying the ideas from one to another after contemplating ideas with the clear, accurate and true meaning of the source language to the target readers. At some point, this means that translation should not be biased as a poor relation in the family of language learning techniques. Depending on

³⁷ ХУИС, докторант

what and which translations we do feel at some points, written translation is as ‘uncommunicative’, ‘boring’, ‘pointless’, ‘difficult’, ‘irrelevant’, and the like, lost in translation due to lack of grammar knowledge, however having high proficiency of mother language is meant easier to be targeted or transferring ideas from one to another. Only recently, people translate materials by own in the capacities of learning independently and could it be the emphasis from learning translation as a set of discrete skills to be using translation as a resource for the promotion of language learning. To quote from the Introduction “Translation develops three qualities essential to all language learning” accuracy, clarity, and flexibility - it trains the reader to search (flexibility) for the most appropriate words (accuracy) to convey what is meant (clarity). The translations in variety different topics are designed to develop three qualities e.g. language awareness, without necessarily proceeding to the final stage of translation.

Translator’s sensitivity to alternative ways of expressing meaning, as well as to be rendering English texts into their own language vice versa is very sophisticated and complicated at the same time. However, both teachers and students who work through the activities in translating from source to targeted language can succeed if being aware of the mother language and its influential importance to translate and convey the meanings”.

Few things should be shortly informed to the reader around academic research on relationship between use of mother language and targeted language, for example, in Mongolia with Mongolian language, somehow, the document is translated to the Mongolian readers, they need to understand not only the chains of words but also to know the cultural ideas, this is clearly seen from the story named “the fisherman and the fish” (Russian - СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ) is a fairy tale by Alexander Pushkin in the year of 1833 and published it for the first time in the by being translated by Damdinsuren, Ts in the year of 1938. At that time, almost no children read the story – the reason why simply related to the translation. This translation is still regarded as the version absorbing the both cultures and view of understanding for the readers – this has been real creation of art of language. Even though Mr. Translator had not translated it literally, he was aiming to touch mentalities of Mongolian people as reader. That is the very important. For this case – translation is not only conveying the meaning, but also this need to be copy creation of originalities.

Nowadays, we have been received many books translated, mostly due to lack of ideas, still something missed out that the fluency and proficiency of mother language is important to translate depending on the state of mind, temperament of the readers. Also the translator –meant “researcher”. Everyone who obtains fluencies of foreign language can translate the materials – but also this requires having enough knowledge what may translate specially for special English.

When we consider the role of the student’s native language in the classroom, we can inevitably remember the grammatical translation method. (Atkinson 1987: 242, Heltai 1989: 288) while translation is still popular and classic around the world today. Although this requires learner much more hard work, patience, effort, practice and knowledge (Johns 1991:

3), this popularity still exists. Some similarities can be observed between the grammatical translation method and the contemporary use of the native language for the student translators in the linguistic class, but other connections are trivial and should not be.

Hence, this paper hopes to explore the advantages and disadvantages of applying mother language to the theory of second language acquisition (SLA) in translating materials with the effectiveness of integrating contemporary translation techniques into language classes communicative. After searching developments of translation, I have been examined the relevant communication translation skills for both target and source languages.

2. Objectives & Methodology

This study aims to reveal some methods on how to translate the target language with the native language as far as possible to discover the role of mother tongue in English class for translating materials with the originalities. The following questions are to achieve my goals:

Does an instructor use the mother tongue in the English class?

If so, use their native language under what circumstances rather than in English, the mother tongue for this frequency purpose and how?

Is the instructor's use of the mother tongue effective to improve translation strategies and productive tasks?

What is the content of the mother tongue into translating materials into a different language (English).

On these issues, in order to support my hypothesis, the teachers and instructors should be able to carry out the main knowledge of conveying meanings in written ways from English to Mongolian vice versa, in order to follow the monolingual method. Mongolian language is a strong supporter of this approach especially for translation, he has begged the learning of a foreign language and mother tongue to get the same characteristics, the use of mother tongue in the foreign language class should be nothing or very little (1981). However, Medgyes believe that this view is "in any case unsustainable, whether it is psychology, linguistics and pedagogy" (1994, 66). Today, in some cases, teachers may fall into their mother tongue, but teachers need to be very careful to avoid their maximum advantage. All these situations are provided in Chapter 4 and the observation tables are based on them.

Mongolia is rich in both oral and written speeches, comparing to English language, also due to the different genre and origin of the languages, students are failed in translating materials, somehow, the study did not provide an absolutely reliable solution on how to translate any material and content the most optimally, no translation is final, cannot be judge able only if this is not changed the meaning to convey. Most people not only accept that students must be exposed to the mother language, but also use language significantly through the negotiation of interactions with teachers and classmates. It is widely believed that students should not put everything on their hand, but must discover how new languages work through inductive teaching techniques.

What is the best way to learn a second language, what is the best way to teach a second language? In recent decades, many theories have been produced, countless studies have been carried out and many methods have been developed to answer these questions. Brown (2000: 14) believes that:

There are no instant recipes. There is no simple and fast way to guarantee success in translation, however, each student is unique and each teacher is unique to each student - the teacher's relationship is unique and each environment is unique-mother language is should not forgotten particularly in translation skills to have good command of practical knowledge.

Finding a perfect translation method for every English contexts seems impossible, Brown (2000:14) suggests that teachers recommending activities and tasks to meet the needs of different groups of students. With this open attitude towards language learning and translating both contexts and cultural understanding aiming for touching the way of thinking, it seems difficult to reach at the final version at first step without having careful and hardworking sense of consideration.

3. Case study: Mother language in English translation class

3.1 Production of translation

In practice, Many English translations do require to have using the student's mother tongue in the classroom. Nunan (1999:158) describes a situation in the process of translation which English language particularly, having good command of writing skills in both Mongolian and English (other language if referable) by learning classroom with Mongolian environment. Not surprisingly, this effect is silent for the students to translate ideas but not the words. For these, reason, according to the idea specified in Harbord (1992: 350) argues that the "negative linguistic avoidance strategy" can be explained by the emergence of two different formats of languages. Although there are many ways on how to translate well on any projects, the translations simply are divided into three broad categories: (1) providing English words and expressions equivalent to ranging English (2) using to focus on the language in use and (3) using L1 for classroom interaction.

3.2 The translation under study

The role of the mother tongue in the acquisition of a second language has been controversial and divisive. This document presents different perspectives and methods of teaching English in history and attempts to determine the role of the mother tongue in foreign language teaching. The practical section involves the use of practical experiences in an educational environment and analyzes the use of native speakers by translating materials. For instance, this article argues that the systematic use of the target language and the minimal use of mother tongue in English class can provide students with a clear knowledge of the target language system. The language classroom focused on professional or literature and so forth translating skills may at first appear to be an inappropriate place to observe the students' mother tongue in use productivities, yet it is a phenomenon that exists in many of today's

classrooms around the world. Allowing, or even promoting, the use of the students' in the language classroom remains a contentious issue; an issue which deserves further consideration by open-minded teachers and researchers alike.

4. Conclusions

This study has shown that by collecting a minimal amount of the question whether to use the pupils' mother tongue has been one of the biggest dilemmas throughout the history of translation method. The current monolingual approach suggests that the target language should be used as the base for communication to maximize the effectiveness of learning the target language. Therefore, my research aims to investigate the teacher's use of mother tongue in English language classroom. It is closely connected with the theoretical part, since the research should find out whether the teacher trainees of English are able to conduct their lessons mostly in English according to the current communicative movement described in the second chapter. To achieve this goal, it will be observed in what situations, phases of the lesson and how effectively the teacher trainees use their mother tongue instead of the target language. For this purpose, a set of thirty video recordings of the teacher trainees was chosen. The video recordings were taken during the Clinical year project, which will be now briefly described.

The amount of the mother tongue usage was the main concern of the observation. Thirty lessons of English conducted by teacher trainees were observed and recorded to find out for what situations and how frequently the mother tongue was used. Nobody of the teacher trainees was informed of the observation purpose beforehand.

During the whole process of data collection procedure I was aware of the fact that the question regarding the role of mother tongue could lean on the subjective view of my person as an observer. However, a list of prepared categories and the method of a tally system within the structured observation sheet raise the validity and reliability of the data collection procedure. These two also increased by the fact that analyzing video recordings enables rewinding the tape back whenever needed and thus the possibility to watch the video again. Detailed record keeping of the teachers' mother tongue used in the listed situations and phases of the lesson provided a base for data analysis procedures to make improvement on students' skills of translation towards native language.

Primary References

Direct reflections of the following studies as cited:

Athanasakou, V., El-Haj, M., Rayson, P., Young, S., & Walker, M. (2014).

Computer-based analysis of the strategic content of UK annual report narratives.

American Accounting Association Annual Meeting, August 2-6, 2014, Atlanta, USA.

Approaches to translation, and A textbook of translation, Peter Newmark, Prentice hall international English teaching., 1988, new edition, 2008.

Resource books for teachers series editor, Alan Maley, Alan Duff, Oxford English, 1990.,

- Case studies on students at the University of Humanities., 2013-2018
- Gurbazar, R., Translation theories,
Akim, G., across the funds of translation works, 1984.
- Handbook on translation, University of the Humanities, school of language and culture., Ulaanbaatar, 2010.
- A coursebook on translation studies, University of the Humanities, Department of Anglo-American language and cultures, 2012.
- Resource Books for teachers, series editory, Alang Maley. , Translation;
Gentzler, E-(1996/2001) Comtemporary translation theories in English
Venuti, L. 2000., The translation on generated.
- Bastin 1996; Brisset 1990; Delisle 1986; Donaire et al. 1991; Farghal 1993; Foz 1988;
Gailliard 1988; Gambier 1992;
Merino 1992; Nord 1991a; Santoyo 1989., Georges l. Bastin

МОНГОЛ ХЭЛЭНД ЕРӨНХИЙ ГАНЦ ТОО ЗААЖ БУЙ НЭР ҮГИЙГ АНГЛИ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛАХ ЯВЦАД ҮҮСЭХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

(Англи хэлний орчуулагчийн 2-р курсын оюутнуудын жишээн дээр)

Т. Мягмарсүрэн³⁸

Товч утга: Энэхүү судалгаа нь монгол хэлэнд ганц тоо зааж буй ерөнхий нэр үгийг англи хэлэнд хэрхэн дүйцүүлэн орчуулж байгааг харьцуулан судлах зорилготой. Тус зорилгын дагуу монгол, англи хэлэнд нэр үгийн ганц тоо зааж буй өгүүлбэрийн гишүүд хоёр хэлэнд хэлзүйн хувьд хэрхэн хэлбэржиж байгааг судаллаа. Судалгаанд англи хэлний орчуулагчийн хоёрдугаар курсын оюутнуудын төлөөллийг хамруулав. Судалгааны үр дүнд 1) суралцагчдад монголоос англиар орчуулахад хэлзүй, үг сонголт, найруулга, өгүүлбэр дэх үгсийн байрлалын бэрхшээлийн аль аль нь байна, 2) суралцагчид монгол хэлний нэр үгийн ганц тоо зааж тэг бүтээврээр илэрч буй өгүүлбэрийн гишүүдийг англи хэлэнд ижил хэлбэрээр орчуулах хандлагатай байна.

Түлхүүр үг: тэг бүтээвэр, ялгац гишүүн, нэр үгийн хэлзүйн хэлбэр, орчуулах арга

Сэдвийн үндэслэл

Монгол хэлнээс англи хэлэнд мэдээлэл орчуулахад олон асуудал тулгардгийн нэг нь нэр үгийн ганц ба олон тоо билээ. Ялангуяа монгол хэлэнд ганц тоо зааж буй ерөнхий нэр үгийг англи хэлний өгүүлбэрт зөв хэлбэржүүлэх явдал юм. Монгол хэл нь алтай язгуурын, харин англи хэл нь энэтхэг-европ хэлний ангилалд тус тус багтдаг тул эдгээр нь төрөл бус хэл болох бөгөөд хоёр хэлний өгүүлбэр дэх үгсийн байрлал, үйл ба нэр үгийн хэлзүйн хэлбэр гэх мэт хоорондоо ялгаатай талууд олон. Энэ нь монгол хэлнээс англи хэлэнд орчуулга хийхэд зарим бэрхшээлийг дагуулж байдаг. Түүнчлэн монгол, англи хоёр ард түмний соёл иргэншил, уламжлал, зан заншил, сэтгэхүйн онцлог, ялгаа гэх мэт бусад хүчин зүйл орчуулгад нөлөөлөх нь бий.

Бид мэдээлэл солилцохдоо өгүүлбэрийн тусламжтайгаар төгс ойлголцолд хүрдэг. Аль ч хэлний өгүүлбэр нь өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүн гэсэн гол хоёр гишүүн болон бусад дэд гишүүдээс бүрдэнэ. Өгүүлбэрийн гол хоёр гишүүний нэг болох өгүүлэгдэхүүн нь англи, монгол хэлний алинд ч ихэнхдээ нэр үгээр илрэх ба монгол хэлний нэр үг өгүүлбэрт орохдоо өгүүлэгдэхүүн, тусагдахууны үүрэг гүйцэтгэж хэлзүйн тоо, тийн ялгал, хамаатуулахын нөхцлөөр хувирна. Монгол хэлний нэр үг

³⁸ ОУУБИС, Англи хэлний тэнхим, доктор

өгүүлбэрт тоогоор хэлбэржихдээ олон тоо үүсгэх бүтээврүүдийн тусламжтайгаар олон тоог заах бол тэг бүтээврээр ганц тоог зааж хэрэглэгдэнэ. Монгол хэлний өгүүлбэрт тэг бүтээврээр илэрсэн өгүүлэгдэхүүн болон тусагдахуун гишүүнийг англи хэл рүү орчуулахад англи хэлний ялгац гишүүний хэлзүйн дүрмийг баримтлах шаардлага урган гарна. Эндээс англи хэлний ялгац гишүүн хэмээх монгол хэлний үгсийн аймагт байдаггүй нэгэн шинэ ойлголттой бид гарцаагүй тулгардаг. Энэ шинэ гишүүн нь биднийг англи хэлээр бусадтай харилцах үед бэрхшээл болдог. Монгол хэлэнд нэр үгийн ерөнхий ганц тоо заах тэг бүтээврийг англи хэлний ялгац гишүүнтэй дүйцүүлэн судлах нь энэ сэдвийн үндэслэл болж байна.

Оршил

Байгаль ертөнцийн хүн амьтан, юмс үзэгдлийг шууд нэрлэн зааж тоо, тийн ялгал, хамаатуулахын нөхцөлөөр хувилан өгүүлбэрт ихэвчлэн өгүүлэгдэхүүн тусагдахууны үүрэг гүйцэтгэдэг нэр үгсийг жинхэнэ нэр гэнэ. Монгол хэлний жинхэнэ нэр нь ерөнхий ганц ба олон тооны эсрэгцэл дээр тулгуурласан тоон айтай. Нэр үгийн олон тооны –нар, -чууд /-чүүд/, -чуул /-чүүл/, -д, -с, -нууд /-нүүд/, -ууд /-үүд/, -уул /-үүл/ зэрэг нөхцлүүд бий. Тухайлбал, ... *Хойноос буутай хуягууд нэхэж байгаа гэсэн Гончигийн дууг таниад шууд мордлоо....* , ... *Амьдралын замд гарч яваа залуу хүмүүст хэрэг болж магад....* (Ч. Лодойдамба “Гэрээслэл”) гэсэн дээрх хоёр өгүүлбэрт *хуягууд, хүмүүс* гэсэн үгс –ууд, -с гэсэн олон тооны нөхцлөөр хувирсан байна. Гэвч олныг заах эдгээр бүтээвэртэй харьцуулбал, монгол хэлэнд ерөнхий ганц тоог илрүүлэх ил бүтээвэр байхгүй, тэг нөхцлөөр илэрнэ³⁹. Жишээлбэл, *Суумагц аагтай давстай, тос даасан шаргал цай өгч, хуруу зузаан өрөм, бэлцийсэн цагаан ааруул өмнө минь тавив.* (Ч. Лодойдамба “Гэрээслэл”) гэсэн энэ өгүүлбэрт *цай, өрөм, ааруул* гэсэн гурван нэр үг орсон бөгөөд эдгээр нь тус өгүүлбэрт шууд тусагдахууны үүрэг гүйцэтгэж, гурвуул заахын тийн ялгалын тэг хувилбараар илэрсэн байна. Цай, өрөм, ааруул гэсэн нэр үгсийн өрөм, ааруулыг нэг, хоёр, гурав хэмээн тоолж болох ба бидний нүдэнд үзэгдэж, гарт баригддаг бодот зүйлс юм. Цай гэсэн нэр үг нь үзэгдэж харагдаж, гарт барьж болох бодитой зүйл боловч түүнийг ширхэглэн тоолох боломжгүй билээ. Гэхдээ цайг аягалсан байвал аягыг нь, савласан бол савыг тоолж болдог. Хэдийгээр тэг бүтээврийг дээрх жишээгээр тайлбарлаж байгаа ч ер нь тэг бүтээвэр гэж юу юм, хэл шинжлэлийн үүднээс судлаачид юу гэж тодорхойлдог вэ гэдэг асуулт гарч ирнэ. Бүтээврийн тэг хувилбар гэдэг нь ил (бодот) бүтээврийн үүрэг гүйцэтгэж байгаа хоосныг хэлнэ. Монгол хэлэнд хэлэхийн хэмнэл, ялгах, үл ялгахын ёс зэргээс шалтгаалж ил бүтээвэр нь тэг хувилбараар илрэх ёс бий.⁴⁰ Жишээлбэл, *Манай ахынхтай нийлж нэгдлийн мянга шахам хонь хариулдаг байлаа.* (Ч. Лодойдамба “Гэрээслэл”) гэсэн өгүүлбэрт “хонь” хэмээх үг хэлний хэмнэлээс хамаарч заахын тийн ялгалын тэг хувилбараар илэрсэн байна. Монгол хэлэнд дараах

³⁹Төмөртогоо Д. Санжаа Ж нар. Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол судлалын сургууль, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим. Орчин цагийн монгол хэл. Улаанбаатар. 2004. 131.

⁴⁰Төмөртогоо Д. Санжаа Ж нар. Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол судлалын сургууль, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим. Орчин цагийн монгол хэл. Улаанбаатар. 2004. 105.

тохиолдолд нэр үгс нь олон тооны нөхцөл авахгүйгээр ганц тооны тэг нөхцлөөр илэрнэ. /Хүснэгт 1 /

Хүснэгт 1. Монгол хэлний нэр үгийн тэг бүтээврийн хэрэглээ

	Хэрэглэх тохиолдлууд	Жишээ
1	ширхгээр тоолж болох бодот юмсыг заахад	хурга, тугал, тэрэг, аяга
2	ширхгээр тоолж болшгүй бодот юмсыг заахад	гурил, будаа, ус, тос
3	хийсвэр ухагдахуун заахад	мөрөөдөл, мэдлэг, ухаан, сэтгэхүй
4	оноосон нэр үгс	Завхан, Ургамал, Хүнгий, Тас хайрхан, Дорж
5	хос юмсыг заасан нэр үгс	гутал, оймс, гар, нүд
6	ертөнцөд байх цорын ганц зүйлийг заасан нэр үгс	нар, сар
7	өмнөө ерөнхий олныг заасан нэр үгс	олон адуу, зарим хүн
8	тодорхой тоо заасан тодотголтой нэр үгс	мянган хонь, арван тэмээ
9	хурах, цуглах, тарах, бэлчих, хураах, түүх зэрэг үйлийг гүйцэтгэх болон эзний нэр	
10	өөр өөр ном, хэд хэдэн чулуу, бөөн бөөн тоглоом гэх мэт тодотголтой нэр үгс	

Монгол хэлний тэг бүтээвэр англи хэлэнд байдаг уу, байдаг бол хэрхэн илэрдэг вэ? Бид яаж таньж болох вэ? Монгол хэлнээс англи хэл рүү үүнийг орчуулахдаа хэлзүйн ямар зарчмыг баримтлах вэ? Англи хэлэнд монгол хэлний тэг бүтээвэртэй адил өгүүлбэрт ижил төсөөтэй үүрэг гүйцэтгэдэг эс тухайлах ялгац гишүүн болон тэг ялгац гишүүн гэсэн хоёр гишүүн бий. Тус хоёр ялгац гишүүнээс гадна гуравдахь нь буюу тухайлах ялгац гишүүн гэж байдаг. Англи хэлний эс тухайлах болон тэг ялгац гишүүд монгол хэлний тэг бүтээвэртэй төсөөтэй хэлзүйн зарчим баримталдаг нь аль аль нь нэр үгтэй хамт хэрэглэгддэг явдал юм. Эхлээд англи хэлний эс тухайлах ялгац гишүүн хэлзүйн ямар үүрэгтэй болохыг дараах жишээгээр авч үзье. Эс тухайлах ялгац гишүүн нь өгүүлбэрт нэр үгийн ганц тоог зааж “a”, “an” гэсэн ил бүтээврээр илэрдэг. Жишээ нь, *He was an old man who fished alone in a skiff in the Gulf Stream and he had gone eighty-four days now without taking a fish.* (Ernest Hemingway “The old man and the sea”). Тус өгүүлбэрт *an old man, a skiff, a fish* гэсэн гурван нэр үгийн өмнө “a”, “an” гэсэн ил бүтээврүүд орж нэг гэсэн утгыг илэрхийлсэн байгаагаас үзвэл англи хэлний ил бүтээвэр “a”, “an” нь ширхэглэн тоолж болох бодот нэр үгтэй хамт хэрэглэгдэж байгаа нь илт байна. Хэл судлаачид англи хэлний эс тухайлах ялгац гишүүнийг ямар ямар тохиолдолд, яаж хэрэглэж болох талаар дурдсаны заримыг Хүснэгт 2-оор үзүүлье.

Хүснэгт 2. Англи хэлний эс тухайлах ялгац гишүүн “a”, “an” –н хэрэглээ

	Хэрэглэх тохиолдлууд	Жишээ
1	ширхгээр тоолж болох бодот юмсыг заахад	a kid, an eraser, an egg
2	хийсвэр ухагдахуун заахад	We have a new student today.
3	оноосон нэр үгс	I am a Mongolian.
4	нэг долоо хоног, сар, жил, зуунд гэж ярихад	I brush my teeth twice a day.
5	“1” гэсэн цифрийн утгыг илэрхийлэхэд	I bought a kilogram of flour.
6	ажил мэргэжлийг заахад	He is a student.

7	what гэсэн үгтэй хамт гайхсан санааг ирэлхийлэхэд	What a high heel!
8	such гэсэн үгтэй хамт нэр үгийг хүч нэмэгдүүлэхэд	I never know you were such a good student.

Англи хэлний өгүүлбэрт нэр үгийн ганц тоог эс тухайлах ялгац гишүүн болох “a”, “an” ил бүтээврээр танихаас гадна ∞ тэг ялгац гишүүн буюу тэг бүтээврээр ялгаж болно. Жишээлбэл, *Many of the fishermen made fun of the old man.* (Ernest Hemingway “The old man and the sea”) гэсэн өгүүлбэрт “fun” гэсэн нэр үг тэг бүтээврээр илэрч өгүүлбэрт тусагдахуун гишүүний үүрэг гүйцэтгэж байна. Монгол хэлний тэг бүтээвэртэй ижил хэрэглэгддэг англи хэлний тэг ялгац гишүүнийг хэрэглэх олон тохиолдлууд байгаагаас заримыг Хүснэгт 3-аар үзүүлж байна.

Хүснэгт 3. Англи хэлний нэр үгийн тэг ялгац гишүүн /бүтээвр/-ийн хэрэглээ

	Хэрэглэх тохиолдлууд	Жишээ
1	ширхгээр тоолж болшгүй бодот юмсыг заахад	water, milk, meal
2	хийсвэр ухагдахуун заахад	happiness, dream
3	оноосон нэр үгс (хүн, газар орон, гудамж, хэл, судалж буй шинжлэх ухааны хичээл, өдөр, сар.)	John, Mary, English, Monday
4	Хоолыг заахад	Breakfast, dinner, lunch
5	1 гэсэн тоо ширхэгийн(цифр) гэсэн бүтцэд	Chapter 1, 2, 3 ...
6	Тээврийн хэрэгслийг заахад	By car, by taxi, on foot
7	Улс болон хотуудын нэр	Russia, Seoul
8	Өмнөө төлөөний нэр заасан үгтэй хэрэглэгдэхэд	My car, his book

Англи хэлний нэр үг нь ганц тоог илэрхийлж дээрх тохиолдлуудаар илэрхээс гадна монгол хэлний нэр үгийн адилаар олон тооны нөхцөл авч хувирдаг бөгөөд англи хэлэнд нэр үгийг олон тоонд хувиргах “s” гэсэн ганцхан бүтээвр бий. Тухайлбал, *The blotches ran well down the sides of his face and his hands had the deep-creased scars from handling heavy fish on the cords.* (Ernest Hemingway “The old man and the sea”) гэсэн өгүүлбэрт орсон *blotches, sides, hands, scars, cords* гэсэн үгс олон тооны ‘s’ нөхцлөөр хэлбэржсэн байна.

Судалгааны материал, арга зүй

Энэ судалгаанд англи хэлний орчуулагчийн ангийн хоёрдугаар курсын 23 оюутны төлөөллийг хамруулж 2 төрлийн судалгааг авав. Судалгаа 1-ээр суралцагчдаас дөрвөн хүчин зүйл бүхий асуумжийг санамсаргүй түүврийн аргаар авч, үр дүнг SPSS19 программд боловсруулав. Асуумжийг 1-5 баллаар (1-хамгийн их, 2-их, 3-дунд, 2-бага, 5-байхгүй) үнэлсэн. Судалгаа 2-ын дагуу суралцагчид монгол хэлний нэр үг тэг бүтээврээр илэрсэн 10 тохиолдлыг багтаасан монгол өгүүлбэрийг англиар орчууллаа.

Судалгаа 1

Судалгаа 1-ээр монгол хэлнээс англи хэл рүү орчуулга хийхэд тохиолддог бэрхшээлийг хэлзүй, өгүүлбэр дэх үгсийн байрлал, үг сонголт, найруулга гэсэн дөрвөн хүчин зүйлээр ангилсан асуумж авлаа. Энэ судалгаагаар суралцагчдад төрөл бус хэлийг орчуулахад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлов.

График 1. Монгол хэлнээс англи хэл рүү орчуулахад нөлөөлж буй хүчин зүйлс

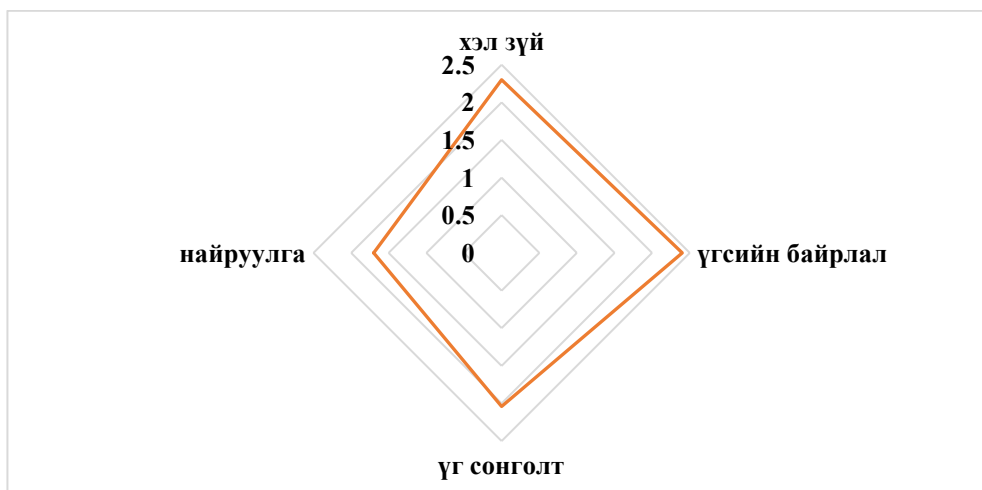

График 1-ээс харахад оюутнууд маань дээрх дөрвөн хүчин зүйлсийн аль алиныг нь хялбар гэж үзээгүй байгаа нь тэд англи хэлний мэргэжлийн ангид суралцаж эхэлж байгаатай холбоотой байж болно. Судалгаанд хамрагдсан оюутнууд монгол хэлнээс англи хэл рүү орчуулахад үг сонголт, найруулга, хэл зүйн дүрмээсээ илүү өгүүлбэрт үгсийг зөв байрлуулах нь арай хялбар байна гэж үзжээ. Тус судалгааны гол зорилгод хамаарах асуумжид өгөгдсөн нөлөөлөх дөрвөн хүчин зүйлсийн нэг болох хэл зүйн бэрхшээлийг оюутнууд хэрхэн үнэлсэн байгааг авч үзэхэд, байхгүй – 0%, бага – 21,7%, дунд – 21,7%, их – 21,7%, хамгийн их 34,8% байна. Энэ нь суралцагчдад хэлзүйн дүрмийн бэрхшээл тулгарч байгааг харуулж байна.

Судалгаа 2

Судалгаа 2-оор оюутнууд монгол хэлэнд ерөнхий ганц тоо зааж буй нэр үгийг англиар хэрхэн орчуулж, ямар түгээмэл алдаа гаргаж байгааг олж тодорхойлох зорилготой. Энэхүү судалгааны ажлын гол зорилгын дагуу оюутнуудын орчуулсан өгүүлбэрээс үг сонголт, найруулга, өгүүлбэр дэх үгсийн байршилтай холбоотой алдааг түр орхин, судалгаанд өгөгдсөн дараах жишээ өгүүлбэрүүдийн зөвхөн хэлзүйн алдаанд тулгуурлах болно. Хэлзүйн алдааг тайлбарлахдаа 1) монгол хэлний нэр үгийн тэг бүтээвэр, 2) англи хэлний эс тухайлах ялгац гишүүн “a”, “an”, 3) англи хэлний нэр үгийн тэг ялгац гишүүн /бүтээвэр/, 4) англи хэлний нэр үгээс олон тоо үүсгэх “s” бүтээврийн хэрэглээг⁴¹ тус тус үндэслэл болгов. Монгол хэлний өгүүлбэрт

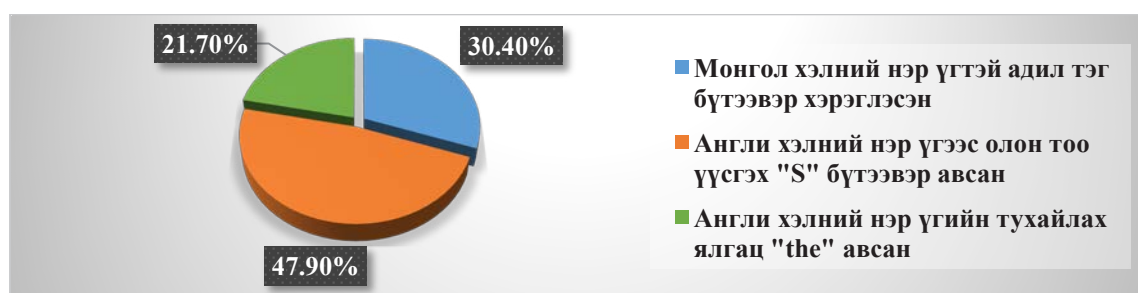
⁴¹Мягмарсүрэн.Т. “Монгол хэлний нэрийн үгийн ганц тоог англи хэлнээ орчуулах явцад үүсэх зарим асуудал” илтгэл, Хүснэгт 1.

өгүүлэгдэхүүн болон тусагдахуун гишүүний үүрэг гүйцэтгэж ганц тоо заасан нэр үгийг англи хэлэнд орчуулахад ямар ямар нийтлэг алдаа гарч байгааг англи хэлний орчуулагчийн ангийн хоёрдугаар курсын оюутнуудаас авсан жишээ өгүүлбэрээр үзүүлье.

Жишээ өгүүлбэр 1:

Гэр дээр тавьсан ааруулыг шувуу тоншчихоод байх юм.	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулсан англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээвэр
	шувуу	Ширхгээр тоолж болох бодот юмс	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“s”, “a/an”

График 2. Жишээ өгүүлбэр 1-ийн үр дүн

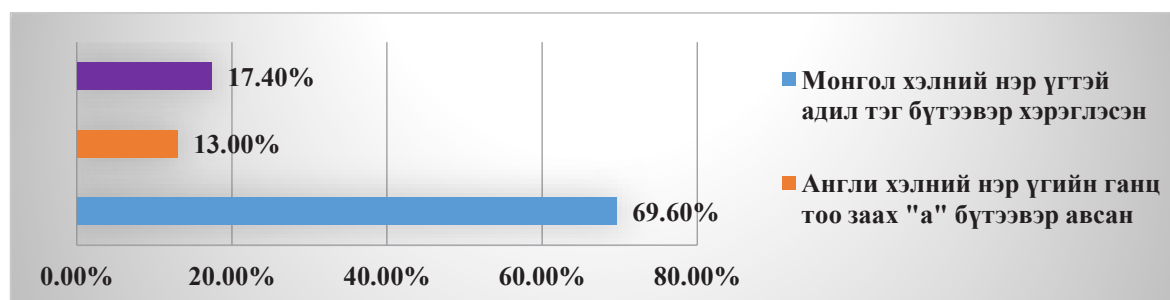

Судалгаанд оролцсон оюунуудын 47.9% нь “шувуу” хэмээх үгийг хамгийн боломжит “s” бүтээврийг зөв сонгож хэрэглэсэн бол “a”, “an” бүтээврийг авч ашиглаагүй байна. Харин 30,4% нь монгол хэлний нэр үгийн тэг бүтээвэртэй адил хэлбэрээр, 21.7% нь тухайлах ялгац “the” сонгож алдаа гаргасан байна.

Жишээ өгүүлбэр 2:

Цагаан будаа авъя.	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулсан англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээвэр
	будаа	Ширхгээр тоолж болшгүй бодот юмс	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“ø”

График 3. Жишээ өгүүлбэр 2-ийн үр дүн

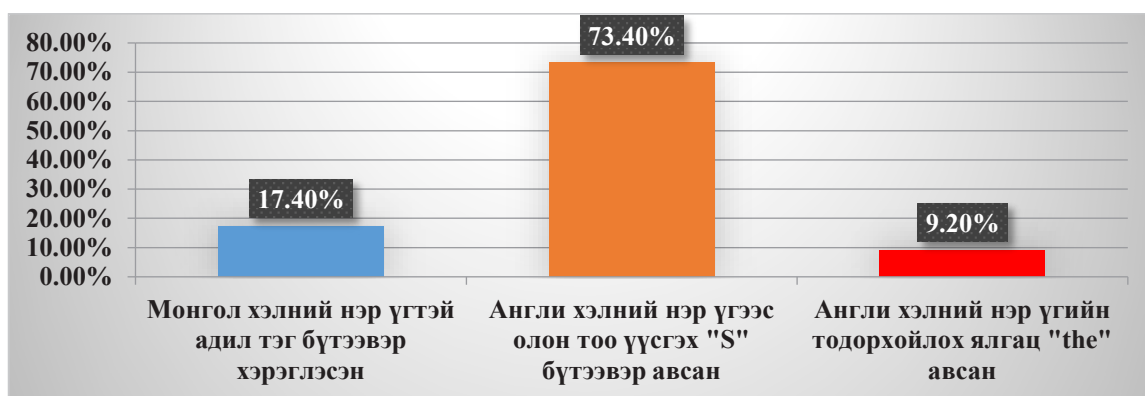
Оюутнууд зорилтот үг “будаа”-г англи хэлэнд хэрхэн хувиргаж орчуулсан байгааг график 3-аас харахад 69.6% нь зөв бүтээврээ сонгожээ. Энэ нь будаа гэдэг үг

нь англи, монгол хэлний аль алинд нь ширхэгээр тоолж болшгүй бодот зүйлс болох учраас үгийн утгаас хамаарч ихэнх нь тэг бүтээвэр авсан байх магадлалтай. 13% нь “а” бүтээврийн сонгосон нь энэ талаар ойлголт багатай оюутнууд цөөнгүй байгааг харууллаа.

Жишээ өгүүлбэр 3:

Дүүдээ шинэ нүдний шил авлаа.	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулсан англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээвэр
	нүдний шил	Хос юмсыг заасан нэр үгс	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“s”

График 4. Жишээ өгүүлбэр 3-ийн үр дүн

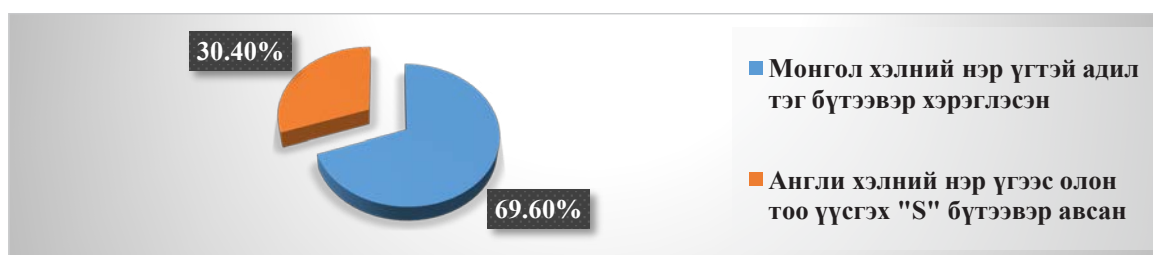

“Дүүдээ нүдний шил авлаа.” гэсэн монгол өгүүлбэрт нэр үгийн ганц тоо зааж тэг бүтээврээр илэрсэн “нүдний шил”-ийг оюутнуудын 73.4% нь зөв орчуулсан байгаа нь англи хэлэнд хос юмсыг ерөнхий ганц тоогоор биш, олон тооны нөхцлөөр хувиргадаг дүрмийг оюутнууд баримталж байна гэж үзэхээр байна. Гэвч 17.4% нь монгол хэлний тэг бүтээврээр хэлбэржсэн хэлбэрийг англи хэлэнд шууд хэрэгжүүлж алдаа гаргажээ.

Жишээ өгүүлбэр 4:

Тэднийх 20 гаруй адуу, арваад үхэртэй.	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулсан англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээврүүд
	адуу	Тодорхой тоо заасан тодотголтой нэр үгс	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“s”

График 5. Жишээ өгүүлбэр 4-ийн үр дүн

“Адуу” гэсэн ерөнхий ганц тоо заасан нэр үгийг орчуулсан байдлыг графикаас үзвэл суралцагчдын 30.4% нь зөв бүтээврээр хувиргалаа. Суралцагчдын 69.6% нь монгол хэлний үгтэй ижил зарчмаар тэг бүтээвэр авч алджээ. Энэ нь адуу гэсэн үгний өмнө орсон хорь гаруй хэмээх тодорхой тоо заасан тодотголтой холбоотойгоор англи хэлний нэр үгийн олон тоо үүсгэх бүтээврийг хэрэглэжээ гэж үзэж болохоор байна.

Жишээ өгүүлбэр 5:

Хонь	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулж болох англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээврүүд
хураачаад, тоглоорой.	хонь	Хурах, цуглах, тарах, бэлчих, хураах, түүх зэрэг үйлийг гүйцэтгэх болон эзний нэр	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“ø”

График 6. Жишээ өгүүлбэр 5-ийн үр дүн

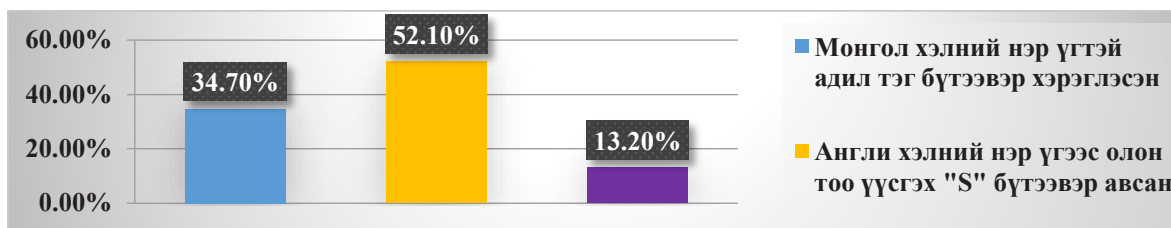

“Хонь” хэмээх энэ үгийг нийт судалгаанд оролцогчдын 39.1% нь тэг бүтээврээр зөв орчуулсан байгаа бол 56.5% нь олон тоо үүсгэх ‘s’ бүтээврээр хэлбэржүүлж, алдаа гаргасан байна. Энэ нь оюутнууд англи хэлэнд ширхэглэн тоолж болдог зүйлс олон тоо заах нөхцөл авдаг гэсэн дүрмийг баримталж байгаа ч дүрмийн бусаар хувирдаг үгсийг сайн хэрэглэж мэдэхгүй байгааг харуулж байна.

Жишээ өгүүлбэр 6:

Манай нутагт өндөр өндөр уул бий.	Зорилтот үг	Монгол хэлний нэр үгийн ганц тооны тэг бүтээврийг хэрэглэх тохиолдол	Зорилтот үгийг дүйцүүлэн орчуулсан англи хэлний бүтээврүүд	Хэл зүйн хувьд зөв, боломжит бүтээврүүд
	уул	Өөр өөр ном, хэд хэдэн чулуу, бөөн бөөн тоглоом гэх мэт тодотголтой нэр үгс	“ø”, “s”, “a/an”, “the”	“s”

График 7. Жишээ өгүүлбэр 6-ийн үр дүн

Жишээ өгүүлбэр 6-д “өндөр өндөр уул” гэсэн зорилтот үгийг орчуулсан байгааг үзвэл судалгаанд оролцсон оюутнуудын 52.1% нь зөв бүтээврээ сонгожээ. 34.7% нь монгол хэлний тэг бүтээвэртэйгээ ижилхэн хэлбэржүүлж алдсан байна. Энэ нь оюутнууд англи хэлний нэр үгийн ганц ба олон тоог ялгаж салгах ойлгох тал дээр учир дутагдалтай байгааг харуулав.

Дүгнэлт болон санал

Судалгаа нэг, хоёроос гарсан үр дүнд тулгуурлан дараах дүгнэлтэнд хүрч байна. Судалгаанд оролцсон хоёрдугаар курсын оюутнуудын тухайд хэл зүй, үг сонголт, үгсийн байрлал, найруулга аль аль нь бэрхшээлтэй байна. Монгол хэлний өгүүлбэрт ерөнхий ганц тоо зааж, тэг бүтээврээр илэрч буй нэр үгсийг англи хэлээр орчуулахдаа шувуу-30.4%, будаа-69.6%, нүдний шил-17.4%, адуу-30.4%, хонь-39.1%, уул-34.7%-иар тус тус ижилхэн “s” бүтээврээр хэлбэржүүлж алдаа гаргав. Англи хэлний “the” бүтээврийг ч цөөнгүй оюутнууд сонгож алдлаа хийлээ. Судалгаанаас гарсан энэ үр дүнгээс үзэхэд оюутнууд англи хэлний тухайлах, эс тухайлах ялгац гишүүдийн хэрэглээний ялгаатай талуудыг хараахан сайн танин мэдээгүй байна. Иймд энэхүү илтгэлийн Хүснэгт 1-т үзүүлсэн монгол хэлний нэр үгийн тэг бүтээврийн хэрэглээг Хүснэгт 2, 3, 4-ийн англи хэлний нэр үгийн ганц тоо заах эс тухайлах, тэг бүтээвэр, олон тоо үүсгэх “s” бүтээврийн хэрэглээтэй харьцуулан таних боломжтой. Түүнчлэн англи хэлний тухайлах ялгац гишүүнийг хэрэглээний ялгаатай талыг ч анхаарах шаардлагатай байна.

Ном зүй

Төмөртоогоо Д. Санжаа Ж нар. Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль,
Монгол судлалын сургууль, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим. Орчин
цагийн монгол хэл. Улаанбаатар. 2004.

Отгонсүрэн Ц. Орчуулахад суралцах бичиг-I. Улаанбаатар. 2014

Гүн-Үйлс Д. Орчуулга, найруулга зүй. Улаанбаатар. 2012

Ч. Лодойдамба “Гэрээслэл” өгүүллэг

Ernest Hemingway “The old man and the sea”

Мягмарсүрэн Т. Монгол хэлний нэрийн үгийн ганц тоог англи хэлнээ орчуулах
явцад үүсэх зарим асуудал. Улаанбаатар. 2018

“ЦЭРЭГ, (ЦЭРГИЙН)” ГЭХ ҮГИЙГ АНГЛИ ХЭЛЭЭР ОРЧУУЛАХ БОЛОМЖУУД

(монгол-англи хэлний зарим жишээн дээр)

Р.Онон⁴²

Товч утга: Орчуулгын дүйцэлийн онол ёсоор бол тухайн гадаад үгний утгыг яв цав буулгана гэдэг харьцангуй ойлголт юм гэж үздэг. Монгол хэлэнд ганцхан утга бүхий цэрэг (цэргийн) гэсэн үгэнд англи хэлний гурваас доошгүй үгний (troops, soldier, military) аль нэгийг сонгон оноон орчуулах шаардлага тулгардаг нь бэрхиээл учруулдаг. Энэ хүндрэлийг хэрхэн гэтлэн давах боломжийн талаар зохиогч өөрийн саналаа дэвшүүлжээ.

Түлхүүр үг: цэрэг (цэргийн), явцуу хүрээний нэр томьёо, орчуулга, ойролцоо утгатай үг, дүйцэл

Монгол хэлэнд цэрэг хэмээх ганц нэгэн утга агуулсан мэт үг нь англи хэлнээ түүнээс олон буюу цөөн хэдэн янзын өөр өөр үгээр буулган орчуулдаг, тэр нь тухайн гадаад хэлэндээ явцуу хүрээний мэргэжлийн цэргийн албан хэл, нэр томьёо талаасаа тогтож хэвшсэн байх нь элбэг учир үүнийг зөв буулгаж орчуулан ойлгосноор оюутан, мэргэжлийн бус хүмүүс буруу зөрүү ойлгон орчуулахаас урьдчилан сэргийлэх үүднээс энэхүү сэдвийг хөндөхийг зорилоо.

Орчуулгын онолын үүднээс аливаа нэгэн дүйцэх орчуулга гэдэг нь “Translation adequacy is achieved by three types of regular correlations:...2) analogs, or variable, contextual correspondence, when the target language possesses several words to express the same meaning of the source language word: soldier – солдат, рядовой, военнотружашчий, военный.”⁴³ Энэхүү жишээнд цэрэг хэмээх үгийн гол утга санаа нь тухайлбал, англи хэлнээс орос хэл уруу тухайн хам сэдэв, ойролцоо утга мэтээс хамаараад ийм олон янзын ижил үгээр оноон хөрвүүлж болох хэдий ч хамгийн чухал нь үндсэн утгаа алдалгүй хадгалж чадсанаар орчуулгын дүйцэл ямар нэгэн хэмжээгээр хангагдсан гэж үзэх бүрэн үндэстэй ажээ.

Цэрэг гэсэн үгийн гарлыг “зэрэг” гэсэн үгний утгаас гаралтай гэх ам дамжин тайлбарлах явдал бий. Харин нэрт эрдэмтэн, академич Д. Төмөртоогоо үзэхдээ үгийн гарал талаасаа цэрэг гэдэг нь “...байлдагч...Монгол, түрэг хэлний дундын үг.”⁴⁴ ажээ. Цэрэг хүн гэж хэн бэ, ямар алба ажил хашдаг тухай монгол хэлний цахим их тайлбар

⁴² УБХИС-ийн ГХСТ-ийн англи хэлний багш

⁴³ Zoya Proshina “Theory of Translation” (English and Russian), Vladivostok., Far Eastern University Press., 2008

⁴⁴ Д.Төмөртоогоо “Монгол хэлний үгийн гаралын тайлбар толь” УБ.,2018 он, 20-р талд

тольд “1. Улсын зэвсэгт хүчинд байлдагчийн үүрэг хүлээсэн хүн: **цэрэг болох** (цэрэгт татагдаж байлдагч болох), 2. Цэргийн цолтой бүх хүмүүс.”⁴⁵ гэж тун тодорхой тайлбарлажээ.

Тэгвэл БХИС-н харьяа Батлан Хамгаалахын Эрдэм Шинжилгээний Хүрээлэнгээс эрхлэн гаргасан “Цэргийн нэр томъёоны тайлбар толь”-д (2014) *Цэрэг* гэдэг нь “...ерөнхий утгаар: 1) цэргийн цолтой бүх хүмүүс, ахмад дайчид (хуучин цэрэг)-ын ай нэр. 2) Зэвсэгт хүчний бүтэц дэх ай цэрэг, төрөл, тусгай мэргэжлийн цэрэг. Тухайлбал, хуурай замын цэрэг, гэнгисийн цэрэг, агаарын цэрэг, инженерийн цэрэг, химийн цэрэг г.м; 3) явцуу (нарийн тодорхой) утгаараа олонх улс орны цэргийн байгууллагад хугацаат болон гэрээт цэргийн албан хаагчид.”⁴⁶ гэж тайлбарлажээ. Энэхүү тайлбар бол мэргэжлийн хүмүүсийн хамгийн оновчтой, тухайн үгийн олон ойролцоо утгыг үнэн зөв гаргасан гэж үзэж болно. Учир нь англи хэлэнд тухайн *цэрэг* гэсэн үгээ хөрвүүлэхийн урьд энэ олон ойролцоо утгын учир холбогдлыг ойлгох анхны хэрэгцээ ингэснээр цаад хэлэндээ ч тэр өөрийн хэл уруу ч мөн адил оновчтой зөв үгийг олж сонгон авах, утгыг яв цав буулгах суурь боломж бололцоо бүрдэх учиртай юм.

Англи хэлний *soldier* буюу *цэрэг* гэх үгийн уг гарал, утга, агуулга монгол хэлнийхээс бүрмөсөн зөрдөг. *Soldier* нь үгийн уг гарвалаараа англи хэлний цахим тольд тодорхойлсноор “Middle English: from Old French soldier, from soulede ‘(soldier's) pay’, from Latin solidus (see solidus). The verb dates from the early 17th century.”⁴⁷ хэмээжээ. Үүнээс үзвэл, энэ үгийн үндсэн утга “төлбөр; хөлс мөнгө; шан харамж” гэдгээс үүссэн байна. Цаад нарийн утга нь яг үнэндээ “хөлс, мөнгөний ажил эрхлэгч нэгэн” гэсэн санааг илэрхийлнэ. Түүхээс авч үзэхэд тухайн цагт, дундад зууны Европт ивд олон тооны хан, ханлиг, ван тус тусдаа бие даасан байдалтай аж төрөн суудаг, тархай бутархай, өөрөөр хэлбэл, нэгэн улс үндэстэн гэсэн ойлголт хараахан төлөвшин бий болж амжаагүй байсан гэдэг. Иймээс өөр өөрсдийн хөлсний багахан цэргийн хүчээр сахин хамгаалан тус тусын цайзанд бэхжин хоргодон суудаг байсан тухай түүхэн ном зохиолд өгүүлжээ.⁴⁸

Бас нэг өөр жишээ татахад, миний ажил олгогч байгууллага болох ҮБХИС (Үндэсний Батлан Хамгаалахын Их Сургууль) нь угтаа дээхэн цагт ерөөсөө Цэргийн Сургууль бөгөөд энэхүү түүхэн нэрээ 10 гаруйхан жилийн өмнө, саяхан хүртэл хадгалж байв. “...Үндэсний Батлан Хамгаалахын Их Сургууль нь:

1921-1923 онд Ардын цэргийн даргын сургууль

1923-1932 онд Бүх цэргийн ерөнхий сургууль

1932-1966 онд Цэргийн ерөнхий сургууль

1966-1991 онд Цэргийн ерөнхий болон Нэгдсэн дээд сургууль

⁴⁵ <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/126359>

⁴⁶ “Цэргийн нэр томъёоны тайлбар толь” УБ., 2014, 365-р талд

⁴⁷ www.webster.com

⁴⁸ Peter H. Wilson “Absolutism in Central Europe” Routledge; 1 edition (November 1, 2002)

1990-1999 онд Цэргийн их сургууль

1999-2017 онд Батлан хамгаалахын их сургууль

2017 оноос Үндэсний Батлан хамгаалахын их сургууль”⁴⁹ гэж товчоолон нэрлэн ирснийг тус сургуулийн цахим танилцуулга хуудаснаас бэлээхэн харж болно.

Дээрх *цэргийн* сургууль буюу боловсролын байгууллагыг оноон орчуулахдаа *troops, soldier, forces* гэх ойролцоо утгатай үгнүүдийн аль нь ч тохирохгүй харин *military* гэх ганцхан үгээр оноон нэрлэх ёстой юм. Хэрэв оноон нэрлэсэн тухайн үгнээс өөрөөр ойролцоо үгээр орлуулах, нэрлэх тохиолдолд мэргэжлийн явцуу утга, үгсийн сангийн хүрээнд өөр утга санаа, ойлголт, нэр томъёо мэт буруу зөрүү ойлгогдох эрсдэл үүсэж болохыг үгүйсгэх аргагүй.

Монголын уран сайхны “Цэргийн хүү” (1966) киноны нэрийг монгол хэлнээс англи хэл уруу хөрвүүлэх шаардлага туршлагатай орчуулагчид тулгарлаа гэж бодоход мэдээж шууд махчилан орчуулан буулгаж болох эсэхийг хамгийн түрүүн нягтлах хэрэг гарна. Ингэхдээ орчуулах киногоо эхлээд үзэх, утга санааг нь ойлгон мэдсэний дараа л энэ нэрээр шууд орчуулж болох уу, эсвэл, өөр дүйцэл хайж олохоо шийдэж таарна. Монгол хэл, сэтгэхүйн онцлог киноны нэрэнд хэрхэн туссаныг бид харгалзах нь зүй ёсны хэрэг билээ. Энд хэн нэгэн цэргийн хүний хүү (аавын хүү, ээжийн охин гэдэг шиг) мэт хамаатуулан нэрлэсэн мэт боловч ерөнхий утгаар цэрэгт данстай хүн, албан хаагч гэсэн утгаар хэлжээ. Кинонд дайны хүнд бэрх цагт үед эх орноо батлан хамгаалан цэргийн албаа хааж буй Наваан нэртэй цэрэг эрийн тухай өгүүлдэг ажээ. Харин Зөвлөлт, Киргиз улсын нэрт зохиолч Чингиз Айтматовын (1928-2008) “Цэргийн хүү” (орос. “Солдатёнок”) өгүүллэгт гардаг гол баатар бол дайнд амиа алдсан цэргийн хүний өнчин хүү Авалбекын тухай өгүүлдэг. Зөвхөн энэ ижил нэртэй хоёр өөр бүтээл гэхэд л тус тусын ондоо утгаар хэрэглэгдсэнийг орчуулах хүн нь заавал судлан анзаарч мэдэх хэрэгтэй юм гэдгийг батлан харуулж байна.

“Эйженс Франс Пресс” мэдээллийн агентлагийн 2018 оны 09 сарын 07-ны өдрийн “US Army to Boost Strength in Germany by 1,500 Troops”⁵⁰ цахим мэдээнд *soldiers* гэхийн оронд *troops* хэмээх ойролцоо утгатай үгээр оноон нэрлэж бичсэн нь утгаа хамтын (нийтлэг) нэр гэсэн утгаар хэлсэн хэрэг билээ.

ҮБХИС-ийн бакалаврын төвшиний оюутнуудын үзэж судалдаг ерөнхий англи хэлний сурах бичиг болох “Campaign” (Цэргийн ажиллагаа) номын 3-р бүлгийн *To be a soldier* гарчигийг зөвхөн явцуу утгаар *цэрэг, цэргийн албан хаагч гэж хэн байх* тухай бус харин *цэргийн хүн байх* гэсэн өргөн, гүн утгаар ойлгох нь зүйтэй. Мөн сэдэв доороо *Great military leaders* буюу *Аугаа цэргийн жанжид* дэд сэдэвтэй. Үүнийг *цэрэг, цэргийн* гэсэн ганц л монгол үгэнд хоёр ондоо ойролцоо утгатай үг ашиглан хэрэглэсэн бас л нэгэн өөр тодорхой жишээ гэж үзэж болно.

Цэрэг гэх үгтэй холбоотой монгол хэлний аман болон утга зохиолын хэлэнд цөөн тооны хоршоо үг байдгийг эцэст нь товч боловч дурдах хэрэгтэй болов уу.

⁴⁹ <http://www.mndu.gov.mn/medeelel.aspx?mtype=101>

⁵⁰ <https://www.military.com/daily-news/2018/09/07/us-army-boost-strength-germany-1500-troops.html>

Тухайлбал, “Цэргийг мянган өдөр тэжээж, нэгэн цагт хэрэглэнэ” ч гэх юмуу, мөн “цэрэг цуух”⁵¹ гэх мэт. Тус тольд тайлбарлахдаа *цэрэг* гэдэг бол *эр цэрэг* буюу ганц тооны утгаар харин *цэрэг цуух* нь *цэрэг арми* буюу олон тоогоор ойлговол зохих ажээ.

Энэ бүхнээс гадна цэргийн мэргэжлийн нэр томъёоны өөр бас нэг гол онцлог бол маш их хэмжээний товчилсон баялаг үгсийн сан оршдогийг мөн анхааран үзүүштэй.

Цэрэг (цэргийн) хэмээх үгийг монгол хэлнээс англи хэл уруу орчуулахад утга зүй, өгүүлбэр зүй, үгсийн сангийн төвшинд дараах хүндрэлүүд гарах тул доорх хэдэн онцлогуудыг харгалзан авч үзэх учиртай.

Англи хэлний *troops(n), military (adj; n), soldier (n), forces (n)* гэсэн үгсийн аль нь ч тэр *цэрэг (цэргийн)* гэсэн утга агуулдаг;

Англи хэлнээс монгол хэл уруу орчуулан буулгахдаа тухайн үгийн өмнө *цэргийн* гэх тодотгосон үгсийг заавал дурдан хэрэглэх: тухайлбал *цэргийн хуаран (barracks), цэргийн дэлгүүр буюу тэдэнд зориулсан өргөн хэрэглээний үнийн хөнгөлөлттэй дэлгүүр (NATO Exchange), цэргийн цол (rank), цэргийн ажиллагаа (campaign)* ;

Ерөөсөө цэрэг гэсэн утга агуулдаг үгс: *явган цэрэг (infantry), усан цэрэг (navy), тэнгисийн цэрэг (marine)*;

Цэргийн мэргэжлийн англи хэлэнд хэвшин тогтсон зарим нэг нэр томъёог монгол хэл уруу утга зүйн төвшинд өөрчилж орчуулан буулгах тохиолдол цөөнгүй бий. Тухайлбал, *цэргийн анхан шатны сургалт (Basic Combat Training)*. Англи хэлний зарим үгс тэр бүр *цэрэг, (цэргийн)* гэх үгсийг огт дурдах албагүйг мөн анхааран үзвэл зохино. Тухайлбал, *combat* (дайн тулаан, байлдаан)

Цэргийн гэх толгой үгийн орчуулгын зарим жишээ:

Цэрэг, цэргүүд	troop(s)
Цэрэг (цэргийн хүн)	soldier, recruit, military
цэргийн алба хаагч (хугацаат)	serviceman, soldier, (conscript)
Цэрэг татлага (бүх нийтийн)	draft, conscription
Цэргийн	military, troop
~ баг	military contingent
~ баг илгээх	deployment (mission)
~ ажиглагч	military observer
~ ажиллагаа	campaign
~ алба	military service
~анхан шатны сургалт	basic combat training (BCT)
~ атташе	military attaché
~ байр	barracks
~ гавьяаны улаан тугийн одон	Order of Military Glory

⁵¹ Ж.Бат-Ирээдүй “Монгол үгийн утгыг үзүүлэх шинэ толь бичиг” УБ., 2015, 50-р талд

~ Дуу Бүжгийн Эрдмийн Чуулга	Military Song & Dance Academic Ensemble
~ дүйцүүлэх алба	alternative service
~ дэлгүүр	NATO Exchange/PX
~ зарлан дуудах	to be called up to the military
~ мэндлэх, хүндлэх ёс	military courtesy
~ цагдаа	military police (MP)
~ цол	rank
~ цол ахих	to be promoted
~ сургуулийн сурагч/сонсогч	cadet
~ сургуулилт	military exercise
~ тагнуул	military intelligence
~ төв эмнэлэг	central military hospital
~ музей	military museum
~ хөгжмийн сургууль	Military Music School
~ хүндэт медаль	Military Honor Medal
~ хоол, хүнс	military ration
~ хуаран	boot camp
~ хүчин	military forces
~ эргэлт	military coup
~ штаб	military staff
~ эргүүлэн татах	to withdraw
Цэрэгжүүлэх	militarism
Цэрэг зэвсгээр хөөцөлдөх	arms race
Цэрэггүй бүс	demilitarized zone
Цэрэг илгээх/хөдөлгөх	to send troops
Цэрэгт татагдах (мордох)	to enlist
Цэргээс халах	demobilize
Цэргийн алба хаах forces	to join the military/ to serve in armed forces

Цэрэг гэх нэр үгийн урдах тодотголын зарим жишээ:

Агаарын Цэрэг	air force
Ерөнхий Зориулалтын ~	joint military troop
Гэрээт ~	soldier on contract
Морьт ~	cavalry
Усан ~	sailor
Усан замын ~	marine
Хилийн ~	border troop
Хөлсний ~	mercenary
Шинэ ~	recruit
Шүхэр десантын ~	paratroop

Хуурай Замын ~	land forces
Төрлийн ~	service
Тэнгисийн ~	marine
Явган ~	infantry

Дээрх багахан хэмжээний толь бичигт энэхүү *цэрэг (цэргийн)* хэмээх ганц утга бүхий үг нь тухайн хам сэдэв, тухайн мэргэжлийн явцуу утга мэтээс шалтгаалан англи хэл уруу хэрхэн цөөн хэдэн өөр үгсээр тухайлбал, *military, forces, soldier, troop(s), conscript* гэх мэтээр оноон орчуулагдгах шаардлагатай юм гэдгийг батлан харууллаа гэж эцэст нь дүгнэж болно.

Summary

This paper deals how to translate precisely the only Mongolian word “цэрэг (цэргийн)” into English, which can be translated in the target language with some more words as “troop(s)”, “military” and “soldier” etc. However, it can be confusing for young translators as well as students as each of the words has its own profession related meaning in both languages depending on the context or speaking environment.

Ном зүй

- Бат-Ирээдүй. Ж “Монгол үгийн утгыг үзүүлэх шинэ толь бичиг” Уб.,2015.
“Цэргийн нэр томъёоны тайлбар толь” БХИС, Батлан Хамгаалахын Эрдэм Шинжилгээний Хүрээлэн, Уб.,2014.
Төмөртоогоо. Д “Монгол хэлний үгийн гаралын тайлбар толь” Уб.,2018.
“Campaign-English for the military” Macmillan Education., 2004
“Oxford Mondar English-Mongolian Dictionary” First Edition, Уб., 2006
Peter H. Wilson “Absolutism in Central Europe” Routledge; 1 edition (November 1, 2002)
Zoya Proshina “Theory of Translation” (English and Russian)., Vladivostok Far Eastern University Press., 2008.
Интернет эх сурвалж:

www.webster.com

<http://www.mndu.gov.mn/>

<https://mongoltoli.mn/dictionary/>

<https://www.military.com/>

ОРЧУУЛГЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУДЫГ ШҮҮМЖИД ТУСГАСАН НЬ

М.Амартайван⁵²

Товч утга: “Марк Твений минь махы нь идэж дээ” номд орсон өгүүллүүдэд Б.Ринчен тухайн үеийн орчуулгын тулгамдсан асуудлуудыг хэрхэн тусгасныг тоймлон үзнэ.

Түлхүүр үг: орчуулгын шүүмж, орчуулгын тулгамдсан асуудал, уран зохиолын орчуулга, орчуулгын чанарыг сайжруулах, орчуулах эрдэм, орчуулгын өв

Энэ цагт орчуулга сонирхох хүн олширсон ч орчуулгад шамдан суралцагч нь хэд вэ? Орчуулга гарын үзүүрээр хийгээд гайгүй мөнгө атгадаг ажил мөн үү? Муу үг модон улаатай гэдэг шиг “муу орчуулга модон улаатай” биш гэж үү? Энэ мэт асуултын хариуг эрж хайх хүн байвал эндэлгүй хариу барих нэгэн ном бийг дуулгая. Дуун хөрвүүлэгч Г.Аким эмхтгэн хэвлүүлсэн их эрдэмтэн Бямбын Ринчений бичсэн орчуулгын тухай нийтлэл, өгүүлэл, шүүмжийн түүвэр “Марк Твений минь махы нь идэж дээ” ном бол орчуулах эрдэмд шимтэгч бүхний ахин дахин үзэх ном яах аргагүй мөн билээ. Тус өгүүлэлд их эрдэмтний энэ түүвэрт тухайн үеийн орчуулгын тулгамдсан асуудлууд хэрхэн тусгагдсаныг тоймлон авч үзнэ.

Юуны өмнө Б.Галаарид залуу орчуулагчид зөвлөхдөө: Манайд орчуулахуйн урлагийн төлөө санаа тавьж, үлгэр үзүүлж байсан хамгийн том төлөөлөгч нь Бямбын Ринчен гуай. Түүний “Эх хэлээ энхрийлж, үгний боловсролыг эрхэмлэе”, “Марк Твений минь махыг нь идэж дээ”, “Шүлэг орчуулах эрдэм”, “Энэтхэг яруу найргийн амт үнэрийг үлдээхсэн гэж...” гэхчлэн олон өгүүллийг манай мундаг орчуулагчдын нэг Г.Аким гуай 1991 онд эмхтгэн “Марк Твений минь махыг нь идэж дээ...” нэртэйгээр хэвлүүлсэн нь одоо хуучин номын дэлгүүрт хямдхан зарагдаж байна лээ. Гадаад хэлний боловсрол нэмэгдсэн, хэрэглээ ихэссэн, орчуулга хийхийг хүсэгчид олширсон энэ цаг үед хамгийн үнэтэй номын л нэг байх учиртай юмсан. Орчуулга, ялангуяа уран сайхны орчуулга хийх гэж байгаа залуус минь энэ номыг хэрэг болгоод нэг умшчихаарай.⁵³ гэж зөвлөсөн байдгийг энд дурдахад илүүдэхгүй мэт санагдана.

Г.Аким “Бэрх утгыг мэдэн чадагч” хэмээх оршилдоо В.И.Лениний “Орос хэлийг цэвэрлэн ариутгах тухай” өгүүллийг Б.Ринчен 1934 онд орчуулж, хэлээ бохиртуулахгүй байхыг сануулсан оршил бичсэнээр европ зүгийн хэлнээс хийх орчуулгын онол, шүүмжийн “шавыг” босгосон гэж үзжээ. Тэнд өгүүлсэн нь:

⁵² ОУУБИС, магистр

⁵³ <http://galaarid.blogspot.com/2006/12/2.html> (Б.Галааридын блог) “Залуу орчуулагчид өгөх зөвлөгөө-2

“Хянаваас улс гэрийн соёлыг хөгжүүлэн өрнүүлэхэд хэлнээс эрхэм нь үгүй. Гэтэл манай зарим бичгийн зохиолын үг үсэг ойрхноос баахан цалгай болж эвдрэн буй мэт. Иймд хүрсний шалтгаан нөхцөлийг мохоон байцааваас түүний их төлөв нь гадаадын үгийг хэрэглэмгүй газар дэмий л зарж утгыг балар битүүлэг болгох нэгэн зүйл, аливаа бичиг харыг монголчлон орчуулахуйд гадаад улсын үгийн нарийн гүн утга санааг мөчид дутуу ухаж, монгол үгийн дүрэм найруулал, зүй хэмжээнд нийлүүлэн буулгаж чадахгүй хоёр зүйл, монгол зохиолд энэ хоёр ослыг мөрдөн дууриааж бахдан дагалдсаар бичиг зохиолын утгыг будлиан, санааг балар болгох гурван зүйлийн үндсэн гэм буй ажээ”.

Г.Чулуунбаатарын онож тодорхойлсончлон, “Б.Ринчен багштан монгол орчуулгын, ялангуяа европ зүгийн хэлнээс буулгах орчуулгын онол, аргагүйг боловсруулах, орчуулгын шүүмж судлалыг хөгжүүлэхэд жинтэй хувь нэмэр оруулсан юм”⁵⁴. Ингээд зарим өгүүлэл шүүмжид орчуулгын тулгамдсан асуудлыг хэрхэн тусгасныг үзье.

“Орчуулгын чанарыг дээшлүүлэх тухай”⁵⁵

Энэ өгүүлэлд орчуулах хөрвүүлэхийн чухлыг нэн түрүүнд бичиж сэнхрүүлснийг тоймлон дурдвал, олон улсын эрдэм соёлын бүтээл туурвилуудыг бид голдуу орчуулан хөрвүүлснийг үздэг гээд, урьд дорно дахины бичиг зохиолоос монгол хэлээр орчуулсан нь их⁵⁶ бол одоо цаг өөр болж өрнөдийн шинэ соёл боловсролын зүйлээс авах ээлж ирсэн тул орчуулах хөрвүүлэх нь мөн эрхэм чухал болсныг орчуулагч нар ухамсарлах ёстой гэжээ.

Тэгээд хааш яаш орчуулснаар монгол хэл бичгийг гутаан эвдэж буйг нэгд, гадаадын нэр томъёог ташаа бичиж, тухайлбал, удаа дараа гаргасан газарзүйн сурах бичгүүдэд газар орны нэрсийг зүйл зүйлээр бичиж байгаа нь сурах сургах хүнд юутай зовлонтой, хоёрт, монгол нэр томъёоны зүйлийг хэрэглэж чаддаггүйг, заримдаа монгол нэр байсаар атал тохиромж муутай шинэ нэр томъёо зохиох буюу дэлгэрсэн монгол нэрийг хэрэглэлгүй, огт хамаагүй өөр юмны нэр өгөх дуртай, бас монгол нэр байсаар атал гадаадын нэрийг хэрэглэх буюу дан монголоор нэрлэж болох атал монгол гадаад хоёрыг хутган хэрэглэх зүйл цөөнгүй, гадаад хэлний үг найруулгыг “хүн хорхойчлон” дуурайн хуулдаг, гуравт, орчуулагчдын үг болхи ядуу, орчуулсан нь монгол үгийн найруулгын зүйд харшилдгийг, үг цөөн орчуулагч нарын орчуулгаар бол гадаадын нэг үгэнд нэгээс илүү утга байхгүй мэт бөгөөд орчуулагчдын олонх нь утга санаа харилцан ойр үгсийн зүйлээр ядуугаас ядуу, дутуугаас дутуу амой гээд, жишээлбэл вопрос гэхийг гагц асуудал гэж орчуулдаг, энэ үг асуудал гэхээс гадна бас зүйл, явдал, байдал, тухай гэх зэрэг утгатайг мэдэж, орчуулах бүр тухайн утгыг

⁵⁴ Чулуунбаатар Л., Орчуулгын тухай лекцүүд, МУИС, УБ, 2017

⁵⁵ Ринчен Б., Орчуулгын чанарыг дээшлүүлэх тухай, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 14-32-р тал.

⁵⁶ Дорнын хэлнээс монголоор орчуулсан өв уламжлалын тухай дэлгэрэнгүйг уншихыг хүсвэл Хүрэлбаатар Л., Монгол орчуулгын товчоон: Сонгодог орчуулгын зарчим уран чадварын асуудалд, 1995. номоос үзнэ үү.

нэвтрүүлэх монгол үгийг сонгон хэрэглэж санааг уламжилбал зохино гэж зөвлөснийг орчуулгад анх суралцаж байгаа хүн бүр ямагт санаж явууштай. Бас аливаа хэлний үгэнд хэд хэдэн салаа утга байж болох тул өөр нэгэн хэлээр орчуулбаас бүгд утгыг бүрэн багтаасан гагц үгийг тэр бүр олж орчуулах нь түмэн бэрх хэрэг гэж сануулжээ. Мөн зарим тааруу орчуулгыг үзвэл орчуулагч нь өөрөө ойлгоогүй, сайн ойлгохыг ч хүсэхгүй, гараас бушуухан гаргаж биеэс зайлуулах хэмээсэн мэт хааш яаш орчуулж байна. Орчуулахын урьтал нь ойлгох байтал ойлголгүйгээр орчуулна гэж яавч байж болшгүй.

Их эрдэмтэн нийтийн боловсролд зориулсан бичиг сэлтэд албархуу үгээр орчуулсныг бас шүүмжилжээ. Жишээ болгон, арьсыг арчлах явдал чухал, арьсны гүйцэтгэх ажил гэснийг дурдсан нь одоо ч зарим хүний давтсаар байгаа алдаа бус уу? Цааш нь юм болгоныг орчуулах гэж зүтгэх нь чадлаас хэтийдсэн хэрэг учир аль нэг чиглэлээр мэргэжиж, зохих найруулгаар нь орчуулах зүйтэйг өгүүлснээс үзвэл одоо цагт “Бүх төрлийн орчуулга хийнэ” гэсэн сүржин зарын цаана яаж сүйдэлж орчуулга, орчуулагчийн нэрийг гутааж байгаа бол гэж бодохоос яс хавтайм. Барахгүй ажлаа бүдүүн зүрхээр зүтгүүлэхийг “*давирхайн саванд цай чанасан буюу, хурц хутгаар нарийн сийлвээс зохих юмыг түлээ хагалдаг иргүй сүхээр балбаж хийсэн мэт болой*” гээд, энэ бүхнийг орчуулагч цөөн гэсэн нэрийдлээр халхавчлахыг тун базаахгүй тул засаж залруулах ёстой гэсэн байна.

Шүүмжлээд зогсохгүй орчуулгын чанарыг хэрхэн сайжруулахын тухайд, 1) гадаадын нэрийг нэг л янзаар галиглах, 2) нэр томъёог орчуулахдаа монгол хэлэнд буй тогтсон нэрийг бүрэн хэрэглэн, хэлний баялгийг ашиглах, мэргэжлийн хүнээс асууж зөвлөлдөх, нэр томъёоны дэвтрийг хэрэглэх зэргээр аливаа нэр томъёоны зүйлийг цөм нэгэн мөр болгох, 3) орчуулагч нар үүргээ ухамсарлаж, эх хэл, гадаад хэлний мэдлэг чадвараа арвитгах, нэрт бичиг зохиол, толь бичгээс үзэх, ялангуяа монгол хэлний ёс найруулгад боловсрох, 4) орчуулгыг хэвлэхийн өмнө монгол хэл бичгийг сайн мэдэх бөгөөд зохиох найруулахууд чадвартай хүнээр хянуулж засах, 5) сурах бичгийг алдаа мадаггүй гаргах гэж тухайлан дурдаж заан сургажээ.

Өнөөгийн бидэнд ч хамгаас дутмаг байгаа зүйлийг “Орчуулагч нар нэгэн санаа, хамтын хүчээр орчуулгыг сайжруулахын зүг хандваас хэдүй цөөн хэмээн мөхөсдөх газаргүй бөгөөд залган гарах залуу эрдэмтэн олон орчуулагч нарт эрхэм дууриал сайн үлгэр болном бус уу” гэж тов тодорхой хэлсэн байна. Энэ нь Солонгосын орчуулгын онолын нэгэн бүтээлд⁵⁷, орчуулагч хэлмэрч хүн аливаа харилцааг эрхэмлэж, чөлөөтэй бодож сэтгэж, багаар ажиллаж, эх хэлээ тасралтгүй сурч, гадаад хэлийг чамбай эзэмшиж, орчуулах сэдвээ хангалттай мэддэг чадваруудтай байх ёстой гэсэнтэй утга санаа нэг ажээ.

⁵⁷ 최정화, 21 세기의 최고의 전문직 통역 번역사에 도전하라, 넥서스, 2012

“Эх хэлээ энхрийлж, үгний боловсролыг эрхэмлэе”⁵⁸

Эх хэлний найруулгад суралцахад хятад хэлнээс орчуулсан зохиол үлгэр дуурайл болно гэж энэ өгүүлэлдээ бичсэнийг сийрүүлбэл, Монгол “номын хэлийг” хятадаас орчуулсан уран зохиолын хэлтэй харшуулж үзвэл, хятад орчуулгын монгол хэл найруулга нь бахдам гайхам сайхан найруулгатай тул хятад нэр гардгаар л, энэ чинь жинхэнэ монгол зохиол биш, орчуулсан юм байна гэж мэдэхээс, яг л монгол сайхан хэл найруулгатай байдаг нь гайхалтай шүү. Түүнчлэн Монгол аман зохиол их өв соёлоосоо суралцахын чухлыг ч онцлон тэмдэглэхээ мартсангүй.

Тэгээд Солонгост 1954 онд 5 эрдэмтэн хамтарч амьтны 3300 нэрийг тогтоож толь гаргасан шиг амьтан ургамлын нэрийн толь гаргах хэрэгтэй байгааг дурджээ. Үнэхээр амьтан ургамлын нэр орчуулна гэдэг яггүй давааны нэг бөгөөд, шинжлэх ухаанд хэрэглэдэг латин нэрээр хөөж олох нь арай ойр тусдагийг санууштай.

Жүжигчин, багш, илтгэгч, лектор зэрэг хүмүүс сул үг хэрэглэх, буруу хазгай дуудаж сурснаа залруулж сонсогч олныг хүндлэх учиртай гэжээ. Нийтийн хэлний боловсролд олон хүнтэй харьцдаг эдгээр ажил мэргэжлийн хүмүүс үг яриагаа зөв боловсон болгоход анхаарвал их л хэрэгтэй юмсан. Сонины хэл ядмаг байгааг ч анхаарах ёстой байна. Орчуулагч нар өөрийнхөө хэлний зүй тогтлыг хайхраагүйгээс болж ач холбогдол өгнө гэж орос хэлний придавать значение гэдгийг буруу орчуулж, монголоороо холбогдол өх гэж болдоггүйг боддоггүй. Энэ мэт алдаа маш их, монгол хэлээ мэддэг хүн үзэж сонсвол, монголоор ингэж хэлдэггүй, энэ лав орчуулсан байх гэж дорхноо танигддаг. Бас эх зохиолын утга хэлбэр нь хоорондоо хэлхээ нэгтэй юм гэдгийг танин мэдэж, түүний үгийн утгыг хойдох урдах үгийн утга учиртай туйлын нарийн нямбай авалуулан орчуулах их эрдэм чадалтай, ёстой боловсорсон хүн бидэнд чухлаас чухал болоод байна гэсэн нь орчуулгын онолд чухлаар яригддаг хам сэдвийн асуудлыг хөнджээ. Зарим оюутан “Багш аа, энэ үгийг монголоор юу гэх вэ?” гээд дан үг бичсэн цаас үзүүлдэг нь ямар утгаар яаж хэрэглэсэн үг вэ гэдгийг таньж мэдэхэд бэрх болгодог нь мөнөөх хам сэдэв орхигдсоных билээ.

Эрдэм чадалтай орчуулагч аяндаа урсгалаараа гарч ирнэ гэж хүлээх нь гэнэн бодол учир тэнхим сургууль байгуулж орчуулгыг хянах, зөвлөх, шүүмж бичих ажил хийвэл их л тустайг бас энд өгүүлжээ. Харин этгээд хэлт, болхи найруулгатныг олон нийгээр жигшээх сэхээрүүлэх тухайд цахим сүлжээнд “Зугаатай хэлшинжлэл” бүлэг зохих үүргээ гүйцэтгэж, хэл шинжлэлийн багш нараас тухайлбал, М.Саруул-Эрдэнэ, М.Баярсайхан нар зөвлөгөө тайлбар хэлж байгаа нь нийтийн боловсролд нэн тустай байгааг энэ ялдамд дурдъя.

⁵⁸ Ринчен Б., Эх хэлээ энхрийлж, үгний боловсролыг эрхэмлэе, “Марк Твенний минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 45-80-р тал.

“Марк Твений минь махы нь идэж дээ”⁵⁹

Найруулан засагч хүн нэгд, эх бичигт гарч байгаа нэр томъёонд тохирох монгол түүхэн нэр томъёо олж, орчуулгад тэр ёсоор хэрэглэсэн эсэхийг хянаж, гуравт уг монгол орчуулгын үг найруулгыг хэлний зүйтэй нийцүүлэх үүрэгтэй гээд, энэ зохиолын орчуулгад монгол хэлэнд нэрийн зүйлд олны тэмдэг хэрэглэдэг зарчмыг огт ухаараагүй болон бас бус эндэл байгаа ч өдий төдий оюутан энэ номыг нийлж орчуулсанд нь талархаад, дутуу дулим зүйлийг зассан минь муучлах гэж заасан биш, хэтийн явдалд тустай гэж бичлээ гэж төгсгөжээ.

“Зохиол ч биш орчуулга ч биш”⁶⁰

Намсайн орчуулсан Хюгогийн түүхэн романы тухай бөгөөд Азийн сонгодог зохиолоос одоо Европын хэлэнд орчуулж байгааг үзэхэд дорно дахины хэл бичгийн эрдэмтэн орчуулж байна. Гэхдээ орчуулахын өмнө их бэлтгэж, тайлбар хийж, хэл зохиолоо баяжуулдаг тухай өгүүлжээ.

Монгол хэл зохиолд европ хэлнээс орж байгаа хүний нэрийн зүйлийг яаж бичих вэ? гэдэг асуудал гарна. Пушкин гэж овгоор нь хэрэглэдэг хэлний ёсоор Пушкиний зохиол гэдэг, бид бас монголоороо Пушкин Александр гээд, Пушкиний зохиол гэвэл зохино, латин үсгийн Н бол кирил үсгийн Х-тэй дүйдэг тул Гюго гэхгүй, Хюго гэж бичих ёстой байсан, зохиолын нэрийг Парисын Марийн сүм, Парисын Эх дагинийн сүм гэдгийн алинаар нь ч нэрлэж болно, ингэж нэр тогтоохдоо хэд хэдэн улсын хэл толиор үзэн хөөж, учрыг нь олж болно гэхчлэн зөвлөн сургасан байна.

“Зохиолч, орчуулагч болоход юу хэрэгтэй вэ”⁶¹

Зохиол бичихдээ, хэл сурахдаа юуны өмнө орчин үеийн дэлхий нийтийн ерөнхий боловсролт хүний хэмжээнд “цээжээ хавтаслах” нь чухал бөгөөд мэддэг хэлээрээ дундад, дээд сургуульд энэ тухай үзээгүй юмаа мэрийн үз гэж сануулжээ.

“Шүлэг орчуулах эрдэм”⁶²

Уншигчийн боловсрол янз бүр агаад гэвч орчуулгыг эх хэлээр унших тул утгыг нь сонирхохоос цаад хэлэнд тэр сонин сайхан зохиол нь ямар байгааг, шүлгийн хэмжээ байдал зэргийн яруу найргийн онцлог нь юу байгааг мэдэхийн арга байдаггүй, гагцхүү орчуулагчийн “амаар будаа иддэг” болохоор Европ зүгийн шүлгийн бүтэц зохиолын аргыг таниулж орчуулан монгол шүлэг бичихэд бас хэрэглэж болно гэж үзжээ. Ихэнх орчуулгад цаад зохиогчийн санаа байхаас шүлгийн хэлбэр бүтэц байхгүй, санаанаас бусад нь орчуулагчийн өөрийн зохиол гэхээр болдог. *Зураачаар жишээлбэл, ямар нэг нэртэй зураачийн зургийг хуулан буулгахдаа өнгө будгаас нь дур мэдэн хаясан лугаа адил зүйл болно. Энэ мэтээр шүлгийн бүтэц хэлбэр агуулга санааг гаргахад ихээхэн чухлыг онцолжээ.*

⁵⁹ Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, дээрх ном, 98-106-р тал.

⁶⁰ Ринчен Б., Зохиол ч биш, орчуулга ч биш, дээрх ном, 118-128-р тал.

⁶¹ Ринчен Б., Зохиолч, орчуулагч болоход юу хэрэгтэй вэ, дээрх ном, 128-139-р тал.

⁶² Ринчен Б., Шүлэг орчуулах эрдэм, дээрх ном, 139-147-р тал.

“Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй”⁶³

Монгол хэлний найруулгазүйд хоршоо үг, хоршсон аливаа үг хэрэглэхдээ нэгэн өгүүлбэрийн дотор хэд хэд тохиолдвоос сондгойруулахгүйг тун эрхэм болгодог байлаа.

Миний багш нар монголоор бичгийн эх зохиохдоо аман дотроо нам дуугаар гиншин уншиж, найруулгын талаар болсон эссэнийг хянан үзэж, тийнхүү дуудан уншихад баахан эвгүй, илүү дутуу үгтэй, түг таг хийсэн газар, хоёр нэг ахин дахин уншиж байгаад сондгойрсон газар нь нэг нэр үг, нэг үйл үг буюу нэг нөхцөл үг оруулан нэмэх буюу илүүдсэн нэг үг үсэг хасан дугуйлж байдаг асан. Тэгээд тэр нэмсэн буюу хассан үгийн байдлыг ажин үзэхэд яах аргагүй хасвал зохих илүү үг хасаж орхисон байдаг асан. Нэмсэн үгий нь үзэхэд тэр үг нэг нэмсэнээр найруулганд дутуу байсан юм нь гүйцэлдээд эвтэй аятай болсон нь үнэхээр таатай. Эхтэй нь тулгаж үзэхэд яах аргагүй илүү дутуу орчуулсан нь мэдэгддэг. Монгол хэлнээ хоршоо үг, хорших ямар нэгэн үг үхширтэл хэвшсэн байдалтай бус маш уян хатан байдалтай.

Монгол хэлний найруулгазүйг гадарлах ахул руки и ноги гэдгийг гар ба хөл гэдэггүй шүү дээ. Ба гэдгий нь хасна. Энэ тухайд Чой.Лувсанжав багштан “Орчуулагч нар анхааруштай гурван зүйл”⁶⁴ өгүүлэлдээ ч “Ба олширвол барагтайхан орчуулга” гэж тусгайлан тайлбарлаж бичсэн байдаг.

“Хэлний боловсролын учир”⁶⁵

Хэлний боловсролыг чухалчилъя. Сэхээтэн ухамсартай хүн, хувцас хунараа цэвэр боловсон авч явах лугаа адил бусадтай бичгээр буюу амаар харилцахдаа мөн цэвэр боловсон хэлээр санаагаа илэрхийлэхийг хичээх нь орчин үеийн хөгжлийн шаардлага болж байгаа хэрэг. Тулга тойрсон ярианы хэдхэн үгтэй хүн эх хэлээ сайн сурч завдалгүй гадаадад сурч, мэргэжлийнхээ номыг гадаадаар үзэхдээ монголоор юу гэхийг зөв оноож чаддаггүй болсон нь орчуулсан ярьсан зүйлд нь мэдэгдэж байна гэжээ.

“Арга буюу”⁶⁶

Тадеуш гуайн эх зохиолын хэмжээг яг баримталж орчуулах гэхэд кирил үсгээр эгшиг хасах, үеийн адагт хоёр гурван гийгүүлэгч давхцуулах зэргээр бичих дуудах харилцан тохирохгүйгээс арга буюу бүдүүвчилжээ.

⁶³ Ринчен Б., Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй, дээрх ном, 148-162-р тал.

⁶⁴ Лувсанжав Чой., Орчуулагч нар анхааруштай гурван зүйл, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 132-136-р тал.

⁶⁵ Ринчен Б., Хэлний боловсролын учир, дээрх ном, 167-173-р тал.

⁶⁶ Ринчен Б., Арга буюу..., дээрх ном. 173-р тал.

“Орчуулгад дутагдал их байна”⁶⁷

Орчуулгын дутагдал боловсрол нимгэнээс болж байна. Шүлэгт цаад зохиолын тусгай хэм хэмжээг анхаарахгүй хялбарчилж байна. Орчуулгын зохиолыг уншигч олондоо тэр улсын утга соёлын онцлог, зохиолчийн бүтээлийн онцлогийг сурталчлах, хэвлэлээр тийн үйлдэх нь хурал уулзалтаас илүү үр дүнтэй байх. Утга зохиолын орчуулагчийг өндөр боловсрол шаардах бүтээлч мэргэжил, зохиолчтой адил хөдөлмөр гэж үзүүштэй.

“Эрдэмтэн орчуулагч эрхэм болж байна”⁶⁸

Улс орнуудад уран зохиолын орчуулгын сургууль, судлал үүсэж, Орчуулгын эрдэм цуврал гарах боллоо, монгол судлал бүхий орноос орчуулагч нарыг Монголд урьж олон улсын монгол утга зохиолын орчуулагчийн их хурал зохион хуралдуулбал олон талаар тстай.

“Хэтдээ бодвол зохих зарим асуудал”⁶⁹

Галигийн асуудлыг шинжлэх ухааны арга зарчмаар боловсруулж хэрэглэх учиртайг дурджээ. Монгол хэлнийхээ авианы хууль ёсонд хэрхэн зохицуулан дуудах, бичих ёсыг боловсруулах чухал.

Энэ ташрамд өгүүлэхэд өнөө цагийн хятад хэлний эрдэмтэд цаг үеийн хэрэгцээ шаардлагыг соргоогоор харж хятадаас монголоор галиглах журмыг батлуулсан нь сайшаалтай.

“Адуунд хатирч, жороо гэж бийн адил..”⁷⁰

Зохиолч Д.Цэдэвтэй ярилцахдаа Гоголийн “Тарас Бульба”-г орчуулсан тухайгаа орос хэлээр санаагий нь мэдэвч монголоор тийм утгыг гаргана гэдгийг бүрэн дүүрэн ухаарахгүй явсан, орос хүний хөмсөг зангиддаг газар хөмсөг зангидуулж, магнай тэнийлгэдэг газар магнай тэнийлгүүлэн чадах тийм монгол найруулгаар орчуулах хэрэгтэй гэж бодсон, адуунд хатирч, жороо, уургач хүлэг гэж бийн нэгэн адил монгол хэлний найруулга ч олон янз шүү гээд найруулах ёсны олон янзыг хутгалгүй, эхийг харгалзан хадгалж орчуулах зүйтэйг сануулан зөвлөжээ.

“Алдарт тунхаг монгол хэлээр гарсан нь”⁷¹

Орчуулахад англи орчуулга их тус болж, зарим герман нэрийг яаж англиар орчуулсныг харж, англи, герман хоёр хэлнээс санаа авч, монгол нэр оноож орчууллаа. Өгүүлбэр зүйн бүтэцээ англи хэлний үйл үгийн олон нарийн цаг нь их төлөв монгол

⁶⁷ Ринчен Б., Орчуулгад дутагдал их байна, дээрх ном, 174-175-р тал.

⁶⁸ Ринчен Б., Эрдэмтэн орчуулагч эрхэм болж байна, дээрх ном, 182-184-р тал.

⁶⁹ Ринчен Б., Хэтдээ бодвоос зохих зарим асуудал, дээрх ном, 184-187-р тал.

⁷⁰ Ринчен Б., Адуунд хатирч, жороо гэж бийн адил, дээрх ном, 188-189-р тал.

⁷¹ Ринчен Б., Алдарт тунхаг монгол хэлээр гарсан нь, дээрх ном, 205-207-р тал.

хэлний нарийн олон цагтай их төстэй байснаар англи орчуулга их тус болсон гэснээс үзвэл олон хэлний мэдлэг маш чухал ажээ.

“Сэтгэгдэл ойролцоо болох вий”⁷²

“Шидэт хүүр” гэж монгол уншигч ахмад үеийн бичигтэн хүнд ихэд алдаршиж, аман уламжлалаар мөн хэлэлцдэг үлгэрийг эрт цагт монгол болгохдоо эртний герегийн нэгэн хан хөвүүний нэр энэтхэг тэр үлгэрт орсныг монголоор орчуулахдаа герег, энэтхэгээр нэрлээгүй, Амгалан эдлэгч хан хөвүүн гэж тэр үлгийн баатрын үйл явдалтай холбогдолтой нэрийг монголоор нэрлэж, учир явдлыг эргэцүүлэн бодоход дөхөм болгосон жишээ бий...

Хоч нэр, ёгт нэрийг болж өгвөл орчуулах нь утгыг гүн гүнзгий ухаж ойлгоход ихэд дөхөм болгодгийг үүнээс мэдүүштэй. “Далан худалч”-ийг үүнтэй утга дүйх солонгос үгээр оноон орчуулсан жишээг өмнөх өгүүлэлдээ⁷³ миний бие дурдсан билээ.

Жич:

Бусад өгүүллийг үл өгүүлэн өгүүлбэл, 1957 онд Монголын зохиолчдын 2-р их хурлын илтгэлдээ⁷⁴, орчуулгын шүүмж ер гардаггүй нь харамсалтай, энэ талаар төвийн сонин, утга зохиолын сэтгүүлч ч ер анзаардаггүйг тэмдэглүүштэй гэжээ. Үүнийг шийдэхийн тулд хэл бичгийн оюутнаас утга зохиолын орчуулагч редакторын бүлэг бий болгож таваас доошгүй жил орос, монгол хэл, орчуулгын зүй, бас дэлхийн утга зохиол, нэг гадаад хэлний хамтаар сургаж практик ажилд нь хоёрдугаар жилээс нь эхлэн юм орчуулж монгол болгох, редакторлох, шүүмж бичих зэргээр сургая, ийм хүнийг гадаадад бэлдэхгүй, эндээ бэлдээд харин тухайн утга зохиол, хэл зэргийг гүнзгийрүүлэн судлуулахын учир тэднийг гадаадад сүүлд явуулж байвал зохино гэсэн үнэтэй санал дэвшүүлжээ.

Дүгнэлт

Дээрх шүүмж, өгүүллүүдэд дэвшүүлсэн санааг хураангуйлбал, Боловсрол мэдлэгийг арвижуулахад орчуулга чухал үүрэгтэй, орчуулагч нар үүргээ ухамсарлаж, эх хэлээ эвдэхгүйг хичээх, аливаа хэлний үгэнд хэд хэдэн салаа утга байдаг, оновчтой үгийг сонгож орчуулах нь түмэн бэрх, нийтийн боловсролд зориулсан бичиг сэлтэд албархуу үг бүү хэрэглэ, шүүмжлээд зогсохгүй орчуулгын чанарыг хэрхэн сайжруулахыг анхаарч зөвлөх, орчуулагч нар нэгэн санаагаар хамтарч орчуулгыг сайжруулъя; Сайн орчуулгаас суралцаж эх хэлний найруулгаа сайжруулах, Монгол аман зохиол их өв соёлоосоо суралцах, амьтан ургамлын нэрийн толь гаргах хэрэгтэй,

⁷² Ринчен Б., Сэтгэгдэл ойролцоо болохвий, дээрх ном, 208-209-р тал.

⁷³ Далан худалчийг 거깃말대장 гэж орчуулсан байдаг. “Далан худалч” үлгэрийн монгол орчуулгын тухайд, “Ази судлал” ОУЭШХ-4, УБ, 2018, 389-р тал.

⁷⁴ Ринчен Б., СССР ба Ардын ардчилсан орны хийгээд дэлхий дахины дэвшилт утга зохиолын орчуулгын тухай, дээрх ном, 81-98-р тал.

жүжигчин, багш, илтгэгч, лектор зэрэг хүмүүс сул үг хэрэглэх, буруу хазгай дуудаж сурснаа залруулж сонсогч олныг хүндлэх, орчуулагч нар өөрийнхөө хэлний зүй тогтлыг хайхарч, хам сэдвийг ухаарах, тааруу зөрүү орчуулга дорхноо баригддаг, эрдэм чадалтай орчуулагч аяндаа урсгалаараа гарч ирнэ гэж хүлээлгүй, тэнхим сургууль байгуулж орчуулгыг хянах, зөвлөх, шүүмж бичих ажил өрнүүлэе; Найруулан засагч хүн ямар үүрэгтэй, орчуулгад монгол хэлэнд нэрийн зүйлд олны тэмдэг хэрэглэдэг зарчмыг огт ухаараагүй; Орчуулахын өмнө сайтар бэлдэж, тайлбар хийж, хэл зохиолоо баяжуулах, нэр тогтоохдоо хэд хэдэн улсын хэл толиор үзэн хөөж, учрыг нь олж болно; Зохиолч, орчуулагч болох хүн юуны өмнө орчин үеийн дэлхий нийтийн ерөнхий боловсролт хүний хэмжээнд “цээжээ хавтаслах” чухал агаад, орчуулагч хүн сониуч байж эрдэмд шамдъя; Шүлгийн бүтэц хэлбэр агуулга санааг гаргаж орчуулж, монгол шүлгийн хэлбэрийг баяжуулах; Монгол хэлний найруулгазүйд хоршоо үг чухал үүрэгтэйг мэдэж, сондгойруулалгүй найруулж, ба-лахаа багасгая; Хэлний боловсролыг чухалчилъя; Гадаадын шүлгийг монголоор хэмжээ хэллэгийг тааруулж орчуулахад зөв бичих дүрмийн саад ч байна; Орчуулгын дутагдал боловсрол нимгэнээс болдог, шүлэгт цаад зохиолын тусгай хэм хэмжээг анхаарахгүй хялбарчилж байна, орчуулгын зохиолыг уншигч олондоо ойртуулж, зохиолын орчуулагчийг зохиолчтой адил хэцүү хөдөлмөр эрхэлдэг гэж үзье; Монголд монгол судлал бүхий орноос орчуулагч нарыг урьж монголоор орчуулах асуудлаар санал солилцон зааж зөвлөе; Галигийн асуудлыг шинжлэх ухааны арга зарчмаар боловсруулж хэрэглэх учиртай; Агуу зохиолчдын бүтээлийг орчуулахад санаагийн нь мэдэвч монголоор утгыг гаргах хүртэл чамгүй хугацаа ордог, найруулгыг зохируулан ашиглах; Орчуулга хийхэд хэд хэдэн хэлний орчуулгыг харж, санаа авах; Зарим зохиолын баатрын нэрийг монголоор нэрлэж, учир явдлыг эргэцүүлэн бодоход дөхөм болгох; Орчуулгын шүүмж ер гардаггүй, редакторын бүлэг бий болгож таваас доошгүй жил гүнзгий суралцуулж дадлагажуулъя гэх мэтээр орчуулгазүйн олон сэдвийг хамруулан бичиж, тухайн үеэр зогсохгүй энэ цаг үед ч тулгамдсан олон асуудлыг шийдлийн хамт өгүүлж их өв үлдээжээ.

“Сайн орчуулагч, бичиг зохиолыг хөрвүүлэхдээ нүд хэдий гадаад бичгийг үзэвч, утгыг найруулан эвлүүлэхэд нэг эгшин хэмээн монгол үгийн ёс зүйгээ ангижрахгүй. Орчуулагч хүн иймийг эрмэлзвээс зохих буй заа.”

Шавь Ц.Шагдарсүрэнгийн “Багш минь таван хүний ажлыг ганцаараа хийж явсан”⁷⁵ гэж хэлсэнчлэн үнэхээр сурч мэдэхийн төлөө, сургаж хүмүүжүүлэхийн төлөө, улс орноо хөгжил дэвшилд хүргэхийн төлөө нэгэн биеийн алжааллыг умартан, сэтгэлээ чилээж, махран зүтгэсэн энэ их эрдэмтний сургаал зөвлөмжөөс нэгийг ч болов авч, алхам ч болов урагшлаасай гэсний үүднээс өчүүхэн өгүүллээ өргөн барилаа.

⁷⁵ <http://zms.mn/> (“Зууны мэдээ” сонины цахим хувилбар: Ярилцах цаг) Ц.Шагдарсүрэн: “Багш минь таван хүний ажлыг ганцаараа хийж явсан”, 2015.11.23

Summary

Translator Akim made a book of articles about translation by Rinchen. In this book Rinchen wrote most of the issues of mongolian translation. Richen not just wrote the issues, but presented the solutions. Therefore value of these articles counted as a masterpiece. So anyone who wanted to learn translation method and research about translation on mongolian, is must to read this marterpiece.

Тодруулан үзэх ном, сайт:

“Ази судлал” Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2018

Чулуунбаатар Л., Орчуулгын тухай лекцүүд, МУИС, УБ, 2017

Лувсанжав Чой., Орчуулагч нар анхаарууштай гурван зүйл, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 132-136-р тал.

Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, УБ, 1991.

Хүрэлбаатар Л., Монгол орчуулгын товчоон: Сонгодог орчуулгын зарчим уран чадварын асуудалд, 1995.

<http://galaarid.blogspot.com/2006/12/2.html> (Б.Галааридын блог) “Залуу орчуулагчид өгөх зөвлөгөө-2

<http://zms.mn/> (“Зууны мэдээ” сонины цахим хувилбар: Ярилцах цаг)
Ц.Шагдарсүрэн: “Багш минь таван хүний ажлыг ганцаараа хийж явсан”, 2015.11.23

МОНГОЛ, ГЕРМАН ӨВӨРМӨЦ ХЭЛЦ ҮГЭНД МЕТАФОР (шилжмэл утга)-ЫГ ТҮГЭЭМЭЛ ХЭРЭГЛЭСЭН НЬ

А.Цэрэнчулуун⁷⁶

Товч утга: Монгол, герман хэлний өвөрмөц хэлц үгэнд метафор (шилжсэн утга)-ыг хэрхэн хэрэглэж байгаа хийгээд орчин үеийн хэлэнд түүний хэрхэн тэлж байгааг зарим нэг жишээ авч тайлбарлав.

Түлхүүр үг: амаа үдүүлэх, ганзага дүүрэн; гахай шахах, гурилдах, загалмайлсан эцэг, метафор⁷⁷, мод цагаалах, монголчлох (аргацаах); морь харах; морьтой явах (Glück haben); мөнгө угаах, мөнгөнд умбах, мөнгө уух, нийгмийн шаар, өөрийгөө ялах, тэнгэр харуулах (алах), улаан коммунист, үзүүр булаацалдах, хийморьтой (glücklich); хов базах, хуулийн цоорхой, хүний шаар, шар гозолзох, хээгээ алдах (ичихээ мэдэхгүй); царцаах, цөм хийх, цэг тавих, чирэгдэх, чөдөрлөх, шилэн данс, шордох, яс хаях.

Аливаа амьд хэл үргэлж шинэчлэгдэн баяжиж, зарим хуучин үг хэллэг цагийн аясаар гээгдэх, зарим нь шинэ утга санаа авч сэргээгдэн хэрэглэгдэх нь хэвийн үзэгдэл юм.

Түүний нэгэн адил хүний сэтгэхүй, дүрслэл, хэл яриа зүйрлэлээр баян, тэр дундаа монголчууд нүүдлийн соёлтой ард түмний хувьд байгаль орчин, байгаль, цаг уурын үзэгдэл, малчин түмний хувьд малын ааш зан, шинж төрхийг тусгасан зүйрлэлийг ардын аман зохиол, орчин үеийн утга зохиолд тусгасан нь тун их ажээ.

Монголчууд ч уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуйн соёлтой, бас нүүдэл суудал, аян дайн, эргэл мөргөл, бадарчлал, аялалаар тив тивээр явж, олон янзын соёлтой танилцаж, өөр өөр соёлыг алгуур идээшүүлж авсны зэрэгцээ, өөрийн соёлыг ч бас түгээж явсан өвөрмөц нэгэн ард түмэн билээ. Тэр хэрээрээ ч зүйрлэлээр баян бөгөөд түүхэн тодорхой нөхцөлд нэг үе дорнын соёлтой орнуудтай, нэг үе оросын соёлтой уялдаж, соёлоо харилцан солилцож ирсэн бол эдүгээ дэлхийчлэл, мэдээллийн эрин үед баруун европ, америкийн соёлын хэл, сэтгэлгээний өвөрмөц зүйрлэл буюу метафорчлал орж ирж, хэл сэтгэлгээнд идээшиж байна.

Монгол хэл сэтгэхүйд “луу унжих” гэдэг хэлц байдаг. Говь нутагт хүмүүс хур борооны хүслэн болоод байхад үүл унжаад яах аргагүй бороо орох нь гэтэл жаахан шороо босоод үүл сарнин алга болдог. Зарим хүн хоосон горьдоогоод байж, байж амалснаа биелүүлэхгүй хүлээлгээд байхыг битгий “луу унжаад байгаарай” хэмээн

⁷⁶ Орчуулагч, судлаач

⁷⁷ Энэ нь [Латин](#) хэлний *metaphora* “зөөвөрлөх”, [грек](#) хэлний *μεταφορά* (метафора), “шилжүүлэх” гэсэн утгатай үгнээс гаралтай, утга шилжүүлэн хэрэглэх гэсэн санааг илтгэх ажээ.

дээрх утгыг шилжүүлэн хэлдэг билээ. Энэ бол хүний цаг агаарын үзэгдлийг хүний ааш занд шилжүүлэн хэрэглэж байгаа хэрэг билээ.

Метафорчлах буюу утга шилжүүлэн хэрэглэх

Метафор нь латин хэлний "metaphora"(зөөвөрлөх), грек хэлний "μεταφορά" (шилжүүлэх) гэх мэт утгатай үгнээс үүдэлтэй ажээ. Өөрөөр хэлбэл, нэг зүйлд шууд утгаар хэрэглэдэг хэллэгийг өөр нэг зүйлд шилжсэн утгаар хэрэглэхийг метафорчлах гэж хэлдэг байна хэмээн ойлгож болох мэт санагдах ажээ.

Монгол хэлэнд хэдийнээс хэрэглэсээр ирсэн шилжсэн утгатай үг хэрэглээ:

ам авах, ам алдах, ам таглах, амаа барих ганзага дүүрэн; гурилдах, мод цагаалах, морьтой явах, мөнгө уух, хор найруулах, хорхойсох, хөлжих, хужир, хээгээ алдах (ичихээ мэдэхгүй); чирэгдэх, чөдөрлөх, шар хөдлөх, шордох, яс хаях,

Социализмыг өрнүүн байгуулах үед орж хэвшсэн, шилжмэл утгатай үгс:

алаг үзэх, алтан хошуу өргөх, *арын хаалга*, биеэ барих, газар авах, гахай шахах, гурилдах, *данхраадуулах*, зүрхээ авах, мод цагаалах, монголчлох (аргацаах); *нагдааванд оруулах*, нийгмийн шаар, нуруугаа авах, *татлага*, улаан коммунист, хүний шаар, цэг тавих, чирэгдэх, чөдөрлөх г.м.

Зах зээлийн тогтолцоотой хүмүүнлиг ардчилсан нийгмийн үед монгол хэлэнд орж ирж, хэвшсэн шилжмэл утгатай үгс:

ажил хайх, ажил хаях, ажил хаях, амаа үдүүлэх, баялгийн хараал хүрэх, лоом ноосоор зүлгэж тэмнэ хийх, мессежний англи хэл, мөнгө босгох, мөнгө уух, өөрийгөө ялах, хов базах, туушиндах, хор найруулах, хорхойсох, хуулийн цоорхой, царцаах, цөм хийх, шар хөдлөх, шилний цаанаас чихэр долоолгох, шилэн данс, царцааны нүүдэл (*Wählerwanderungen*), давхар дээл, манан, хаврын синдром, цүнх баригч, шүгэл үлээгч

Эдүгээ дэлхийчлэл, мэдээллийн эрин үед гадаад харилцаа улам бүр хөгжиж, нэгэн үе хол байсан ертөнц мэдээлэл, технологийн эрин үед ойртохын хэрээр хүмүүсийн сэтгэлгээ улам бүр өөрчлөгдөн хуучин байсан үг хэлцийг өөр зүйлд шилжүүлэн өөр утгаар хэрэглэн, шинэ шинэ ойлгоц сэтгэлгээ буй болж байна. Жишээ нь өнөө цагт идэвхтэй хэрэглээнд байгаа заримаас нь дурьдвал: *загалмайлан эцэг (God father)*, *хөгжлийн өдөөгч (growth catalyst)*, *алтан боломж (golden chance)*, *санхүүгийн ертөнц (financial world)*, *матрын нулимс унагах (Krokodilstränen weinen, to shed crocodile tears)*, *“ертөнцөөс тасрах”*, *“мөнгө угаах”(Geld waschen)* зэрэг үг хэллэг нь хэдийгээр шилжсэн утгатай ч монгол төрхөнд хэдийн оржээ.

Ерээд оноос хойш дэлгэрсэн, ингэхдээ зарим нэг нь бүр өвөрмөц хэллэг (идиом) болтлоо монгол хэлэнд бэхэжсэн байна⁷⁸.

Алив үндэстэн бүхэнд өөрийн амьдрах орчин байгаль, цаг уурын нөхцөл, ахуй байдал, хэл, соёл, сэтгэлгээний онцлогтой холбогдсон олон шилжмэл утгатай үг хэллэг (метафор) байдаг байна.

Герман болон европын хэлэнд ч бас шилжмэл утгатай үг олон байх ажээ. Энэ нь техник хөгжихийн хэрээр улам баяжиж байх ажээ.

Нэгэн жишээ:

Мөнгө угаах (*Geld waschen*)⁷⁹, мөнгөнөөс өмхий үнэртдэггүй⁸⁰ (*Geld stinkt nicht*), мөнгөнд умбах (*in Geld schwimmen*), их мөнгөтэй байх, орвонгоор нь эргүүлэх (*sich um hundertachtzig Grad drehen*) хөмөрч орхих, гэмгүй царайлах (*sich die Hände in Unschuld waschen*), огтхон ч эв дүйгүй (*zwei linke Hände haben*), шавгийн гал шиг (*viel Lärm um nichts*), удаж ухаарах, (*eine lange Leitung haben*), хүртээлгүй юм ярих (*Makulatur reden*), гал дээр тос хийх (*Öl ins Feuer gießen*) ялих, шалихгүй зүйл (*ein Sturm im Wasserglas*), банзанд нь тусах (*eine Fahrkarte schießen*), хуучин тавыг ховхлох хэрэггүй (*schlafende Hunde soll man nicht wecken*).

Нэг жишээ хэлэхэд, орчин үед хамгийн түгээмэл хэрэглэж байгаа нэг шилжмэл утгатай өвөрмөц хэлц бол “мөнгө угаах” (*Geld waschen*) юм. Мөнгийг угаах гэдэг үгчлэн ойлговол ухаж мэдэхэд хэцүү юм. Ямар ч улсын цаасан мөнгөн дэвсгэртийг угаах гэдэг шууд утгаараа ойлгох боломжгүй. Зөвхөн шилжсэн утгаар ойлгогдоно. Хөдөлмөрийн бус аргаар *авлигал, хүн худалдаалах, янханчлал, хар тамхины наймаа* зэргээс олсон бохир бэлэн мөнгийг элдэв аргаар хөдөлмөрийн шударга орлогоор олсон мэт болгон дансны мөнгө болгохыг “мөнгө угаах” гэдэг байна.

Нэгэн жишээ:

seinem Affen Zucker geben (сармагчинд чихэр өгөх) монголоор бол “улам хөөргөх, дэврээх” гэсэн утга илэрхийлдэг бол *den Amtsschimmel reiten*, (албаны морь

⁷⁸ ЦАГ ҮЕ БА МЕТАФОРЧЛАХ СЭТГЭЛГЭЭ Ц.МАГСАР (МУБИС-ийн ОХУЗТэнхмийн профессор, хэл бичгийн ухааны доктор)

⁷⁹ ХБНГУ-ын Холбооны Сангийн яамны барагцаалсан тоогоор жилд 100 саяар тоологдох бохир евро угаагдаж байдаг ажээ.

⁸⁰ Мөнгөнөөс өмхий үнэртдэггүй

Энэ үгийг ромын хаан Веспасиан (МЭ 69-79) их мөнгө олохын тулд боломжтой бүх юмнаас татвар авч эхэлжээ. Бие засах газраас татвар авчээ. Хүү нь үүнд дургүйцэхэд хүүгийн хамар дор жорлонгийн татварт авсан мөнгөнөөс нэгийг бариад эндээс муухай үнэр гарч байна уу гэхэд “үгүй” гэжээ. Ийнхүү “*pecunia non olet*” (“*Geld stinkt nicht*”) мөнгөнөөс өмхий үнэртдэггүй гэсэн алдарт хэллэг гарчээ. Энэ шилжсэн утгатай үгийг зах зээлийн орны хүмүүс бүхэн хэрэглэдэг.

унах) гэдэг нь товчхон хэлэхэд “хүнд суртал гаргах”, *einen langen Arm haben* (урт гартай байх), гэдэг нь монголоор бол хэм хэмжээнээс хэтэрсэн урт гартай хэн нэгнийг хэлээгүй харин “эрх мэдэл нөлөө ихтэй хүн” гэсэн утгаар хэрэглэгдэх болой.

Герман хэлний *gut Wetter machen*⁸¹ (тэнгэр сайн болгох) аянд гарах, зугаацахаар явахад тэнгэр сайхан байвал таатай. Хэн нэгэн хүнтэй уулзах, хэн нэгнээс юм гуйхад тэр хүн сайхан зантай байвал ажил бүтэмжтэй байх нь мэдээж хэрэг. Тэгэхлээр юун түрүүн уулзах хүнийхээ ааш занг зөв хөглөх, сайхан ааштай болгохыг шилжсэн утгаар “тэнгэр сайхан болгох” гэдэг ажээ. Тэгэхдээ герман хэлний “Wetter” гэдэг үг одоо цаг агаар/тэнгэр гэсэн утгатай ч дээр үед “ааш зан” гэсэн утгыг илэрхийлж байжээ. Тэгэхлээр “*gut Wetter machen*” гэдэг үг үгчилбэл тэнгэр сайхан болгох буюу монголчилбол “тал засах” гэдэг хэллэгтэй яв цав дүйх ажээ.

Герман хэлний “*Heulen wie ein Schlosshund*” (цайзын нохой шиг ялин хуцах) цайзын хашаан дотор үргэлж ганцаараа байдаг нохой уйдаж, ганцаардан байнга улин хуцаж байдаг аж. Хэн нэгэн энгэнэтэл уйлж байвал германчууд дээрхтэй адилтгасан шилжсэн утгаар “цурхиран уйлах” -ыг хэлдэг байна.

Герман хэлний “*Jedes Wort auf die Goldwaage legen*” (үг бүрээ алт, мөнгөний дэнсэн дээр жинлэх) алт, мөнгө, эрдэнийн чулуу гэдэг асар үнэтэй учраас өчүүхэн жижиг үртэс, хэлтэрхийг ч гэсэн маш нарийн жинлүүр дээр тавьж жинлэдэг. Гэтэл хүнийг аварч ч болох, бас алж ч чадах хүчтэй үгийг “бас нарийн жинлэх” хэрэгтэй гэсэн санааг шилжсэн утгаар хэлэхийн өмнө сайтар бодож цэгнэж байж хэлэх ёстой хэмээн Мартин Лютер библийн судрыг орчуулахдаа энэхүү метафорчлолыг хэрэглэжээ.

Герман хэлний “*Jemandem die Hucke* ⁸² *volllügen*” (үүргийг нь дүүртэл молигодох) үүрэг гэдэг ямар нэгэн биетэй, бодтой зүйлийг хийдэг сав. Түүгээрээ дүүрэн юм хийгээд үүрэх юм бол маш хүнд байж таарна. Гэтэл унаж тустал, бууж мордтол хуурахыг германчууд шилжсэн утгаар үүргийг нь дүүртэл юм чихсэнтэй адилтгажээ.

Герман хэлний “*Jemandem die Würmer aus der Nase ziehen* ⁸³” (хэн нэгний хамраас өт чангаан гаргаж ирэх) хэн нэгний ам хамрыг чангааж байж, ганц нэг үг хэлүүлэхийг ийнхүү метафорчлон хэлсэн байна.

Герман хэлний “*Aus dem Stegreif* ⁸⁴” (дөрөөн дээрээс) гэдэг нь дөрөө мулталж мориноосоо буулгүйгээр хийчих гэсэн утгатай. Ямар нэгэн юмыг урьдчилан бэлтгэлгүйгээр шууд хийж орхихыг мориноосоо буулгүй, бүр дөрөө мултлалгүй хийлээ хэмээн тусгайлан ажил болгож бэлтгэхгүйгээр хийчихийг хэлнэ. Монголоор

⁸¹ Энэ хэлц үгэнд “Wetter” гэдэг үг “ааш зан” гэсэн утга илэрхийлж байгаа ажээ.

⁸² Герман хэлний *die “Hucke”* гэдэг нь хуучин цагийн үүрэг, ачаа гэсэн утгатай үг ажээ. Худал хэлж ачаа үүрүүлэх гэсэн утгатай ажээ.

⁸³ Дээр үед анагаах ухаан хөгжөөгүй байхад өвчтэй хүний хамарт өт орсноос бие нь өвдөж байна хэмээн ятгаад их сүр бадруулан хамрыг ухаад үүнийг гаргалаа хэмээн тусгай бэлдэж очсон өтнүүдээ гаргаж хаяхад тэр хүн санаагаараа бие сайжирдаг байжээ.

⁸⁴ Герман хэлний *Steg-reif* (мордох дээс) гэдэг хуучирсан үг бөгөөд төмөр дөрөө гараагүй бүр эмээл буй болоогүй байхад гогцоотой шидэмс мориныхоо нуруун дээр тохоод түүндээ хөлийнхөө өлмийг углан морддог байсан үед гарсан “дээсэн дөрөө” ажээ.

бол "балин тахил орохгүй"(огт бэлтгэлгүй, шууд) гарын үзүүрээр хийчих зүйл гэсэн утгатай ажээ.

Герман хэлний "Beleidigte Leberwurst" (гомдож орхисон элгэн хиам) гэдэг хэлц хиамын үйлдвэрийнхнээс гаралтай ажээ. Олон төрлийн хиам чанаж байхад хамгийн эхлээд түргэн болдог хиамнуудыг гаргасаар хамгийн сүүлд элгэн хиамыг гаргах хооронд элгэн хиам гомдож орхидог гэсэн хошин үг гарчээ. Ямар нэгэн юманд гомдоод "хумсаа чамласан хүүхэд шиг" урвайж хоцорсон байвал дээрхтэй адилтгадаг байна.

Германы хэлний "Damoklesschwert" (Дамоклесийн илд) хэмээх хэлц байдаг. Дамоклесийн илдний учрыг тайлбарлах аваас: Домогт гардгаар Сиракус хааны зарц Дамоклес гэж байжээ. Хаан нь түүнийг ертөнцийн хамгийн аз жаргалтай хүн хэмээн магтсанд тэр сэтгэл хангалуун байжээ. Хаан нь түүнд хаан ширээгээ шилжүүлэх бодолтой байж. Харин хаан ширээнд суулгахын өмнө нэгэн хүнд гэгчийн илдийг адууны сүүлний ганц хялгасаар оосорлон суудал дээр нь зүүжээ. Хэзээ хялгас тасран илд толгой дээр нь унахыг хэн ч тааварлаж эс мэднэ. Сиракус аз жаргал удаан үргэлжилдэггүй, алхам тутамд золгүй явдал дагаж байдаг гэдгийг мэдүүлэх гэсэн ажээ. Эдүгээ ч гэсэн хүмүүсийн толгой дээр Дамоклесийн илд савлаж байдаг ажгуу.

Германчууд "Дамоклесийн илд" -ийн шилжсэн утгаар "гай зовлон"-г илэрхийлсэн байна.

Герман хэлний "Das geht auf keine Kuhhaut" (Ямар ч үхрийн ширэн дээр багтахгүй) гэдэг хэлцийн утгыг тайлах аваас: Европод цаас хэрэглэдэг болохоос өмнө фергамент хэмээх үхрийн адсага, ямааны турсгаар хийсэн самбар дээр юм бичдэг байжээ. Нэг хүний насан туршдаа үйлдсэн нүглийг чөтгөр нэг фергамент дээр бичдэг хэмээн ярьдаг байжээ. "Хэрээс хэтэрсэн, хүлцэшгүй, зөвшөөршгүй, ичгүүргүй, үнэмшмээргүй юм" гэхийг дээрх энэхүү (энэ чинь ямар ч үхрийн ширэн дээр багтахгүй) хэмээх шилжсэн утгаар хэрэглэдэг байна.

Зөвхөн өвөрмөц хэлцэд төдийгүй танин мэдэхүй, гүн ухааны аястай ертөнцийн гуравт ч бас зүйрлэл, адилтгалыг монголчууд түгээмэл хэрэглэсэн байдаг. Тухайлбал ертөнцийн гурван цэмцгэрт монгол хүнд хамгийн ойр, байнга анзаарагддаг байгаль, цаг уурын үзэгдэл, ахуй амьдралын зүйл, хүний нүүр царайг ийнхүү хоршуулан адилтгасан байна.

Аль ч ард түмний сэтгэлгээ, өвөрмөц хэллэгт нэг юманд байдаг хэв шинжийг өөр нэг юмс үзэгдэлд шилжүүлэн хэрэглэж утга санаагаа тодотгох нь хэвийн зүйл болох саяын авсан цөөн тооны хэдэн жишээнээс харагдаж байна.

Дүгнэлт

Метафорчлах буюу утга шилжүүлэн хэрэглэх

Метафор нь латин хэлний “metaphora” (зөөвөрлөх), грек хэлний “μεταφορά” (шилжүүлэх) гэх мэт утгатай үгнээс үүдэлтэй ажээ. Өөрөөр хэлбэл, нэг зүйлд шууд утгаар хэрэглэдэг хэллэгийг өөр нэг зүйлд шилжсэн утгаар хэрэглэхийг метафорчлах гэж хэлдэг байна хэмээн ойлгож болох мэт санагдах ажээ.

Ийнхүү утга шилжүүлэн хэрэглэсэн өвөрмөц хэлц хэвшмэл хэллэг болох нь түгээмэл байдаг байна. Ийнхүү шилжмэл утгатай өвөрмөц хэлц хүн нийгмийн хөгжлийн тодорхой нэг үе шатанд хүмүүсийн сэтгэлгээний өвөрмөц хэлбэр болж орж ирэх бөгөөд мөн тухайн цаг үе нь өнгөрөхөд бас алгуур мартагдах нь олонтаа ч түүхэнд цаг үеийн ном зохиол, хэвлэлд хуучирсан үг, хэллэг болж үлдэх нь цөөнгүй. Тухайлбал, “улаан коммунист” гэдэг үг байна.

Ном зүй:

(HERMANN PAUL, PRINZIPIEN DER SPRACHGESCHICHTE, Zweiundzwanzigstes Kapitel.

Sprachmischung, z.n. Projekt Gutenberg)

Доржийн Дашдаваа, Орчуулгын найруулга зүйн бүтэц-утга зүйн үндэс,
Улаанбаатар хот, 2010

Etymologischen Wörterbuch der deutschen Sprache «von Friedrich Kluge, Berlin 2002,
Görner Redensarten Kleine Idiomatik der deutschen Sprache ...

Redensarten und ihre Bedeutung Weltbild

die schönsten Redewendungen garant

Wörterbuch Mongolisch-Deutsch Langenscheidt Verlag Enzyklopadie

Geflügelte Worte

Zitate, Sentenzen und Begriffe in ihren geschichtlichen Zusammenhang 1981

ОРЧУУЛГЫН НИЙТЛЭГ БА ОРЧУУЛГЫН ЧАНАРЫН ҮНЭЛГЭЭ

Б.Удвал⁸⁵

Abstract: *Equivalence can be said to be the central issue in translation. The House's TQA model is more appropriate for the literature translation than other models. This paper demonstrates the revised 1997, model of translation quality assessment by displaying an analysis of result of an original text and its overt translation. Universals of translation are linguistic features also there are number of features considered to translation method. These features concern simplification, explication, normalization, distinctive distribution of lexical items. And also we are trying to look for opportunities to identify the cultural translation principle by contrastive analyses of English translation and source text.*

Түлхүүр үг: *Орчуулгын нийтлэг, хураах, дэлгэрүүлэх, Жулиан Хаус, орчуулгын чанар, хэв шинж*

1.1 Хаусын дэвшүүлсэн орчуулгын чанарын үнэлгээний загвар болон ил ба далд орчуулгын хэв шинж.

Германы хэл шинжлэлч, эрдэмтэн Жулиан Хаус анх 1977 онд аливаа орчуулга үүргийн хувьд бүрэн дүйцэлтэй байхын тулд эх бичвэр, орчуулгын бичвэр хоёр утга зүйн (semantic) болон хэрэглээний (pragmatic) дүйцэлийг хангаж байх ёстой гэдэг асуудлыг дэвшүүлсэн. Тэрээр эх бичвэрийн нөхцөлт цар хүрээг (situational dimension) тодорхойлсноор түүний үүргийг тодорхойлж болно гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, эх бичвэр бүр өөр өөрийн онцлог нөхцөл байдал, хэв шинжтэй бичигддэг харин орчуулагч үүнийг зөв тодорхойлж орчуулгаа хийх хэрэгтэй. Хаус хэдийгээр орчуулгын бичвэр эх бичвэртэйгээ бүрэн дүйцэлтэй байх боломжгүй ч нөхцөлт цар хүрээ буюу хам утгаар нь орчуулж орчуулгын дүйцлийг хангах боломжтой гэж тайлбарлажээ.

Үүний үндсэн дээр тэр орчуулгын хоёр төрлийн хэв шинжийг (typology) тодорхойлсон байна. Эдгээр нь ил орчуулга (overt translation) болон далд орчуулга (covert translation) болно.

Ил орчуулга нь (overt translation) орчуулгын бүтээл гэдэг нь уншигчдад илэрхий бөгөөд эх бичвэрийн хэл, соёлтой бүрэн холбоотой байдаг. Өөрөөр хэлбэл, уншигч бүтээлийг уншиж байхдаа орчуулгаар дамжуулан харь хэлний соёлтой танилцаж байдаг тул орчуулагч эх бичвэрт байгаа соёлын ялгааг хэвээр нь хадгалан орчуулна.

⁸⁵ МУИС-ийн Завхан сургуулийн багш, докторант

Энэ хэв шинжийн орчуулга нь нийгмийн тодорхой нэг бүлэгт биш бүхэлд нь чиглэсэн байдаг бөгөөд Хаус ил орчуулгын хэв шинжийг дотор нь хоёр ангилсан байна. Үүнд:

Түүхэн бичвэрийн орчуулга: Английн Браффорд Уинсон Чөрчилийн дэлхийн 2-р дайны тухай мэдэгдэл

Тодорхой цаг хугацаанд хамаарахгүй бичвэрийн орчуулга: Урлаг уран сайхны бүтээлүүд, ёс суртахууны сургаалууд зэрэг эх бичвэрийн соёлтой салшгүй холбоотой бүтээлүүд багтдаг бөгөөд энэ хоёр хоёулаа бүтээлч сэтгэлгээний хэв шинжийг агуулдаг.⁸⁶

Ил орчуулгын хэв шинжээр орчуулагч уншигчдыг харь соёлд хөтлөх үүрэг хүлээдэг.

Далд орчуулга нь нийгмийн аль нэг тодорхой бүлэгт чиглэсэн, эх бичвэрийн хэлний соёлтой харилцан хамааралгүй, энэ хэв шинжийн орчуулга нь орчуулж буй хэлний соёлд тохируулан орчуулсан байдаг. Орчуулгын бичвэрийн хүлээн авагчид буюу уншигчид нь эх бичвэрийн уншигчидтай ижил түвшний хүмүүс байдаг.

Хаус 1977 онд орчуулгын энэ хэв шинжийг шинжлэх ухааны текст (математикийн сурах бичиг), жуулчны гарын авлага (Ньюрембергийн аялалын эмхтгэл), эдийн засгийн чиглэлийн бичвэр (ОУ-ын хөрөнгө оруулалттай компанийн ерөнхийлөгчийн хувьцаа эзэмшигчиддээ илгээсэн захидал), судалгааны өгүүлэл (Хүн судлалын судалгааны ажлын үр дүнгийн тухай өгүүлэл) зэрэг жишээ баримтуудаар тодруулан үзүүлсэн байдаг. Эдгээр жишээнээс харахад далд орчуулгад нь хэл нийгмийн онцлог, соёлын ялгаа огт байхгүй.

Тайваний орчуулга судлаач Ян Цу Ен орчуулгын энэ хоёр хэв шинжийг орчуулгын стратеги буюу арга барил гэж үзээд эдгээр арга барил стратеги нь орчуулагчид эх бичвэрийг орчуулж буй хэлэнд аль болох бүрэн дүйцэлтэй төгс буулгах боломж олгох бөгөөд энэ хоёр стратегийг орчуулагч орчуулга хийх явцдаа хамтад нь хоёуланг нь хэрэглэж болно гэж бичсэн байдаг.⁸⁷

Хаус эх бичвэр, орчуулга хоёрыг утгат хэсгүүдээр кодлон харилцан тохируулж, орчуулгыг буцаан эх бичвэрийн хэл рүү орчуулж үзсэний дараа дамжуулалтыг тодорхой хэмжүүрүүдээр үнэлэх загварыг Халлидейн бүтэц үүргийн онол, прагматикийн зарчим, Прагийн хэлшинжлэлийн дэгийн судлаачдын гаргасан бүртгэн жагсаах онол, найруулга зүй, хэл-ярианы шинжилгээний (discourse analysis) онолууд дээр үндэслэн зохиожээ.

⁸⁶ House, 2014b, p. 55

⁸⁷ <http://ir.lib.cyut.edu.tw:8080>

1.2 Жулиан Хаусын онол, зарчмын дагуу орчуулгын бүтээлд хийсэн шинжилгээ

2009 онд англи хэлнээ хөрвүүлэгдсэн С.Эрдэнийн “Өвгөн шувуу” өгүүллэгийн англи орчуулгад дээрх онол зарчмын дагуу орчуулгын чанарын шинжилгээ хийж утгат хэсэг бүрээр нь кодлон задалж эх бичвэртэй тулгаж, англи орчуулгыг буцааж эх хэлрүү нь хөрвүүлсэн.

Орчуулгын дүйцэл Хаусын тодорхойлсон хэмжүүрүүдийн түвшинд дараах байдлаар бүртгэгдсэн⁸⁸. (Эхний 29 утгат хэсгийг түүвэрлэн оруулав)

Үзүүлэлтүүд	Дүйцэл
ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭ (FIELD)	29 –н утгат хэсэг бүгд энэ үзүүлэлтийг хангаж байсан.
ЗОХИОГЧИЙН ЗОРЬСОН САНАА (TENOR)	29 –н утгат хэсгээс 4 утгат хэсэг дээр энэ үзүүлэлтийг хангаж чадаагүй.
АРГА БАРИЛ (MODE)	29 –н утгат хэсгээс мөн 4 утгат хэсэг дээр энэ үзүүлэлтийг хангаж чадаагүй

Энэ орчуулга нь тодорхой цаг хугацааны хамааралгүй, нийгмийн тодорхой нэг бүлэгт чиглээгүй, монгол хэл, соёлтой салшгүй холбоотой, уран сайхны төрөлд хамаарах ил /overt/ орчуулга юм. Иймд орчуулагч англи хэлт уншигчдыг эх бичвэрт илэрч байгаа монгол ахуй, монгол сэтгэлгээний соёлд хөтлөх үүрэгтэй.

Хаус энэ зарчим загвараараа англи хэлнээс герман хэл рүү орчуулсан хүүхдийн зохиолын ил /overt/ орчуулгад шинжилгээ хийж үзүүлсэн байдаг. Харин энэ зохиол нь бага насны хүүхдэд зориулсан хялбархан, соёлын ойлголт бага, богино өгүүллэг юм. Өвгөн шувуу өгүүллэгийн орчуулгад үргэлжлүүлэн шинжилгээ хийж өгүүллэгийг бүхэлд нь утгат хэсэг бүрээр нь кодлон задалж өгөгдсөн үзүүлэлтүүдийн дагуу задлан орчуулгын чанарт шинжилгээ хийсэн. Эндээс харахад тууж, роман зэрэг өгүүллэгээс том хэмжээтэй зохиолуудын орчуулгад Хаусын загвараар үнэлгээ хийхэд редакторын зүгээс нэлээд нүсэр ажил болох боловч зориод хийвэл утга зүйн (semantic) болон хэрэглээний (pragmatic) дүйцэл хангасан бүрэн дүйцэл бүхий орчуулга гарах боломжтой юм.

Хаусын тодорхойлсон орчуулгын хоёр гол хэв шинжээр орчуулгыг тодорхойлох нь хялбар тул энэ хоёр хэв шинжийн зарчмын дагуу орчуулгын чанарыг үнэлэхэд бас их боломжтой болох нь судалгааны явцад харагдаж байна.

2.1 Орчуулгын нийтлэг

Бейкерийн тодорхойлсноор орчуулгын нийтлэг гэдэг нь ихэнхдээ орчуулгын бичвэрт түлхүү илэрдэг хэлшинжлэлийн онцлог чанар юм. Орчуулгын нийтлэг гэж юу болох, түүний онцлог чанарууд, тэдгээрийг орчуулах үйл ажиллагаанд хэрхэн тусгасан талаар судлаачид дараах түгээмэл онцлогуудыг дурдсан байна.

⁸⁸ Орчуулга зүй № 06.2018 хуудас 76

Хураах (нэг санааг давтахаас зайлсхийх)

Дэлгэрүүлэх (эх бичвэрт байхгүй үг, өгүүлбэр нэмэх)

Тохируулах (Орчуулж буй хэлний онцлогт тохируулан хэлзүйн болон, тэмдэгтийн хувиргал хийх)

Хураах ба нэг санааг давтахаас зайлсхийх. (Simplification)

Блам Кулка, Левинстон нар үгийн сангийн хураалтыг үгийн тоог багасгах үйл ажиллагаа гэж тодорхойлсон байдаг. Еврей хэлнээс англи хэл рүү орчуулсан орчуулгад хийсэн шинжилгээ мөн өөр бусад хэлнүүдийн хооронд хийсэн шинжилгээнд үндэслэн Дагут (1971), Рабин (1958), Вондерли (1968), нар үгийн сангийн хураах зарчим нь орчуулагчийн эх хэлний чадамжаас хамааралтайгаар б зарчим стратегийн дагуу явагддаг гэж тодорхойлсон байдаг юм.

Эдгээр аргууд нь:

Орчуулж буй хэлнээс шууд дүйцэлтэй үг байхгүй бол ерөнхий нэр томъёог хэрэглэх.

Эх бичвэр дээрх ойлголтыг багцаалах

Түгээмэл хэрэглэгддэг ойролцоо утгатай үг ашиглах.

Эх бичвэрийн хэлний үгийн бүх үүргийг орчуулгын хэлэнд дүйцүүлэн хувиргах

Шашны үг хэллэг, соёлын онцлогтой үг хэллэг, техник технологийн нэр томъёо зэрэг нийтлэг бус үгээр илэрхийлсэн ойлголтуудыг шилжсэн утгатай үг хэллэгээр орчуулах

Хоёр хэлний хооронд соёлын ялгаа их байвал тухайн өөр үгээр илэрхийлэх

Блам-Кулка, Левинстон нарын судалгаанд дараах жишээг гаргасан байдаг. Na'ara гэдэг үг еврей хэлэнд ихэвчлэн teenager (өсвөр насныхан) гэсэн утгатай байдаг бол, англи хэлнээс еврей хэлэнд орчуулсан орчуулгад girl (охин) гэсэн утга авах тохиолдол байдаг гэжээ. (Mona Baker. ROUTLEDGE Encyclopedia of translation studies, 2001: 288) Судлаач Вандеривэра хавсарсан нийлмэл өгүүлбэрийг хураахдаа цаг заасан үйл үг бүхий гишүүн өгүүлбэрийг хураах аргын нэлээд хэдэн баримт гаргаж ирсэн байна. Энэ нь урт өгүүлбэрийг задлах, гүн утгатай хэлцийг богино яриа болгох арга юм.

Дэлгэрүүлэх ,эх бичвэрт байхгүй үг, өгүүлбэр нэмэх (Explicitation)

Блам-Кулкагийн тодорхойлсноор энэ нь тайлбарлах процессоос үүдэлтэй бөгөөд тэрээр франц хэлнээс англи хэл рүү орчуулсан орчуулгад харьцуулсан анализ хийж жишээ гарган тайлбарласан байна. Мөн түүнчлэн дэлгэрүүлэх зарчим болон уншигчдад ойлгомжтой байх хоёр нь харилцан хамааралтай зүйл юм гэж тодорхойлсон байдаг. Орчуулгын дэлгэрүүлэх зарчим нь соёл хоорондын ялгааг дамжуулахад нэн чухал талаар өгүүлээд жишээ гарган тайлбарласан байдаг. (Mona Baker. ROUTLEDGE Encyclopedia of translation studies, 2001: 289)

Тохируулах, орчуулж буй хэлний онцлогт тохируулан хэлзүйн болон, тэмдэгтийн хувиргал хийх (Normalization)

Эх бичвэрийн өгүүлбэрзүйн байрлал, цэг тэмдэг, таслалын байрлал зэргийг өөрчлөх, зарим тохиолдолд таслал, цэг зэрэг тэмдэгтүүдийг орхиж орчуулахыг хувиргах зарчим гэнэ. Мөн эх бичвэрт гарч байгаа нэр, соёлын зарим ойлголтыг үгийн сангийн түвшинд багасган хурааж, орчуулж буй хэлний хэлцээр орлуулан орчуулсан байдаг. Энэ зарчмаар Судлаач Вандеривэра герман хэлнээс англи хэл рүү орчуулсан орчуулгад нэлээд олон жишээн дээр судалгаа хийж тайлбарласан байдаг билээ.

2.2 орчуулгын нийтлэгийн зарчмын дагуу орчуулгын бүтээлд хийсэн шинжилгээ

Өмнөх ажлын адил “Өвгөн шувуу” өгүүллэгийн англи орчуулгад орчуулгын нийтлэгийн загварын дагуу дүйцэл, нийцлийн шинжилгээ хийж дүгнэлт өгөхийг зорьж ажиллаа. “Өвгөн шувуу” өгүүллэг бол монгол үндэсний соёл, монгол хүний сэтгэлгээний онцлогийг гүнзгий тусгасан бүтээл юм. Өнгөц харахад энгийн нэг хөдөөгийн өглөөний дүрслэл, хорвоогоос буцах өдрөө хүлээсэн өвгөн, хэдэн хөгшдийн хууч дурсамж мэт харагдавч унших тусам тулж ирсэн үйлийн үрийг уужуу тайван угтах монгол хүний сэтгэлгээний мөн чанарыг өгүүлдэг.

Өгүүллэгт орсон үхэлтэй холбоотой, монголын утга зохиолын хэлэнд түгээмэл хэрэглэгддэг дараах хэлц үгийн орчуулгад дээрх зарчмын дагуу шинжилгээ хийж үр дүнг харуулав.

Монгол	Англи	Зарчим
Амьдрах өдөр нь тоотой хүн	his days had been numbered	Хураах /simplification
Үүрд нүдээ аних	closed his eyes and fell into the eternal sleep	Дэлгэрүүлэх/ Explication
Хадан гэртээ харих	to return to the earth	Тохируулах/ normalization
Хойт энгэртээ гарах	to return to the dust	Хураах / Simplification
Өвгөн шувуу буцах цаг болох	the old bird has to return...	Тохируулах/ normalization
Хичнээн сайхан салж болмооргүй ертөнц боловч Гэээгтийн дуулдаг ^{шиг} өвгөн шувуу буцах цаг болжээ.	Such a wonderful world <u>that</u> I reluctantly part, <u>butlike</u> the song that Plait sang, the old bird has to return...	Тохируулах/ normalization
Жам юм хойно	Such is the nature of man’s life	Дэлгэрүүлэх/ Explication
Ямар манай монголын удам тасрахаар биш!	Our Mongolian lineage is never to be cut off, is it?	Тохируулах/ normalization

Principles of translation	Repetition	Method	Equivalence
Simplification	2	Using common level synonym	Equivalent
		Using common level synonym	Not equivalent
Explication	2	Explanation	Equivalent
		Explanation	Not Equivalent
Normalization	4	Transformation	Equivalent
		Punctuation	Equivalent

Дүгнэлт

Хаусын дэвшүүлсэн ил болон далд хэв шинжээр орчуулгыг тодорхойлж, тогтоосон үзүүлэлтүүдийн дагуу орчуулгын чанарт шинжилгээ хийснээр: Орчуулгын онолын нэг тулгуур ай болох дүйцэл (эквивалентность) ба нийцэл (адекватность) хэмээх уран зохиолын орчуулгын үнэлгээний нэн чухал үзүүлэлтүүдийг⁸⁹ хэрхэн хангаж байгааг нарийвчлан тодорхойлох боломжтой юм. Өвгөн шувуу өгүүллэгийн орчуулга нь зарим хэсэгтээ өгүүлбэрийн утгад нийцээгүй ч эхийн түвшинд дүйцсэн орчуулга болсон.

Хянган хамрын самсааны мөгөөрс нэвт гэрэлтэн шанааны нь яс арьсаа цоо татах бий гэмээр ёрдойжээ. The cartilage of his high-bridge nose and his cheekbones stuck out as if piercing through his skin.(4/4) “Хянган хамрын самсааны мөгөөрс нэвт гэрэлтэн” гэсэн 2 бүрэлдэхүүнт өгүүлбэрийн өгүүлэхүүний бүлгийг орхиж хамрын ясны мөгөөрс шанааны яс хоёр хоёулаа арьсаа цоо татах шахаж буй мэт орчуулжээ. Эх бичвэрт хамрын мөгөөрс гэрэлтсэн шанааны яс ёрдойсон гэж өгүүлсэн. Хамрын самсаа нь гэрэлтсэн байх нь үхлийн дохио гэж Монголчууд үзэх тохиолдол байдаг. Харин шанааны яс ёрдойх нь үхлийн дохиог шууд илэрхийлдэггүй.

Орчуулгын нийтлэгийн зарчмын дагуу хийсэн шинжилгээгээр Explication буюу тайлбарлан дэлгэрүүлэх зарчмаар орчуулсан өгүүлбэрүүд өгүүлбэрийн түвшинд эхтэйгээ нийцэлгүй байх ч эхийн түвшинд дүйцэлтэй тохиолдол олон бүртгэгдсэн. Normalization буюу цэг тэмдэг нэмэх, хасах зарчмаар орчуулсан өгүүлбэр болон утгат хэсгүүд дүйцэл, нийцэл аль нь сайн байсан.

Хичнээн сайхан салж болмооргүй ертөнц боловч Гэээгтийн дуулдаг шувуу буцах цаг болжээ. Such a wonderful world that I reluctantly part, butlike the song that Plait sang, the old bird has to return.

Соёлын ойлголтыг орчуулах тухай судлаачдын дэвшүүлсэн онолын олон тодорхойлолт, зарчмуудыг монгол орчуулгын онцлогт тохируулан орчуулгын

⁸⁹ Магсар. Ц. “Уран зохиолын орчуулгад тавих шаардлага: Дүйцэл ба Нийцэл ойлголтуудын тухай” Орчуулга зүй № 6 хуудас 38

чанарын үнэлгээг бүтээлчээр хийж занших нь сүүлийн үед ихэд олширч байгаа хэл эвдсэн, буруу зөрүү чанар муутай орчуулгын бизнесийг цэгцлэхэд ихээхэн хувь нэмэртэй болно.

Ном зүй:

- Аюурзана.Г Өлзийтөгс.Л (2005), Монголын сонгомол өгүүллэгүүд, УБ., Гүн паблишн
- Ариунаа. Ч, Төгөлмаа. Б, Хосбаяр. С (2015) Орчуулах эрдмийн үндэс, УБ., ХИС сургууль
- Чимэдцэеэ. М (2013), "Үгчлэх утгачлах, идээшүүлэх ондоошуулахын" шүтэлцээ, УБ., "Орчуулга зүй" МУИС, № 02
- Шүгэр. Ц. (1972) "Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон даяг оршив", "Орчуулах эрдэм" № 05
- Элдэв-Очир. Г (2013) "Соёлын утгыг орчуулах арга зам", "Орчуулга зүй" УБ., МУИС, 2013 № 02
- Oyun-Undraa. N, (2009) "The Old bird". Mongol Survey № 22
- Mona Baker. (2001) ROUTLEDGE Encyclopedia of translation studies, New-York, <http://translations.web-3.ru/intro/equivalents/>
<https://translationjournal.net/>
- Juliane House (2014) "Translation Quality Assessment past and present" London and New York
- Claire Kramersch (1998) "Pocket Oxford dictionary" Oxford University Press, <http://ir.lib.cyut.edu.tw:8080>
- Орчуулга зүй № 4, 5, 6

ХЯТАДЫН “ГУРВАН УЛСЫН ҮЛГЭР” СОНГОДОГ ЗОХИОЛЫН МОНГОЛ ОРЧУУЛГЫН ХАРЬЦУУЛАЛ

Д.Бадмаанямбуу⁹⁰

Б.Нэргүйжаргал⁹¹

Б.Сүмбэр⁹²

Abstract: 中蒙语两个语言的翻译在文化，教育，政治，经济，社会等诸多领域发挥着重要作用，最几年来越来越多人们研究蒙汉语翻译学、翻译理论与翻译实践。另一方面，代表内蒙古人的中国蒙古人在中国语言环境和文化中生活了一段时间，觉得他们不知不觉被影响为语言，文字，生活习俗等。只要可以看到他们的汉语和蒙古两种语言翻译工作富有的历史悠久的自己独特传记。几个世纪以来一直是精选的历史长篇小说“三国演义”本小说于 1928 年 9 月首次发布。翻译学者特睦格图的蒙古语翻译在 1959 年，1973 年和 1975 年三次出版，并每次出版时明确再修改小说。翻译大师 德·包力德巴特尔再次改进出版的西里尔蒙古出版的“三国演义”长篇小说上研究了中国古代诗歌的两种蒙古语翻译对比。

Түлхүүр үг: *хятад монгол хэлний шүлэг дуулал, харьцуулсан судалгаа, орчуулга*

Удиртгал

Орчуулга гэдэг нь нэг хэлнээс нөгөө хэлрүү бүтээлчээр хөрвүүлэн бүтээх урлаг, бүтээлч үйл ажиллагаа бөгөөд бүх хэрэглэгдэхүүнийг ашиглан утгыг бүрэн төгс гаргах бүтээлч хөдөлмөрийн үр дүн юм. Эх бичиг, зохиол бүтээлийг орчуулахын тулд орчуулагч хүн эх хэл дээрх зохиол бүтээлийг өөрийн эх хэлээр мэт ойлгосон байх шаардлагатай болдог тул орчуулга хийж байгаа хэлээрээ тухайн орчуулгыг бүрэн төгс, яруу тод оновчтой илэрхийлэн гаргасан байх учиртай. Оросын ахмад орчуулагч судлаач, профессор Л.Н.Соболев “Бүх эх бичиг зохиолыг үнэн зөв орчуулах нь юуны өмнө тэдгээрийг гүн гүнзгий ухааж ойлгох, зөв ухаарахаас гадна үг, өгүүлбэр бүрийг тус тусад нь салгаж авч үзэх биш харин бүх нөхцөл байдал, утга агуулгыг үнэн зөв тодорхой ойлгомжтой илэрхийлэн гаргахын ид шид нь зөвхөн үгэндээ биш, орчуулагчийн хичээл зүтгэлээр бий болдог хэлний дадал зуршил мэдлэгийн хуримтлал юм” гэж бичсэн байдаг.

“Шүлэг” гэдэг үг нь хүний уран сайхны зорилгоор өгүүлж буй бодол санаа, сэтгэл илэрхийллийг богино, журамласан шадуудаар хэсэглэн бичээд, тусгай

⁹⁰ МУИС, ШУС, ХУС-ийн Ази судлалын тэнхим, доктор

⁹¹ МУИС, ШУС, ХУС-ийн Ази судлалын тэнхим, доктор

⁹² МУИС, ШУС, ХУС-ийн “Гадаад хэлний орчуулгазүй”-н магистр

тогтолцоо үүсгэн, тухайн хэлний бүтцийн онцлогийн дагуу тогтсон айзам хэмжээ, холбоц бүхий нугалан зохион байгуулсан шад, бадаг бүхий уянга, туульсын зохиолын бичлэгийн нэг хэлбэр мөн. В. Инжаннаши “Улаанаа ухилах танхим” романдаа “шүлэг хэмээгч дурыг дагаж төрөгдмүй... Хэрэв урам төөрөгдвөөс даруй бэрх үгүй болмуй... Шүлэг зохиох нь нэгэн зүйлийн ухаан ормуй, бичиг олноор уншсанаар болохгүй... Хүсэлтэй сонин утга уянга хэмээгч хөх үүл салхинаа хөрвөх мэт, хүний сэтгэлийг хөдөлгөж эс чадбаас хөнгөн бийрийг хөшиж юу хиймүй” гэжээ. Энэ нь шүлгийн уран санаа, онгод урамс, билиг авъяасун гол чухал үүрэгтэйг өгүүлсэн хэрэг юм” гэсэн байдаг.⁹³

Монгол хятад хоёр хэлний шүлэг дуулал нь тухайн үндэстний утга урлагийн нэгэн чухал хэлбэр бөгөөд он удаан жилийн турш хөгжсөөр ирсэн юм. Монгол хятад шүлэг дуулал нь хурц, богино шадтай үг хэллэгээр нийгмийн амьдралын ээдрээг нарийн тусгаж, яруу тод аялгуулан уншиж айзам хэмнэлийг тааруулан дуудаж болдог яруу сайхан хэлбэр юм. Шүлэгчийн уран сэтгэмж, үг сонголт, илтгэх өгүүлэмж, арга барил өөр өөрийн онцлог байдлаас тухайн шүлэг нь харилцан адилгүй өнгө аясыг илэрхийлдэг ч ерөнхийд нь авч үзвэл шүлэг нь баялаг сэтгэлгээтэй, яруу дүрслэлтэй, ил тод аялгуу сайхан хэллэгтэй, амьдлаг уран өгүүлэмжтэй байдаг. Шүлгийг орчуулахад монгол шүлгийн хэлбэр маягт үндэслэн хятад шүлгийн өвөрмөц онцлогийг хадгалах зарчмын дагуу орчуулах хэрэгтэй болдог. Үүнд:

1. Шүлгийн хэлбэр маягийг бүрэн бүтэн илрүүлэн гаргах

Энэ арга нь монгол орчуулгад түгээмэл хэрэглэгдэж байна. Хятадын эртний шүлэгт таван толгой үгийн хэмжээст шүлэг, таван толгой үгийн тасархай бадаг, дуулал, орчин үеийн чөлөөт хэлбэрийн шүлгүүд мөн ийм аргаар орчуулагдаж байна.

2. Шүлгийн агуулгад шударга хандаж, хэлбэр маягт чөлөөтэй сэтгэх

Зарим нэг шүлгийг орчуулахад тус аргыг хэрэглэж болдог. Энэ нь уг шүлгийн хэлбэр маягт өөрчлөлт хийх, шүлгийн үгийн тоог нэмж хасах, мөр бадагт өөрчлөлт хийх гэх мэт онцлогтой байдаг. Айзам хэмнэл, сүүл холболт хятад шүлгийн чухал онцлог болдог бол монгол шүлэгт бас айзам хэмнэл толгой холболт байдаг. Шүлэг орчуулахад эдгээр онцлогыг харгалзан үзэх хэрэгтэй болно. Шүлэг айзам хэмнэлтэй учраас яруу сайхан, уншихад урсам сайхан болж, уг шүлгийг орчуулах явцад шүлгийн айзам хэмнэлтэй тааруулахаас гадна хамгийн чухал нь тухайн уншигчдын онцлогт тохируулан санаанд нь хүргэх явдал юм.

Хятадын эртний үргэлжилсэн үгийн нэрт зохиолч Лүе Гуаньжүнгийн туурвисан “Гурван Улсын Үлгэр” түүхэн роман нь Хятадын эртний дөрвөн том сонгодог бүтээлийн нэг гэгддэг. XIX-р зууны монгол үндэстний их зохиолч, нэрт монгол орчуулагч Инжаннаши (1837-1892) монгол хэлнээ анх орчуулсан боловч орчуулсан эх

⁹³ Д. Галбаатар, (2012) Уран зохиол Нэвтэрхий толь, Улаанбаатар 519-520 тал.

олдсонгүй гэдгийг Тэмэгэт “Гурван улсын үлгэр”-ийг орчуулах явцдаа тухайн үеийн тэмдэглэлдээ бичиж үлдээсэн байдаг. 1928 онд Тэмэгэтийн орчуулсан эх одоогийн хамгийн эртний бөгөөд хамгийн бүрэн бүтэн орчуулгын хэвлэл болсон байна. “Гурван Улсын Үлгэр”-ийн хятад эхэд нийт 209 бадаг шүлэг орсон байдаг ба эдгээр шүлгүүд уг романд маш гүн гүнзгий ач холбогдол үзүүлсэн гэдгийг судлаачид эрдэм шинжилгээний өдий төдий өгүүллээр судлан баталгаажуулжээ.

Зохиолд их хэмжээний шүлэг дуулал оруулан хачирласны зорилго нь тухайн нийгмийн ёс суртахуунд үндэслэн хүнийг гэгээрүүлэх өөрөөр хэлбэл, шударга ёс журмыг түшиглэн зусар бялдуучийг зэмлэн буруушааж, феодал ёсны ноёрхлыг эсэргүүцэх утгыг илэрхийлсэн байна. “Гурван Улсын Үлгэр”-т сайшаах, шүүмжлэхийг хослуулсан өнгө аястай шүлэг найраг 170 бадаг орчим байгаа нь нийт шүлгийн тооны 82%-ийг эзэлсэн байдаг. Зохиолч 209 бадаг шүлгээр бүхий л зохиолоо хачирлан, шүлгээр толгой сүүлийг авцалдуулан холбожээ. “临江仙·滚滚长江东逝水” буюу “Хүрхэрэн урсах Хөх мөрний хөвөөн дэх буурал арш” гэх дууллаар эхлүүлсэн нь бүхий л зохиолын сүр жавхлантай атлаа уяруу гунигтай өнгө аясыг илэрхийлж, уншигчдыг тухайн түүхэн орчинд хөтлөн оруулж, түүхэн он цаг, орчин нөхцөлд үлгэр үйл явдлаа дэлгэрэнгүй тоочиж, нарийн хүүрнээд, “纷纷世事无穷尽，天数茫茫不可逃” хэмээх шүлгээр зохион төгсгөдөг. Зохиолын эхлэл төгсгөлийн шүлэг ам сээр золгож, нийт 209 бадаг шүлгээр бүтэн үлгэрийн айзам хэмнэлийг хөглөж чадсанаар барахгүй, бүтэц зохиомжийг ч маш товч тодорхой болгож чадсан байна.

Тус зохиолын Тэмэгэтийн орчуулсан уйгаржин монгол бичгийн хэвлэлийн эхийг хуучин орчуулга болон орчуулагч Д.Болдбаатарын орчуулсан кирил монгол бичгийн эх хэвлэлийг шинэ орчуулга хэмээн нэрийдэж хоёр монгол орчуулгын ялгаанд үндэслэн шүлгийг сонгон жишээ болгон татаж харьцуулан судалсан болно. Үүнээс зарим шүлгийг түүвэрлэн авч үзвэл:

1.

滚滚长江东逝水，浪花淘尽英雄。 是非成败转头空，青山依旧在，几度夕阳红。 白发渔樵江渚上，惯看秋月春风。 一壶浊酒喜相逢，古今多少事，都付笑谈中。	
Хуучин Хууд 1	Мэлмэлзэн цалгих Хөх мөрний уснаа Мэргэд баатарчуудын сайн мууг тунгааж дуусхав, Зөв буруу, онож алдсан бүхэн тэрүүн өргөмөгц хоосроод Хөх уулс ор орондоо түнтийлцэж Үдшийн наран хэвээр улайнам. Насжсан загасч буурал түлээч мөрний хойгийн дээр ондорсоор Намрын саран хаврын салхин лугаа ижилдэн дасавай, Нэгэн хувин амтат архиндаа баярлалцан зоогдож Эртэн эдүгээх түмэн хэргийг Энэхүү найрын зоог болгон салхин уруу тонилгомой.

Шинэ Хууд 10	<p>Мяралзан цалгилах Хөх мөрний уснаа Мэргэд баатруудын сайн мууг тунгааж дуусвай, Онож алдсан, зөв буруу тэрүүн өргөмөгц хоосроод Ор орондоо хөх уулс сүүхийлцэж Оройн наран улайнам. Настай загасчин буурал түлээчин мөрний хойг дээр Намрын саран, хаврын салхин лугаа ижилдэн дасавай, Нэгэн хувин бор дарсандаа баярлалдан халамцаад Эртэн эдүгээгийн түмэн хэргийг Энэхүү найрын зоог болгон салхин уруу тонилгомой.</p>
--------------------	---

“Гурван Улсын Үлгэр”-ийн салхийг хагалдаг “临江仙·滚滚长江东逝水” буюу “Хүрхирэн урсах Хөх мөрний хөвөөн дэх буурал арш” гэх дууллыг Мин гүрний уран зохиолч Ян Жэнь бичжээ. Тус дуулалыг уншихаар, цалгилан урсах Хөхмөрнийг бараалан зогсох буурал арш, олон зууны түүхийг эргэцүүлэн, орчлон дэлхий мөнх настай, уул ус өнийн амьтай атал үе үеийн мэргэд баатрууд ойлох давалгаа шиг л он жилийн улираанд элэгдэн одох тул эргэж буцахгүй амьдралдаа ариун сэтгэл, ууч бодлоор тавтай жаргаж явах ёстой юм бил үү гээд сүүрслэж байгаа юм шиг санаа ахуй ургаж байна. Тэгэхээр, “мэлмэлзэн цалгих” гэдэг нь уяруун эрхэмсэг өнгө аястай санагдаж, “мяралзан цалгилах” гэдэг нь харин харьцангуй хөнгөн цовоолог санагдсан болохоор “мэлмэлзэн цалгих” нь тус дуулалын санаа ахуйтай илүү зохицож байна гэж үзэв.

Жич дэвшүүлэхэд, “滚滚长江” гэдгийн “滚” гэх үгийн үндсэн утга нь “бөмбөрөх, өнхрөх” гэсэн утгатай үг юм. Усан дээр болохоор, ойлон цалгиж ширүүн урсах байдлыг заасан тул уг дуулалд “Ойлон цалгих” гэмээр юм. Энэ нь мөн арын “浪花 усан цалгиа” гэх үгтэйгээ ч илүү авцалдах байх. “是非成败” гэдгийг хуучин орчуулгад “зөв буруу, онож алдсан бүхэн” гэсэн бол шинэ орчуулгад “онож алдсан, зөв буруу бүхэн” гэж дараачийн мөрийн “ор орондоо” гэдгийг мөн урагшлуулаад толгой холбожээ. Энэ нь өгүүлбэрийн найруулгын хувьд зохимжгүй санагдсан нь “是非” нь зөв буруу, “成败” нь онож алдсан гэх утгатай хэдий ч “алдаа оноо” гэхэд л “зөв буруу” гэх утга багтаж байна гэж үзэж байна. “青山依旧在” -ийг “хөхөмдөг уулс дүнхийсэн хэвээр” гэвэл уг дууллын гунигдуу атлаа жавхлантай өнгө аясад илүү нийцэж байх мэт “几度夕阳红” гэдгийг хуучин орчуулгад “оройн наран улайнам” гэдгээс илүү утга төгс, оновчтой болжээ. “Туравдугаар мөрийг хуучин орчуулгад “насжсан загас ч буурал түлээч мөрний хойгийн дээр ондорсоор, намрын саран хаврын салхин лугаа ижилдэн дасавай” гэж “ондорсоор” гэх үг нэмсэн бол, шинэ орчуулгад “настай загасчин буурал түлээчин мөрний хойг дээр, намрын саран, хаврын салхин лугаа ижилдэн дасавай” гэсэн нь илүү урсам яруу бөгөөд эх зохиолын хэм хэмжээтэй эн тэнцсэн, тэгээд “намрын саран, хаврын салхин лугаа ижилдэн дасавай” гэдэгт “мөрний хөвөөнд он цагийг элээсээр, оршин амьдарсаар” гэдэг утга агуулж байгаа болохоор, эх зохиолын өнгө аяс, утга угуулгатай яг чив тэнцсэн орчуулга болжээ. Тус дууллын дөрөвдүгээр мөрийг хуучин орчуулгад “нэгэн хувин

бор дарсандаа баярлалдан халамцаад, эртэн эдүгээгийн түмэн хэргийг, энэхүү найрын зоог болгон салхин уруу тонилгомой.”

2.

运筹决算有神功，二虎还须逊一龙。 初出便能垂伟绩，自应分鼎在孤穷。 1-р бүлэг	
Хуучин Хууд 14	Хосгүй мэргэн цэргийн эрдэм ину хувилгаан сахиулсан мэт, Хоёр барс эгнэгт нэгэн луу дур яахин хүрмүй. Өрлөг гавьяаг анхан удаа байгуулан чадсан тул, Үхээнц ядуу байгаад учиглан зогссон ану үүний шалтгаан.
Шинэ Хууд 23	Хосгүй мэргэн цэргийн эрдэм нь хувилгаан сахиулсан мэт Хоёр барс эгнэгт нэгэн лууд яахин хүрмүй Өрлөг гавьяаг анх удаа байгуулан чадсан тул Үгээгүй атлаа төрийн баганыг тулах тавилантай ажгуу

Хожмын хүмүүс Шуань Дэ (Лю Бэй) -гийн алдар гавьяаг магтсан шүлэг болно. Тус шүлэгт, Лю Бэйгийн олноос хэтийдсэн эрдэм ухааныг магтахдаа, Жан Фэй, Гуань Июй нарыг хоёр барс гэсэн бол эрдэм ухаандаа түшиглэн Шү улсын хаан суусан Лю Бэйг луутай зүйрлэжээ. Гуравдугаар мөрийн “初出便能” гэдэг нь “хөдөлмөгц сансандаа хүрсэн” гэх утгын “анхан удаа, анх удаа” гэх хоёр орчуулгын аль нь ч тухайн шүлгийн Лю Бэйг магтсан утга санааг тэнцүү оноож чадсангүй гэж үзэж байна. Түүнчлэн дөрөвдүгээр мөрийн хоёр орчуулга өөр өөр орчуулсан байгаа нь “孤穷” үгийн утгын орчуулга нэлээд төвөгтэйд учир байна. Хуучин орчуулгад “Үхээнц ядуу” гэж орчуулсан нь Лю Бэйг магтан буй шүлэгт зохимжгүй санагдлаа. Шинэ орчуулгад “үгээгүй” гэж орчуулсан нь зөвхөн “穷” гэх үгийн утгыг гаргасан байна. Лю Бэй бага залуу насандаа өвсөн маахай худалдан амь зууж байсан гэх мэтийн намтар түүхэнд үндсэлсэн “үгээгүй, ядуу ” гэх нь буруудахгүй хэдий ч холбогдох эрдэмтэд, энэ үгний гол санаа нь Лю Бэй удам судраа залгамжлан, Лю Бангийн байгуулсан Хан улсын үргэлжлэл болох Шү улсыг байгуулж хаан суусан хойноо зүүнш дайлаар мордон Хан гүрнийг нэгтгэн захирах хүсэл нь биелсэнгүй нөхцөл байдалд оршино гэж үздэг. Тэгэхээр “хүчин мөхөсдөн ганцаардсан” гэх утгатай байж болзошгүй юм.

3.

汉室倾危天数终，无谋何进作三公。 几番不听忠臣谏，难免宫中受剑锋。 2-р бүлэг	
Хуучин Хууд 47	Ханьний төр доройтон буурч тэнгэрийн тоо дуусахуйяа Ханалыг мэддэггүй Хэ Жинь харин гурван гүн суунам, Шудрага түшмэлийн хэдэнтээ ятгахыг сонссонгүй тул Шулуун сэлмийн амтыг үзэхээс хэлтрэхгүйеэ үнэхээр бэрх
Шинэ Хууд 56	Ханьгийн төр доройтон буурч тэнгэрийн тоо дуусахуйяа Ханалыг мэддэггүй Хөзинь харин гурван гүн суунам, Шудрага түшмэлийн хэдэнтээ ятгахыг сонссонгүй тул Шулуун сэлмийн амтыг үзэхээс хэлтрэхгүйеэ үнэхээр бэрх

Тус шүлгэнд Хэ Жинь түшмэл зэрэг дэв өндөр, зориг зүрхтэй хэдий ч бусдын заль мэхэнд унаж амиа алджээ. Үүнд “无谋” гэдэг нь яг үнэндээ “ухаан салбаагүй, бодлогогүй ” гэх утгатай. Дээрх хоёр орчуулгад цөм “Ханалыг мэддэггүй” гэж орчуулсан нь “Хангийн төр” гэдэгтэй толгой холбохыг анхаарсан нэг тал байхаас гадна Хэ Жиньгийн ханашгүй ховдог санаанаасаа болж бусдад хорлогдсон нь зохиолын орчинтой утга авцалдсан орчуулга болжээ.

4.

奔腾千里荡尘埃，渡水登山紫雾开。 掣断丝缰摇玉辔，火龙飞下九天来。 3-р бүлэг	
Хуучин Хууд 57	Мянган газар довтлохуйяа тоос манан дэгдүүлээд Усныг гэтлэж уулнаа авиран бор хүдэн татуулмой, Мяндсан жолоог тас хүнтэрч хас хазаарыг хангинуулж Улаан луу гал бадруулан өндөр тэнгэрээс буунам.
Шинэ Хууд 66	Мянган газар довтлохуйяа тоос манан дэгдүүлээд Усыг гэтлэж уулнаа авиран бор хүдэн татуулмой, Мяндсан жолоог тас чивчруулж хас хазаарыг хангинуулахад Улаан луу гал бадруулан өндөр тэнгэрээс буух мэт.

Тус шүлэгт “улаан туулай” гэсэн утга бүхий Цитү хүлгийн агсам аргамаг хурдыг магтан бахдаж хувилгаан сахиусан шинжтэй болгон шүлэглэжээ. Үүнд “紫雾” гэдгийг хоёр орчуулгад “бор хүдэн ” гэж орчуулсан нь хятад соёлд “紫云, 紫雾” зэрэг дэх “紫” нь сахиусан, хувилгаан шинж бүхий өнгө аясыг заасан утга ордог болохоор, “хувилган хүдэн” гэсэн бол эх зохиолын өнгө аяст улам нийцнэ гэж үзэв. “掣断” гэдэг үгийг хуучин орчуулгад “тас хүнтэрч” гэсэн бол, шинэ орчуулгад “тас чивчруулж” гэж оноон орчуулсан нь илүү оновчтой болж, бүхий л шүлгийн хувьд ч шинэ орчуулга нь харьцангуй уран яруу өнгө аясыг илтгэсэн байна.

5.

董贼潜怀废立图，汉家宗社委丘墟， 满朝臣宰皆囊括，惟有丁公是丈夫。 4-р бүлэг	
Хуучин Хууд 65	Харгис Дүнжүө хаан ширээ булаахыг сэмээр бодолхийлж Хань улсын өвгөдийн тахилыг товрог болгон орхив, Төр дүүрэн сайд түшмэдийг цөм нийлүүлэн бодвоос Түүний дотор ганц Дингуань шяншэн ихэс эр мөн.
Шинэ Хууд 73	Харгис Дүнжүө хаан ширээ булаахыг сэмээр бодолхийлж Хань улсын өвгөдийн тахилыг товрог болгон орхив, Төр дүүрэн сайд түшмэдийг цөм нийлүүлэн бодвоос Түүний дотор ганц Дингуань ноён жинхэнэ эр хүн аж.

Тус шүлэг бол хожмын хүмүүс түүхийн гунигт байдалд харамсан халаглаж бичсэн шүлэг юм. Хоёр орчуулгын хувьд зөвхөн сүүлийн мөрийн “丈夫” гэдэг үгний орчуулга ялгаатай байна. Тус үгийн үндсэн утга нь “нөхөр” гэх боловч эх зохиолд “эр

шиг эр, зориг журамтай сайн эр” гэсэн утгаар хэрэглэгджээ. Тэгэхээр хуучин орчуулгад “ихэс эр мөн” гэсэн нь шинэ орчуулгын “жинхэнэ эр хүн аж” гэдгээ харьцангуй эртний зохиолын үг хэллэг, өнгө аястай нийцэж байна. “Хань улсын өвгөдийн тахилга” гэдгийг “Дээдсийн тахилга ” гэсэн нь улам ойлгомжтой болсон байна.

Дүгнэлт

Хоёр монгол орчуулгыг хятад эхтэй нь харьцуулан судалсны үр дүнд хуучин орчуулга нь хятадын эртний шүлгийн үг хэллэг товч авсаархан, утга уянга яруу тод байдаг онцлогийг мөрдөж, утгыг зөв оновчтой илэрхийлэх, үг үсгийн тоо хэмжээ, шүлгийн айзам хэмнэлийг тэнцүүлэн орчуулахыг илүүтэй анхаарсан бол шинэ орчуулгын хувьд өнөө цагийн монгол уншигчдад хандуулсан гэх үүднээс эх зохиолын орчинд үндэслэн тайлбарлан орчуулах аргаар орчин цагийн монгол хэлнээ буулгаж, шүлгийн айзам хэмнэлийн хувьд, монгол шүлгийн толгой холбох ёсонд нийцүүлж орчуулахдаа, утга илэрхийлэх чадамж тэнцүү байх, эх зохиолд нэвтэрхүйц ойлгомжтой тод байх, мөн уран зохиолын яруу сайхныг мэдрүүлсэн байх зэрэг орчуулгын үндсэн зарчмуудыг мөрдөн ажилласан нь тодорхой байна. “Гурван Улсын Үлгэр” романыг хятад, уйгуржин, монгол гурван хэвлэл дээр харьцуулан судалж, эртний шүлгийн хоёр монгол орчуулгыг харьцуулан судалсны үр дүнд шинэ хуучин хоёр орчуулгын шүлэг нь загвар, үг хэллэгийн хувьд хэдийгээр төстэй мэт байгаа боловч орчуулгазүйн талаас авч үзвэл ганц нэг үг үсэг нэмэгдэх буюу хасагдах төдийд өгүүлбэрийн утга санаа, агуулгад тун их нөлөө үзүүлж чаддаг байна.

Номзүй

1. “Гурван Улсын Үлгэр” (хятад хэвлэл) Лүе Гуаньжүн, Ардын уран зохиолын хэвлэлийн хороо, 1973
2. “Гурван Улсын Үлгэр” (уйгаржин монгол) Тэмгэт, Өвөр Монголын Ардын хэвлэлийн хороо, 1975
3. “Гурван Улсын Үлгэр” (кирил монгол) Д.Болдбаатар, Улаанбаатар, 2017
4. “Орчуулгын санг уудлах нь”, Г.Аким, 2007
5. “Шинэ Монгол-Хятад толь бичиг”, 2007
6. Д.Галбаатар, Р.Бигэрмаа, С.Дашдэжид, “Уран зохиолын онолын удиртгал” хичээлээр оюутанд тусламж, Улаанбаатар, 2009
7. Д. Галбаатар, Уран зохиол Нэвтэрхий толь, Улаанбаатар, 2012
8. С. Дулам Ц. Хасбаатар, Уран зохиолын онолын үүд, Улаанбаатар, 1980
9. Тан улсын яруу найраг, /Ли Бай, Дү Фү, Бай Зюй И/, Улаанбаатар, 1998
10. Хятад хэлний үеийн галиг монгол хэлээр галиглах журам, Монгол хятад хэлний орчуулагчдийн холбоо, Улаанбаатар, 2016
11. 《〈三国演义〉与中国文化》述评 作者：骆海辉，绵阳师范学院外国语学院副教授；王海燕，绵阳师范学院外国语学院讲师，四川 绵阳 621000

12. 王丽娜、杜维沫. 《三国演义》的外文译文 [J]. 小说研究, 2006, (4).
13. 文军、李培甲. 国内《三国演义》英译研究: 评述与建议 [J]. 北京第二外国语学院学报, 2011, (8).
14. 郑福天《唐宋研究》内蒙古大学出版社 1997 呼和浩特
15. 那顺得力格尔《蒙古族历代诗词选》春风文艺出版社 1993 沈阳
16. 王叔磐 孙玉溱《古代蒙古族汉文诗选》内蒙古人民出版社 1984 呼和浩特
17. 董月 解读《论信达雅: 严复翻译理论研究》中图分类号: H059 文章编号: 1005-5312 (2015)
18. 郭建中《当代美国翻译理论》2000 湖北教育出版社
19. 《三国演义》罗译本评析 张浩然 2001《外国语言文学》刊
20. 《三国演义大辞典》沈伯俊, 谭良嘯 2007年 中华书局出版社
21. http://blog.sina.com.cn/s/blog_62b8d5750102y4ro.html

Д.НАЦАГДОРЖИЙН ЗОХИОЛЫГ ХЯТАД ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН БАЙДАЛ

(“Шувуун саарал” өгүүллэгийн хятад орчуулгын жишээгээр)

Г.Элдэв-Очир⁹⁴

Товч утга: Их зохиолч Д.Нацагдорж “Шувуун саарал” өгүүллэгээ 1930 онд бичсэн бөгөөд монголчуудын дунд ихэд алдаршсан сайхан зохиол юм. Уг өгүүллэг нь нийт 11 хэсэгтэй, монгол ахуй соёлыг харуулсан, яруу илэрхийллийг нэлээд ашигласан байх агаад ийм агуулгыг хятад хэлнээ хэрхэн орчуулсныг харьцуулан авч үзлээ.

Түлхүүр үг: Шувуун сараал, морь тарлах, хөмсөг мэт сар, харь хошууны нутаг, хуучин сар, зэл, нохой хорих

Монголын орчин үеийн уран зохиолыг үндэслэгч, их зохиолч Д.Нацагдоржийн зохиол бүтээлүүдээс бидний сайн мэдэх “Хуучин хүү”, “Миний нутаг”, “Шувуун саарал”, “Цагаан сар ба хар нулимс”, “Хөдөө талын үзэсгэлэн”, “Ламбугайн нулимс”, “Алс газар сурахаар явагч”, “Миний хэнз хурга”, “Хавар”, “Дөрвөн цаг”, “Тэргий хүүхдээсээ хагацахуй”, “Уул усны охин”, “Харанхуй хад”, “Учиртай гурван толгой” зэргийг хятад хэлнээ орчуулсан байх агаад МУБИС-ийн Боловсролын сургуулийн захирал, доктор, профессор Г.Цогзолмаа эх зохиол болон хятад орчуулгуудыг эмхэтгэн “Д.Нацагдоржийн түүвэр зохиол” нэртэйгээр 2016 онд хэвлүүлсэн нь монгол, хятад орчуулгын чиглэлээр судалгаа шинжилгээ болон орчуулга сонирхон оролддог хэн хүнд нэн чухал гарын авлага болохуйц сайхан бүтээл болжээ.

Энэхүү эмхтгэлд “Шувуун сараал” өгүүллэгийг хятад хэлнээ Хадцагаан болон Цэнь Тяньхуа нарын орчуулсан хоёр хувилбар багтжээ. Иймд уг өгүүллэгийн зарим онцлог содон үг хэллэг, яруу илэрхийлэл зэргийг хятад хэлнээ хэрхэн орчуулсныг харгуулан үзэж, тухайн орчуулга ямар өнгө аястай болсныг судлахыг хичээлээ.

1. “...Ойртон үзвэл хэдэн залуус *морь тарлаж* байна...”

“...寻黑点而至，原来是有几个年轻人正在练马...” /Хадцагаан/

“...进去一看，几个年轻人正在练马...” /Цэнь Тяньхуа/

Эл өгүүлбэрт буй “морь тарлах” хэмээх хэллэгийг “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д⁹⁵ “уралдах морины амьсгааг задалж хурд нэмэх, огцом хөдөлгөөнд хөлийн ээдрээ гаргах зорилгоор ойр давхиулах, үсэргэх” гэж тайлбарлажээ. Харин үүнийг хоёр орчуулагч хоёулаа “练马” буюу үгчилэн орчуулбал “морь дасгалжуулах” гэсэн утгаар орчуулсан нь эхийн утгатай ойролцоо болжээ.

2. “...ялгуум саарал морь нь тогтож ядан, гуа сайхан дөрвөн хөлөөр ээлжлэн газар цавчилж...”

⁹⁴ МУИС, ШУС, ХУС-ийн Ази судлалын тэнхим, доктор

⁹⁵ <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/84864>

“...生龙活虎的修长白马，不停地用前蹄刨地...” /Хадцагаан/

“...银合骏马没有站住。它那秀丽的四腿不停地踢蹬大地...” /Цэнь Тяньхуа/

“Ялгуум саарал морь” гэсний “ялгуум” хэмээхүйг “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д “ялгуум зөөлөн явдалтай морь (хөнгөн зөөлөн явдалтай морь)” гэж тайлбарлажээ. Үүнийг орчуулагч Хадцагаан “生龙活虎” буюу үгчилэн орчуулбал “ирмүүн гавшгай, хурц шаламгай” гэх утгатай хэлц үгээр орчуулж, харин “саарал морь” гэснийг “修长白马” буюу “өндөр туранхай, цагаан морь” хэмээн эхэд байхгүй үг хэллэг нэмж орчуулсан байна. Харин орчуулагч Цэнь Тяньхуа “ялгуум” хэмээхүйг орчуулалгүй орхиод, шууд “Шувуун саарал морь”⁹⁶ гэдгээр төлөөлүүлэн орчуулжээ. Хоёр орчуулагчийн хувьд аль алин нь “ялгуум” гэх үгт агуулагдах “хөнгөн зөөлөн явдалтай морь” хэмээх утгыг нарийн гарган орчуулж чадсангүй.

3. “...Үүрийн туяа гэгээрэхэд, хөмсөг мэт сар далд ороогүй, дэргэдүүр намрын хяруу гилтгэнэж, тэртээ уулын орой эрвийн сэрвийн үзэгдэнэ...”

“...曙光从地平线露出, 柳眉般的月牙隐去了。近旁, 秋霜闪烁; 远处, 山影嶙峋...” /Хадцагаан/

“...月牙尚没消逝, 秋霜还闪耀着光芒。远山才隐约可见...” /Цэнь Тяньхуа/

Зохиолч эл өгүүлбэрт сарыг хөмсөгтэй зүйрлэж, тухайн үед хавирган сартай шөнө байсныг ийнхүү уншигчдад ойлгомжтой байхаар монгол хэлний яруу илэрхийллийн аргыг чадамгай ашиглаж харуулжээ. Үүнийг орчуулагч Хадцагаан “柳眉般的月牙” гэж яг байгаагаар нь орчуулсан авч “далд ороогүй” гэснийг “隐去了” буюу “далд орсон” болгож орчуулсан нь эхээс зөрүүтэй болгожээ. Орчуулагч Цэнь Тяньхуа “月牙尚没消逝” буюу үгчилэн орчуулбал “сар арай замхараагүй” гэж орчуулснаар “хөмсөг мэт сар” гэсэн зүйрлэлийг огт гаргаж чадаагүй байна. Харин “тэртээ уулын орой эрвийн сэрвийн үзэгдэнэ” гэснийг орчуулагч Хадцагаан “远处, 山影嶙峋” буюу “тэртээ хол уулын бараа арзгар барзгар” гэсэн утгаар орчуулан гаргажээ. Орчуулагч Цэнь Тяньхуа үүнийг “远山才隐约可见” буюу “алсын уулс дөнгөж бүдэг бадаг үзэгдэх төдий” хэмээн ерөнхий утгаар нь тоймлон орчуулсан байна.

4. “...Шувуун саарал нь хазаар даран, хоногийн газрыг өдөрт хүрэхээр тэмүүлэн хатирна...”

“...希布恩 撒日勒俯仰着头, 为把两天的行程一天里赶到而疾步狂颠...” /Хадцагаан/

“...银合飞马低着头, 大步疾走, 尽力想把一昼夜的路程在当天赶到...” /Цэнь Тяньхуа/

Эл өгүүлбэрт буй “хазаар дарах” гэснийг “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д “унасан морь жолоо булаах мэт урагш тэмүүлэх” гэж тайлбарлажээ. Үүнийг орчуулагч Хадцагаан “俯仰着头” буюу “толгойгоо бөхөлзөж гэдэлзүүлж” хэмээн орчуулсан байна. Харин орчуулагч Цэнь Тяньхуа “低着头, 大步疾走” буюу үгчилэн

⁹⁶ Орчуулагч Цэнь Тяньхуа “Шувуун саарал морь” гэдгийг “银合飞马” буюу “Шарга хурдан ажнай” гэж орчуулсан.

орчуулбал “толгойгоо бөхийлгөн, том алхаагаар хурдтай давхих” гэж орчуулжээ. Хоёр орчуулагч ерөнхийдөө уг утгыг гаргасан боловч Цэнь Тяньхуа хурдан давхиж буй санааг илүүтэй мэдэрч орчуулсан нь харагдаж байна.

“хоногийн газрыг өдөрт хүрэхээр тэмүүлэн хатирна” гэснийг орчуулагч Хадцагаан “为把两天的行程一天里赶到而疾步狂颠” буюу “хоёр өдрийн замыг нэг өдөрт туулахаар хурдтай давхина” хэмээн орчуулсан бол, Цэнь Тяньхуа “尽力想把一昼夜的路程在当天赶到” буюу “нэгэн шөнийн замыг тэр өдөртөө туулахаар хамаг хүчээ шавхана” хэмээн орчуулснаас харахад, энэ хэсгийн утга санааг Цэнь Тяньхуа нь илүүтэй нарийн орчуулжээ.

5. “...Шувуун саарал морь нь Сүрэнхүүгийн унаа-аа, сүүмэн сүүмэн харагдах нь Сүнжидмаагийн нутаг аа...”

“...苏荣夫心爱的良驹希布恩 撒日勒飞速向前， 苍茫的前方已隐约可见松吉德玛家乡的远影...” /Хадцагаан/

“...飞奔着的骏马是苏仁夫的坐骑。隐约可见的是松吉德玛的家乡...” /Цэнь Тяньхуа/

Энэхүү өгүүлбэр бол монголчуудын дунд ихэд алдаршин түгсэн бөгөөд бараг хэлц хэллэг болтлоо хоногшсон байдаг. Харин үүнийг орчуулагч Хадцагаан “Сүрэнхүүгийн дотно хайртай, сайн хүлэг Шувуун саарал нь дүүлэн нисэх мэт урагш тэмүүлнэ. Сүнжидмаагийн нутгийн бараа өмнө талд цэлийж, бүдэг бадаг харагдана” гэж орчуулжээ. Орчуулагч Цэнь Тяньхуа “Нисэх мэт давхих аргамаг хүлэг нь Сүрэнхүүгийн унаа. Бүдэг бадаг харагдаж буй нь Сүнжидмаагийн нутаг” хэмээн орчуулсан байна. Үүнээс харахад орчуулагч Цэнь Тяньхуа уг эхэд тун ойртуулж, уран яруу сайхан орчуулжээ.

6. “...Харь хошууны нутагт ороход...”

“...踏入相邻艾玛克的土地...” /Хадцагаан/

“...进入邻省...” /Цэнь Тяньхуа/

“Харь хошууны нутаг” гэснийг орчуулагч Хадцагаан “зэргэлдээ аймгийн нутаг” гэж орчуулсан ч “аймаг”-ийг “艾玛克 буюу aimake” гэж галиглажээ. Харин Цэнь Тяньхуа мөн л “зэргэлдээ аймаг” гэж орчуулахдаа “аймаг”-ийг хятад хэлний “省” буюу “муж” гэх утгатай үгээр дүйлгэн орчуулсан байна. Монгол хэлний “хошуу” болон “аймаг” нь хоорондоо ялгаатай ойлголт бөгөөд монголын засаг захиргааны нэгжийн нэр тул орчуулахад төвөгтэй хэдий ч хооронд нь хольж хутгаж болохгүй юм. Иймд хоёр орчуулагч үүн дээр хоёулаа буруу орчуулжээ.

7. “...зэл дээр бариатай гүүнүүд янцааж, айраг найрын цаг мэдэгдэвч...”

“...不时路过的牧人家蒙古包外待挤奶的母马拴满了辄勒绳。虽说正值产马奶酒的旺季...” /Хадцагаан/

“...时时都可遇到系在蒙古包前等待挤奶的母马在嘶鸣。虽知正是痛饮马奶的欢乐季节...” /Цэнь Тяньхуа/

“Зэл” хэмээх нь монгол хэлний үдэсний онцлог бүхий үг бөгөөд “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д “дээс, сур зэргийг сунган татаж хоёр үзүүрийг нь гадсанд бэхэлсэн, мал уях хэрэглэл” гэж тайлбарлажээ. Үүнийг Хадцагаан “牧人家蒙古包外待挤奶的母

马拴满了辄勒绳” буюу үгчилэн орчуулбал “малчин айлын гадаа сүүгээ саалгах гүүнүүд зэл дүүргэжээ” хэмээн орчуулсан байна. Эл орчуулгад “зэл” гэдгийг “辄勒绳 буюу zhele уяа” гэж галиглаад “уяа” гэсэн нэрийтгэл үг нэмж орчуулжээ. Харин орчуулагч Цэнь Тяньхуа “系在蒙古包前等待挤奶的母马在嘶鸣” буюу үгчилбэл “гэрийн урд уяж сүүг нь саах гүүнүүд янцгаана” гэж ерөнхий утгаар нь орчуулсан байна. Хадцагаан “зэл”-ийг галиглан орчуулсан бол, Цэнь Тяньхуа огт орчуулалгүй өгүүлбэрийн утганд шингээн орхижээ.

8. “...хуучин сар орой мандах тул, холхи замын чигийг олж ядна...”

“...只可惜月光暗淡, 难以看清前方的路径...” /Хадцагаан/

“...但下弦的月亮很晚才升起, 远处路途的去向却很难辨认...” /Цэнь Тяньхуа/

“Хуучин сар” хэмээхийг “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д “билгийн улирлын сүүлчийн хавирган сар” гэжээ. Орчуулагч Хадцагаан “月光暗淡” буюу “сарны гэрэл бүүдийх” гэж орчуулсан бол, Цэнь Тяньхуа “下弦的月亮” буюу “шинийн хорьдын сар” гэж зөв оноон орчуулснаас гадна, цааш нь “很晚才升起” буюу “маш орой манддаг” хэмээн утгыг бүрэн гүйцэд гарган орчуулжээ.

9. “...мөнхүү гэрээс Сүнжидмаа гарч нохой хорих...”

“...松吉德玛从右边的一座蒙古包出来, 为他劝狗...” /Хадцагаан/

“...松吉德玛正从蒙古包中出来, 看住了狗黑夜里...” /Цэнь Тяньхуа/

“Нохой хорих” гэдэг ойлголт монголчуудын хувьд тун ойлгомжтой, манай ахуй соёлтой нарийн холбоотой ойлголт бөгөөд үүнийг орчуулагч Хадцагаан “劝狗” буюу “нохойг ятган болиулах” гэсэншүү утгаар орчуулсан бол, Цэнь Тяньхуа “看住了狗” буюу “нохойгоо хянах” гэх утгаар орчуулжээ. Орчуулагчид аль алин нь “нохой хорих” гэдгийн утгыг ямартаа ч гаргасан бөгөөд хятад хэлнээ ижил төстэй ойлголт байхгүй тул бас ингэхээс өөр аргагүй байсан буй заа.

Дүгнэлт

Д.Нацагдоржийн “Шувуун саарал” өгүүллэгийг дээрх хоёр орчуулагч өөр өөрсдийн арга барилаар орчуулсан нь харагдах бөгөөд монгол ахуй амьдрал, адуу малын явдал зэрэгтэй холбоотой үг хэллэгийг гадаад хэлнээ орчуулахад хүндрэлтэй байх нь тодорхой боловч бас чиг ерөнхий утга санааг боломжийн орчуулсан нь сайшаалтай байна.

Орчуулгын шүүмж судлалд гадаад хэлнээс орчуулсан орчуулгын талаар нэлээд хөнддөг ч монгол зохиол бүтээлийг гадаад хэлнээ хэрхэн орчуулсныг мөн судлан шинжилж, цаашид бүр илүү сайн орчуулан гаргах тал дээр анхаарвал тун ач холбогдолтой хэмээн үзэж байна.

Номзүй:

1. Г.Цогзолмаа, Д.Нацагдоржийн түүвэр зохиол, УБ, 2016
2. Монгол хэлний их тайлбар толь, УБ, 2016

ОРЧУУЛГЫН ЭХИЙГ АРИУТГАН ШҮҮЖ, ЗАСАН НАЙРУУЛЖ БАЙСАН УЛАМЖЛАЛААС

Д.Бүрнээ⁹⁷

Товч утга: Монголчууд бурханы шашин номын орчуулгын төвөд эх судрыг шүүн ариутгаж байсан түүхтэй. Үүний нэг тодорхой жишээ бол буддын утга зохиолын их цоморлиг болох төвөд Ганжуурын Нартан барын алдаа мадгийг засаж байсан уламжлал юм. Энэ нь төвөд Ганжуурыг зөв уншиж судлах төдийгүй орчуулахад чухал үүрэгтэй байв. Түүнчлэн монгол шунхан барын Ганжуурын орчуулгыг журамлах зорилгоор хятад барын төвөд Ганжуурын эхийг үндэс болгож найруулгыг засаж байсан болон монгол орчуулгын түүхэнд энэ уламжлалыг иргэний чиглэлийн зохиолд ч баримталж байсан уламжлалаас энд өгүүлнэ.

Түлхүүр үг: эх судрыг ариутган шүүх, эхийг судлах, орчуулгын алдааг засах, орчуулгын найруулгыг өөрчлөх

Орчуулгын ажил эх зохиолыг судлахаас эхлэх учир эн тэргүүн төвөд судрын олон зүйл бар хэвлэл, гар бичмэл эхийг бүртгэж, зөв эхийг олж тогтоохыг монголчууд чухалчилж байжээ. Тухайлбал, монгол Ганжуурын эх болох төвөд Ганжуурын зарим хэвлэлийн алдааг шүүн нягталж байсан талаар акад. Ц.Дамдинсүрэн бичсэн байна. Түүний өгүүлснээр төвөд Ганжуурын олон зүйл бар хэвлэл болох Нартан, Дэргэ, Жонэ, Лхас, Хүрээ, Бээжин зэрэг бар хэвлэлээс анхны бар болох Нартан барын Ганжуурыг монголчууд эх сурвалж болгон авч үзэж, заан сургаж уламжилж байсан учраас эх бичвэрийг нь ихэд анхааран судалж иржээ. Төвөд Ганжуурын Нартан барын эхийг бусад бар хэвлэлтэй зэрэгцүүлэн тулгаж, хянан нягталж байсан 19 дүгээр зууны эрдэмтэд болох Цахар гэвш цорж Лувсандаш, Сэрдог хутагт Лувсанчүлтэмжамц, Их Хүрээний гавж Дамдинсүрэн, Жамсранжав, Шадавдандар зэрэг мэргэдийн дундаас хамгийн том ариутгал буюу засвар хийсэн хүн бол Түшээт хан аймгийн Дайчин вангийн хошууны Шадавдандар буюу Дандар аграмба ажээ. Тэр бээр Ганжуурын 100 гаруй ботиос Нартан болон хятад шунхан барын төвөд Ганжуурын 70 орчим ботийн алдаа мадгийг шүүн нягталсан байна. Дэргэ барын Ганжуурыг үндэс болгож засахдаа үг нэмэгдсэн, орхигдсон, гээгдсэн, тасарсан, солигдсон зэрэг мадгийг олж тогтоож шүүн ариутгажээ. Ийнхүү засахдаа “Жалзэ тэмбан” хэмээх бичмэл төвөд Ганжуур болон төвөд Данжуурын холбогдох үндсэн судар тэргүүтнийг ашиглажээ. Төвөд эх судрыг ариутган шүүж байсан энэ уламжлалыг 20 зууны дундад үед Гандан хийдийн хамба лам агсан С.Гомбожав тэргүүтэй судлаачид үргэлжлүүлэн, Дандар аграмбын ариутган шүүсэн боловч үрэгдэж гээгдсэн Винайн судрын хэсгийг Данзан-Одсэр болон бусад хүмүүсийг удирдан нөхөн гүйцээлгэсэн байна. Ийнхүү төвөд эх судрыг

⁹⁷ МУИС, ШУС, ХУС-ын МХХШТ-ийн профессор, доктор

ариутган шүүж, түүнийг үнэн зөв унших төдийгүй орчуулахыг эрхэмлэн дээдэлж байсан билээ.

Монголчууд шашин номоо хүндлэн дээдэлж, бурханы зарлиг сургаал бол хүний нэгэн насандаа хүртэж болох оюун санааны их өв хөрөнгө, *хамаг жаргалан гарахын орон, гашуун зовлонг сэргээгч*⁹⁸ эм гэж үзэж байсан учир бурханы зарлиг сургаалыг төвөд хэлнээс орчуулах үйлийг ихэд хүндлэн дээдэлж, чин үнэн сэтгэлээсээ хандаж байжээ. Тиймээс ч *орчуулагч хэлмэрч нүгүүд ...ямагт бурханы шашныг дотнолон барихыг сэтгэлдээ сэтгэж, ашиг хийгээд алдрыг хүсэх, алагчлах сэтгэлийг тэвчиж, шударга оюунаар үг утгасын хувийг сайтар шинжлээд ...утга лугаа үл харшилдуулан сайтар орчуулваас өөр бусдын үндсэнд олон сайн чуулганыг арвитган чадах бөгөөд бурханы шашинд тус үйлдсэн болохын тул үлэшгүй буяны цогцыг олох болмуй за*⁹⁹ хэмээн “Мэргэд гарахын орон” толь бичигт бичсэн байна. Бурханы зарлиг сургаалыг орчуулсан буянаар хүн зон элдэв өвчин болон айх аюулгүй, сэтгэл санаа амар амгалан, цаг зуурын зуд турхангүй, хур бороо элбэг, тариа төмс арвин, мал сүрэг өсөж үржин, төр төвшин байж, шашин ном дэлгэрэх, нэн ялангуяа бурханы зам мөрөөр замнаж, бурханы хутгийг олохыг хүсэн ерөөсөн үгийг орчуулгынхаа төгсгөлийн шүлэгт бичиж байжээ¹⁰⁰. Орчуулгын ажил ийнхүү буянтай ариун үйл учраас монгол гүүш нар алдаа мадагтай хөрвүүлвэл шашин номын утгыг гуйвуулсан гэм нүгэл болохыг ухаарч, бурханы ариун сургаалыг сүсэгтэн олон түмэнд эндүү ташаа алдаа мадагтай хүргэхээс болгоомжилж байв. Тиймээс манай дуун хөрвүүлэгчид бурханы сургаалыг зөв ухаарч ойлгохыг ихэд чухалчилж, олон арван тайлбар, сурвалж бичгүүдийг шүүрдэн үзэж байв. Их дуун хөрвүүлэгч Зая бандид Намхайжамц *эрхэт бурханы зарлиг онохуйя маш бэрх хийгээд... эрэн онохуй өөрийн оюун маш мохдог тул... үүнийг орчуулахуйя аюул маш их төрмүй*¹⁰¹ хэмээн бурханы шашны гүн сургаалын утга агуулгыг ухааж ойлгох амар хялбар бус, аливаа орчуулгын ажил маш их хичээл зүтгэл, зориг тэвчээрийг шаарддаг, орчуулагчийн мэдлэг дутах явдал бишгүй тааралдаж байсан тухай өгүүлсэн байна. Түүнчлэн уншигчдадаа хандаж

*Нигүүлсэхүй их буян садан та бээр
Нягтлан шинжилж анхаарахын цагт
Нигүүлсэн айлдаж буруу хазгай болсныг
Нэгэнтээ засаж айлдаад хүлцэн соёрх*¹⁰²

хэмээн засан залруулахыг хүсэн гуйж бичсэн байна. Энэ нь орчуулгадаа эргэлзэж, итгэл муутай байсан бус, харин эндэж алдсан байж болзошгүй хэмээн уншигчдаа хүндэтгэн хүлцэл өчсөн хэрэг юм. Хэдийгээр алдаа мадаггүй орчуулахыг дуун хөрвүүлэгчид хичээж байсан боловч үг үсгийн болон утгын мадагтай эхийг ашигласан, мэдлэг туршлага дутсан зэргээс алдаа гарч байжээ. Тиймээс үнэн зөв

⁹⁸ “Банзрагч” судрын хэд хэдэн гар бичмэл эхэд ингэж бичжээ. Энэ үг зовлонг арилгах гэсэн утгаар орсон байна.

⁹⁹ Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, *Уламжлалт монгол орчуулгын судлалд*, УБ., 2013, 300-р тал.

¹⁰⁰ Д.Бүрнээ, *Орчуулагчийн ёс зүйг судлах асуудалд*, - Мэргэжлийн ёс асуудал, УБ., 88-р тал.

¹⁰¹ Г.Билгүүдэй нар, *Ц.Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол ном судрын бүртгэл*, УБ., 2018.

¹⁰² Г.Билгүүдэй нар, *Ц.Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол ном судрын бүртгэл*, УБ., 2018, 180-р тал

орчуулахын тулд төвөд эхийн гүн нарийн утгыг эндүүрэлгүй буулгах зорилгоор аль болох их судалгаа хийж байв. Энэ тухай Алтангэрэл увш бичсэн нь үүнээс урьд бүхий бусад мэргэдийн орчуулга энэ монгол газраа дэлгэрч олон буй бөгөөс бээр эсрэг тэсрэг үг утгас нь зохилдох бусын тулд түүтгэрэл үгүй сүсэгт Баясгалан нэрт тидши тэмдэгтэйе орчуул хэмээн бас бас дуртгасандтэд мэргэдийн орчуулгыг буруушааж бурчиж засваас л тэрслэх найдангуйгаар үйлдсэн хэмээгдэх бүхийн тулд тэл хэлт Алтангэрэл увш төвөдийн олон эх бичгүүдийг тохиолдуулж төсөөлж мэдсэн чинээгээр монголын аялгууд засаж орчуулж оршуулбай¹⁰³, асар олон эх төвөд бичгүүдийг нийлүүлэн тохиолдуулж, аялгуу утгасыг алжаас болгохуй /алдаа эндэл болуузай Д.Б/ хэмээн ариутган төгсгөж Алтангэрэл увш аль мэдсэний чинээгээр асар хичээж монголын хэлэнд орчуулж оршуулбай”¹⁰⁴ гэжээ. Алтангэрэл увш эн тэргүүн өмнөх үеийн орчуулгын алдаа мадгийг засахыг өөрийн үүрэг гэж үзсэн, нөгөөтэйгүүр, бусад хүмүүс дуртган хэлж сануулсныг хүлээн авсан байна. Тэр бээр бусдын орчуулгыг дур мэдэн засахыг буруу гэж үзсэн учир олон эх сурвалжийг үзэж нягталж судалсны дараа сая засан залруулсан болохыг энэхүү төгсгөлийн үгээс бид мэдэж авч байна. Төвөд хэлнээс орчуулсан ном судрын дотор алдаа мадаг цөөнгүй гарч байсан учир түүнийг ариутган шүүхийг ихэд анхаарч байсан талаар судрын орчуулгын төгсгөлийн үгд тодорхой тэмдэглэжээ.

Орчуулгын түүхээс үзвэл орчуулгыг алдаа мадгаас нь үүдэж бус, харин тодорхой зорилгоор бас засан найруулж байсан байна. “Алтан эрих” нэрт түүхэн сурвалж бичигт тэмдэглэснээр 1628-1629 онд төвөд Ганжуурын мянга гаруй зохиолын монгол орчуулгыг бард бүтээж хэвлэх зорилгоор тусгайлан хянан тохиолдуулжээ. Ийнхүү хянан нягтлахдаа зарим ном судрын хуучин орчуулгыг хэл найруулгын талаас нь их бага ямар нэгэн хэмжээгээр засан найруулжээ. Энэ нь монгол Ганжуурын эмхтгэлд оруулахаар сонгосон орчуулгууд төвөд Ганжуурын өөр өөр бар болон бусад олон зүйлийн төвөд бар хэвлэл, гар бичмэл тэргүүтнийг эхэд барьж хийсэн орчуулга байсан учир хэл найруулгын талаар төвөд Ганжуурын хятад шунхан барын эхээс ялгаа зөрөөтэй болсонтой холбоотой. Өөрөөр хэлбэл, төвөд эх судартай дүйх ёстой гэдэг үзэл баримтлалыг мөрдөж, төвөд Ганжуурын хятад шунхан барын эхийн дагуу хуучны орчуулгуудыг хянан зассан байна. Ийнхүү зассан жишээг монгол Ганжуурын 90-р ботид орсон “Шулуун онолт” буюу олны дунд “Үлгэрийн далай” хэмээн алдаршсан судрын жишээн дээр авч үзье. Тус судрыг Хөх хотын алдарт орчуулагч Ширээт гүүш 17-р зуунд орчуулсан билээ. Уг орчуулга төвөд Ганжуурын доторх “Занлун” (mdzangs blun) судартай утга агуулгаараа дүйх боловч бөлгийн тоо болон хэл найруулгын талаас зөрөөтэй. Тиймээс Ширээт гүүшийн орчуулгыг монгол Ганжуурт оруулж эмхтгэхийн тулд хятад шунхан барын төвөд Ганжуурт бүхий “Занлун” судартай тулгаж, түүний хэл найруулгын дагуу зассан байна. Ийнхүү засахдаа Ширээт гүүшийн орчуулгад байхгүй үг, өгүүлбэрийг нэмэн оруулжээ. Тухайлбал:

¹⁰³Г.Билгүүдэй нар, Ц.Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол ном судрын бүртгэл, УБ., 2018, 59-р тал.

¹⁰⁴Г.Билгүүдэй нар, Ц.Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол ном судрын бүртгэл, УБ., 2018, 39-р тал.

Хятад шунхан барын төвөд Ганжуур дахь “Занлун”	1714, 1728 онд хэвлэгдсэн “Үлгэрийн далай”	Монгол шунхан Ганжуур дахь “Шулуун онолт” судар
Bya gag gis nor bu med [med] par dge slong gis mthong yang tshul khirms bsrung ba'i phyir sdug bsngal myong bar byed kyi gtam mi zer ro	----- ---	Taqiy-a sibayun čindamani -yi jalıyiqui dur ayay-a tekimlig üjebesü ber šayšabad saqıqu-yin tula jobalang-i üjebesü ber üges-i ese ügülebei

Монгол шунхан Ганжуурт Ширээт гүүшийн орчуулгад байхгүй үг өгүүлбэрийг нэмэн оруулахаас гадна зарим засвар хийжээ. Тухайлбал:

Хятад шунхан барын төвөд Ганжуур дахь “Занлун”	1714 болон 1728 онд хэвлэгдсэн монгол “Үлгэрийн далай”	Монгол шунхан Ганжуур дахь “Шулуун онолт” судар
Bdag chos tshol ba 'di yang sangs rgyas su <u>bsgrub pa'i</u> phyir te	Minü nom erigsen ene ber burqan-u qutuı-yi <u>olyayulqu yin</u> tulada buyu	Minü nom erigsen ene ber burqan-u qutuı-I <u>bütügekü-</u> yin tulada buyu
dong de yang Me me tog gi <u>rdzing bur gyur</u> te	Tere γau ber čečeglig tü <u>qarsi</u> bolbai	Tere γau ber čečeglig-ün <u>čögerembolbai</u>
Sdig pa grogs po la bsten na ni <u>sdig pa'i chos skye bar 'gyur</u> te	Nigül tü nöküd-tür sitübesü <u>nigül ber nemeyü</u>	Nigül tü nökür-i sitübesü <u>kilinče tü nom törüjü</u>

Дээрхи хүснэгтээс харвал, Ширээт гүүшийн орчуулгыг хэл найруулгын хувьд өөрчилсөн болох нь харагдана. Үүнд “Үлгэрийн далай” сударт “олгуулахын тулд” гэснийг монгол шунхан Ганжуурт “бүтээхийн тулд”, “цэцэглэгт харш” гэснийг “цэцэглэгт цөөрөм”, “нүгэл бээр нэмюү” гэснийг “хилинцэт ном төрж” гэх зэрэг хятад барын төвөд судрыг баримталж зассан нь харагдана. Түүнчлэн зарим нэр томъёо, оноосон нэрийн орчуулгыг хэрхэн зассаныг ажиглавал “гэцэл” гэсэн үгийг “Үлгэрийн далай” сударт “ёст буянт тойн”, харин монгол шунхан Ганжуурт “гэцэл” гэсэн төвөд үгээр засжээ. Түүнчлэн “Үлгэрийн далай”-д “хатан хараа” гэсэн шувууны нэрийг монгол шунхан Ганжуурын эхэд “ван шувуу” гэж төвөд үгийг хуулбарлан буулгажээ. “Гэлэнма” гэсэн үгийг “шамнанц” гэж санскритаар сэргээн орчуулсан, харин монгол шунхан Ганжуурт “аяга тэхимлиг” гэсэн уйгар гаралтай үгээр буулгажээ. Зааны хүйсийг зааж “үнээ заан” гэж Ширээт гүүшийн орчуулсаыг монгол шунхан Ганжуурт “заан” гэсэн үгийг хасчээ. Түүнчлэн “Үлгэрийн далай” сударт олонтоо тааралдах “Итгэл үгүй идээн өглөгт” (тө. mgon med zas 'dzin) хэмээх нэгэн гэрийн эзний нэрийг

монгол шунхан Ганжуурын эхэд “Итгэл үгээгүүнээ идээн өглөгт” гэж засан найруулжээ. Сүүлийн жишээний тухайд оновчтой засвар болсон гэж бодож байна. Учир нь Ширээт гүүш зовож зүдэрсэн ард олонд өглөг өгдөг, лам хувраг нарыг хоол хүнс, орон гэрээр хангаж ивээн тэтгэгдээрээ алдаршсан гэрийн эзний нэрийг “итгэл үгүй” (mgon med) гэж төвөд эхийг хуулбарлан буулгасан нь зөв боловч уншигчдад “итгэл, найдваргүй” нэгэн мэт сэтгэгдэл төрүүлж болзошгүй байсан учир “итгэл үгээгүүнээ” буюу итгэл найдваргүй болж цөхөрсөн хүнд гэсэн санааг өгөх оршихын тийн ялгалаар найруулсан нь оносон гэж бодож байна. Ширээт гүүшийн орчуулгад огт байхгүй үг өгүүлбэрийг нэмж, хэл найруулгыг өөрчилсөн учраас монгол шунхан Ганжуурын “Үлгэрийн далай” судрын төгсгөлд орчуулагчийн нэрийг хассан бололтой. Ийнхүү монгол Ганжуурыг хэвлэхийн тулд эртний орчуулгуудыг засан найруулсан явдал бол хятад шунхан барын эхийг барьж орчуулгуудыг журамлах гэсэн зорилготой холбоотой. Нөгөөтэйгүүр, ингэж төвөд эхийг барьж засдаг энэ уламжлалыг хожуу үеийн буюу 19 зууны дуун хөрвүүлэгчид ч бас баримталж байсныг буриад орчуулагчдын бүтээлээс харж болох байна. Тухайлбал, Данаагийн Галсанжамба “Субашид”-ийн Мэргэн гэгээний орчуулгыг, Номтын Ринчен буюу Лувсанринчен Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулгыг засан найруулсныг дурдаж болно. Саж бандид Гунгаажалцангийн зохиосон иргэний яруу найргийн зохиол болох “Субашид”-ийн эрт болон хожуу үеийн олон орчуулга дотроос Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн орчуулга онцгой ялгардаг. Үг утгыг төдийгүй уран сайхныг төвөд эхийн найруулгад уягдалгүй чөлөөтэй буулгасан явдал уг орчуулгыг бүтээлч орчуулга болгож байна. Ийм орчуулгыг засан найруулах шаардлагагүй боловч Номтын Ринчен өөрчлөн найруулсан нь өмнөх үеийн орчуулагчдын төвөд эхийн хэлбэрт ойртуулж засаж байсан уламжлалаас үүдэлтэй. Төвөд эх судрын үг утгыг ургуулан бодож, нэмэн дэлгэрүүлж, баяжуулсан Цахар гэвшийн орчуулгыг Номтын Ринчен төвөд эхээс холдсон гэж үзсэн бололтой. Тиймээс тэр бээр төвөд эхэд байхгүй үг хэллэг, утга санааг хасаж, Цахар гэвшийн орчуулгыг засан найруулсан байна. Тухайлбал, “Субашид”-ийн 15-р бадагт 7 үеэр тэнцүүлж

blo gros ldan pa gnyis bgos na
blo gros legs pa gzhan 'byung srid
yung ba dang ni tsha la las
kha dog gzhan zhig skye bar 'gyur

гэж шүлгэлснийг Цахар гэвш:

Шударга сайн ухаантан хоёр хүн нийлэн хэлэлцвэл
Шалгадаг нэгэн сайн бодлого гарах болно за
Шар улаан хоёр зүйл будгийг нийлүүлэн зуурвал
Шинэ өөр нэгэн өнгө гарахтай адил

гэж орчуулсан бол Номтын Ринчен

Шударга сайн ухаант хоёр хүн нийлэн хэлэлцвээс
Шалгадаг нэгэн бодлогот сайн оюун гарам
Шар юнваа лугаа тунсааг нийлүүлэн зуурваас

*Шинэ өөр нэгэн сайхан өнгө гарам*¹⁰⁵

гэж засан найруулсан байна. Энд гол зассан зүйл бол төвөд эхийн “yung ba” ба “tsha la” хэмээх хоёр үг болно. Энэ хоёр үгийг зарим орчуулгад төвөдөөр нь зээлж “юнва”, “цала” (Мэргэн гэгээн), “цала”-г орчуулж “тунсаа” (Зая бандид) гэж орчуулсан ч тааралдана. Төвөд-Монгол тольд “цала”, “юнва” хэмээх хоёр үгийг “цала”, “юнва” гэж төвөдөөр буулгахаас гадна “цала”-г “тунсаа”, “юнва”-г “шар гаа” гэж орчуулжээ. О. Сүхбаатар “Монгол хэлний харь үгийн толь”-доо “тунсаа” гэдэг үгийг “цагаан саарал, шаравтар ногоовтор өнгөтэй эрдэс, юм гагнахад хэрэглэнэ” гэж тайлбарлажээ. Тэгвэл “Bod yig tshig gter rgya mtsho”-д (Төвөд үгийн сангийн далай) “юнва”-г “sga ser” буюу “шар гаа”, “цала”-г “нэг зүйл давс бөгөөд цайвар хөх өнгөтэй, гадна тал нь цагаан цайвар, эмийн ургамалд ордог, давсны амттай, шингээлт тэгш, шарх болон муу цусыг хатаадаг, усан хаван засдаг” гэжээ. Эндээс бид “цала” бол цагаан цайвар, хөх саарал, шар ногоон зэрэг өнгөтэй гэж ойлгож байна. Цахар гэвш эл хоёр үгийг “шар улаан хоёр зүйл будаг” гэж орчуулсныг Номтын Ринчен юнваагийн өнгө нь тодорхой шар учраас “шар юнва” гээд харин “цала” буюу “тунсаа”-г өнгөөр нь төлөөлүүлэлгүй монгол нэрээр нь “тунсаа” гэж авсан байна. Мөн зарим нэг дагавар нөхцөлийг өөрчилж, үг ч нэмжээ. Тэгвэл Цахар гэвш ямар учраас эл хоёр үгийг “шар, улаан будаг” гэж авсан бэ? Энэ бадгийн гол санаа бол хоёр ухаантай хүн ханилвал үлэмж илүү ухаан гарна гэсэн санаа бөгөөд түүнийгээ хоёр зүйлийн бодисыг нийлүүлбэл өөр өнгө гарна гэсэнтэй жишин адилтгасан хэрэг юм. Үнэхээр улаан болон шар хоёр өнгө бол маш сайхан найрч энэ хоёр өнгийн дундаас улбар шар өнгө гарах нь тодорхой. Гэтэл төвөд эхийг дагуулан “юнва болон тунсаа” хоёроос өөр өнгө гарна гэж буулгах нь төвөд эхийг үнэн зөв буулгаж буй хэрэг боловч уншигчдад нэн ялангуяа энэ хоёр бодисыг мэдэхгүй хүнд бол шууд буухгүй. Тиймээс Цахар гэвш хоёр ухаантай хүн нийлэн хэлэлцэхийг “шар, улаан хоёр зүйл будгийг нийлүүлэн зуурвал нэгэн зүйл өөр нэг өнгө гарахтай” жишин адилтгажээ. Өөрөөр хэлбэл, Цахар гэвш шүлгийн утга санааг амар хялбар ойлгуулахыг зорьсон хэрэг. Нөгөөтэйгүүр, “цала” буюу тунсаагийн өнгө цайвар боловч яг тодорхой биш, цайвар хөх бас шаравтар, ногоовтор ч байж болох учраас энэ хоёр өнгийг нийлүүлэхэд өөр өнгө гарна гэж төвөд эхийг дагуулж буулгах нь оновчтой биш гэж үзсэн байж болох талтай. Харин Номтын Ринчен төвөд эхэд гарч буй үг хэллэгийг өөрчлөхгүй, яг байгаагаар нь уншигчдад хүргэхийг чухалчилжээ. Өөрөөр хэлбэл тэдгээр бодисын өнгө хэр найрч шинэ өнгө гарахыг бодис зүйн талаас чухалчилсангүй, харин төвөд эхэд бичсэнийг л гол болгожээ. Үүнийг бас нөгөөтэйгүүр, Цахар гэвш харийн утга соёлыг өөрийн соёлд идээшүүлэхийг зорьсон хандлагатай, харин Номтын Ринчен төвөд утга зохиолын онцлог бүхий үг хэллэгийг хэвээр нь буулгаж харийн соёлын онцлогийг хадгалах ёстой гэсэн ялгаа зөрөөтэй үзэл баримталж байснаар тайлбарлаж болох юм.

¹⁰⁵ Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, Уламжлалт монгол орчуулгын судлалд, УБ., 2013.

Дүгнэлт

1. Монголчууд төвөд ном судрын олон бар хэвлэлийг ариутган шүүж байсан нь эх судрыг зөв уншиж ухаарах, судалж орчуулахад чухал алхам болж байжээ.
2. Эх судрын утга агуулгыг эндүү ташаа буулгахгүйн тулд бусад холбогдох олон ном судрыг задлан шинжлэх нь зүйтэй гэж монгол гүүш нар үзэж байв.
3. Хуучин орчуулгын төвөд эх судар нэгэнт үрэгдэж гээдсэн буюу олдохгүй болсон тохиолдолд түүнийг тухайн цаг үед жишиг болгосон тодорхой нэг төвөд эх судартай зэрэгцүүлэн тулгаж, журамлах зорилгоор засан найруулж байсныг монгол Ганжуурын 90-р ботид бүхий “Шулуун онолт” буюу “Үлгэрийн далай” судраас харж болох юм.
4. Энэ уламжлалыг 19 дүгээр зууны дуун хөрвүүлэгчид үргэлжлүүлж, төвөд хэлээрх иргэний яруу найргийн зохиолын чөлөөт утгачилсан орчуулгыг хянах засахдаа ч хэрэглэж байжээ. Энэ нь төвөд эх судар олдохгүй болсонтой холбоогүй, харин бурханы шашны ном судрыг орчуулахдаа эхээс хазайлгахгүй, эхийн утга болон хэлбэрийг ариунаар буулгах ёстой гэсэн үзэл баримтлалыг иргэний ном судрыг орчуулахад ч баримтлах учиртай гэж үзэж байсантай холбоотой. Өөрөөр хэлбэл, төвөд хэл соёлын нөлөө хүчтэй байсныг харуулах нэгэн баримт болох юм. Нөгөөтэйгүүр, төвөд хэлнээс орчуулсан ном судрыг тухайн үеийн тодорхой үзэл баримтлалд нийцүүлэн хэрхэн хянан тохиолдуулж байсан арга туршлагыг харуулж байна.

Резюме

Монгольские переводчики уделяли большое внимание редактированию тибетского подлинника буддийской литературы. Ярким примером тому служит редакция монголами Нартанского издания тибетского Канжура. Оно сыграло важную роль в установлении безошибочного текста, в правильном понимании и переводе тибетской литературы. При редакции монгольского Канжура основным тибетским подлинником был выбран тибетский Канжур пекинского издания. Из истории монгольского перевода мы можем заметить, что эта традиция была унаследована и при переводе литературы светского характера.

Ном зүй

1. Г.Билгүүдэй нар, Ц.Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол ном судрын бүртгэл, УБ., 2018.
2. Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, Уламжлалт монгол орчуулгын судлалд, УБ., 2013.
3. Д.Бүрнээ, Монголчуудын төвөд хэлнээс орчуулсан зохиолын тойм, Орчуулгазүй №5, УБ., 2016.
4. Д.Бүрнээ, Монгол Ганжуурыг ариутган зассан тухай асуудалд, Монгол судлал, ЭШБ, боть XXXVII (392), УБ, 2013, 153-157-р тал.
5. Д.Бүрнээ, Орчуулагчийн ёс зүйг судлах асуудалд, Мэргэжлийн ёс зүйн асуудал, УБ., 2018, 86-93-р тал.

МОНГОЛ, ХЯТАД ХЭЛНИЙ АДИЛТГАЛ, ЗҮЙРЛЭЛИЙГ ОРЧУУЛГАД АВЧ ҮЗЭХ НЬ

Wurenzaorige¹⁰⁶, Г.Элдэв-Очир¹⁰⁷

Товч утга: Соёлын гарал үүслийн ялгаа нь хэлний бүтцийн ялгааны эх сурвалж юм. Хэлний ялгаа нь өөр өөр улс үндэстний хоорондох сэтгэхүйн ялгааны илэрхийлэл юм. Хэл гэдэг нь хүний ерөнхий ойлголт, үзэл бодол, утга санаа зэргийг илэрхийлж хоорондоо харилцахад хэрэглэгддэг дохио зангаа, хэлзүй, тэмдэглэгээ, дуудлага, үг зэргийг бүхэлд нь хамруулсан тогтолцоо юм. Өөр өөр улс үндэстний хэлний ялгаануудыг судалснаар тухайн улс орны ард түмний хоорондын харилцаа холбоог нэмэгдүүлж, орчуулгыг хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Мөн энэхүү ялгаа зөрөө буй болсон шалтгааныг судалснаар эхийг илүү сайн гүнзгий ойлгох боломжтой бөгөөд хамгийн зөв аргаар оновчтой орчуулж хэлний орчуулгын үйлчилгээг илүү сайн чанартай хийх боломж бүрддэг.

Түлхүүр үг: Уран дүрслэл, адилтгал, зүйрлэл, орчуулах, нөлөөлөх хүчин зүйлүүд

Нэг. Сэтгэхүй ба танин мэдэхүйн ялгаа

Хэл яриа ба сэтгэхүй нь хоорондоо нягт уялдаа холбоотой харилцан хамааралтай нэг зүйлийн хоёр тал болно. Сэтгэхүйн арга бол хүмүүс ямар нэгэн ухагдахууныг судлах, анализ хийж дүгнэлт гаргах, шалтгааныг тайлбарлахад ухамсартайгаар, эсвэл, ухамсаргүйгээр ашигладаг арга юм. Аливаа улс үндэстний газарзүйн байрлал, орчин нөхцөл, үндсэн үйлдвэрлэл, амьдралын хэв маяг зэрэг хүчин зүйлүүд нь тухайн үндэстний ерөнхий сэтгэхүйн арга замыг тодорхойлдог. Тухайн улс үндэстний өнгөрүүлсэн түүхэн шат үе, үндэсний соёл, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлийн төвшин зэрэг нь тухайн үндэстний сэтгэхүйн арга барилд мөн тодорхой хэмжээгээр нөлөө үзүүлдэг. Тэдний дундаас тухайн улс үндэстний амьдралын зан үйл, амьдралын хэв маяг нь тэдний сэтгэхүйд маш их нөлөө үзүүлдэг. Адил бус соёлын үндэс суурь нь харилцан ондоо амьдралын хэв маяг, сэтгэхүйн арга барил, илэрхийлэх арга зэргийг бий болгодог. Иймээс монгол, хятад хэлээр уран дүрслэл, адилтгал, зүйрлэлийг ашиглах явцад өөр өөр илэрхийлэх арга барилыг ашигладаг. Күнзийн үзэл суртлын нөлөөн дор хятад үндэстэн нь хүн чанар, хүмүүнийг хайрлах, энэрэнгүй, нигүүлсэнгүй байх, хүнлэг байх зэрэг хүн болон олон нийт гэсэн зүйлд илүү их анхаарлаа хандуулдаг бол нүүдэлчдийн амьдралд удаан хугацаагаар амьдарч ирсэн монголчууд нь хүмүүнийг хайрлахаас гадна байгаль дэлхийд мөн анхаарал тавьдаг.

¹⁰⁶ МУИС, ШУС, ХУС-ын “Гадаад хэлний орчуулгазүй”-н магистрант

¹⁰⁷ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим, доктор

Уран дүрслэл зүйрлэлийн эх бүтээхийн урьдчилсан нөхцөл нь зохиогчийн бодит байдал болон бодит объектуудын талаархи ойлголт, танин мэдрэхүй юм. “Мэдрэхүй нь нэг зүйлсийн хувийн шинж чанар ба онцлогийг тусгадаг. Жишээ нь, гэгээтэй бараан өнгө, хөг ая, үнэр, өргөн нарийн, зөөлөн хатуу гэх мэт. Гэвч ухамсрын мэдрэмж нь нэг зүйлийн цогц байдал ба түүний холбоо, харилцааг тусгадаг. Жишээ нь, гал улаан туг, гэрэл гэгээтэй байшин, дуу чимээ, зөөлхөн хөнгөхөн ноосон цамц гэх мэт. Ухамсрын мэдрэмж нь мэдрэхүйн үндсэн дээр буй болдог бөгөөд мэдрэхүйг шууд хольж хутгасан зүйл биш. Ухамсрын мэдрэмжид хүний мэдлэг туршлага чухал үүрэг гүйцэтгэдэг”¹⁰⁸ (Зу Дэши, Хэлзүйн дүрмийн анализ, дүрмийн систем өгүүлэл, 2016) Мэдрэхүй болон ухамсрын мэдрэмжээр дамжуулан хүмүүс өөрсдийн бодол санаа оюун ухаандаа бодитой зүйлийн тухай ойлголт, танилт, туршлагаа хадгалж чаддаг бөгөөд үүгээрээ ертөнцийг таньж чаддаг. Зүйрлэл нь энэхүү урьдчилсан нөхцөл дор ажиллаж эхлэх ба үндсэн зүйл нь бодитой оршиж буй зүйлийн хувьд хүний мэдрэмжийг өдөөж түүний тархинд тод, томруун хэлбэр дүрсээр орж урьд оюун ухаанд нь нэгэнт хадгалагдсан байсан ойлголт, танилт нь оновчтой гэсэн зүйрлэхүүнээ олж тогтоон зүйрлэлийн эхний алхам болдог.

Жишээ нь: 石拱桥的桥洞成弧形,就像虹。(茅以升《中国石拱桥》)

Чулуун нуман гүүрийн гулдан нь солонго шиг муруй хэлбэртэй болно. (Мао Ишөн, “Хятадын чулуун нуман гүүр” зохиол)

Зохиолч гол дээр барьсан чулуун нуман гүүр болон түүний гулдан нь муруй хэлбэртэй байхыг нүдээрээ харж эхний мэдрэхүй үүссэн ба “муруй хэлбэртэй гулдан” гэх бодитой хэлбэр дүрс зохиогчийн тархинд орж түүний тархинд хадгалагдаж байсан ижил төстэй “солонго” гэдэг хэлбэр дүрстэй харьцуулан илтгэж нэг юм үзэгдлийн тухай зүйрлэл ингэж үүсэж байна.

Тухайлбал, монголчууд сүү цагаан идээ хэрэглэдэг тул цагаан өнгөөр сэвгүй ариун сэтгэлийг бэлгэдэж, цагаан өнгийг юм бүхний эхлэл гэж үздэг. Цагаан сар, цагаан толгой, цагаан санаа гэх мэт. Гэвч хятадын соёлд яг эсрэгээр цагаан өнгө нь цусгүй, амьгүйн илэрхийлэл бөгөөд муу муухай, үхэл, өвчин зовлон, гашуудлыг илэрхийлдэг. Жишээ нь: 白事, 白旗, 白忙活, 白痴 гэх мэт. Иймээс цагаан сар, цагаан толгой, цагаан санаа гэсэн үгсийг хятадын зан үйл, хятад хүний хүлээн авах боломжид тулгуурлан шууд 白月, 白字母(头), 白心 гэж орчуулж болохгүй бөгөөд 春节, 字母, 善心 гэж орчуулах нь зүйтэй. Мөн 白事, 白旗, 白忙活, 白痴 гэсэн үгсийг шууд үгчилэн цагаан үйл, цагаан туг, цагаан яаруу, цагаан тэнэг гэж орчуулбал хэн ч ойлгохгүй бөгөөд монгол хүнд ойлгуулахын тулд буяны ажил, бууж өгөх, шал дэмий юм хийх, усан тэнэг гэж орчуулах нь зүйтэй. Монголчуудад есөн хөлт цагаан туг нь төрийн сүр хүч, тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн бэлгэдэл болдог бол хятадад цагаан туг нь ялагдал, бууж өгөхийг төлөөлдөг. Монгол үндэстэн болон Хятад үндэстний адил төстэй талуудыг мөн харилцан ондоо арга замаар илэрхийлдэг. Жишээ

¹⁰⁸朱德熙,语法分析和语法体系,载《中国语文》1982(1)

нь: дотоодын эв нэгдлийг эрхэмлэсэн “家丑不外扬” (гэрийнхээ муу муухайг гадагш нь үл задруулах) гэсэн үгийг шууд утгаар нь биш харин “толгой хагаравч малгай дотроо, олгой хагаравч тогоон дотроо” гэдэг зүйр цэцэн үгээр орлуулж орчуулбал илүү оновчтой байна. Иймд монгол болон хятад үндэстэн нь бодит ертөнцийн оршин тогтнох тухай мөн харилцан адил бус танин мэдэхүйн сэтгэхүйтэй байдаг.

Хоёр үндэстэн угсаатны газарзүйн орчин, амьдралын хэв маягаас шалтгаалан тэдний гоо зүйн төсөөлөл ба онцлог нь мөн харилцан адилгүй байх бөгөөд энэ нь мөн хэлэнд тусгалаа олж байна. Жишээ нь: Монголчууд үзэсгэлэнт сайхан байгалийг онгон байгаль, байгаль ээж гэх мэтээр илэрхийлдэг боловч хятадад ерөнхийдөө “美如画” (зураг шиг сайхан гоо үзэсгэлэнтэй) гэсэн үгээр л илтгэдэг. Өөр өөр үндэстний сэтгэл зүйн онцлог шинж, амьдралын зан заншил нь тэдний танин мэдэхүй, сэтгэлгээнд шууд нөлөөлдөг.

Хоёр. Газар зүйн байрлалын ялгаа

Хүн төрөлхтний оршин амьдарч байгаа газар зүйн байрлал нь түүний соёл үүсэхэд мөн чухал нөлөө үзүүлдэг. Харилцан адилгүй газар зүйн орчин нь мөн өөр өөр соёл иргэншлийг буй болгож өөр өөр соёл иргэншил нь ондоо хэл яриа болон хэл яриатайгаа тохирсон илэрхийлэх арга барилыг буй болгодог. Үүнд газар нутаг, уур амьсгал, байгаль орчин зэрэг нь харилцан адилгүй бүс нутгийн соёлуудын ялгааг үүсгэдэг.

Хятад үндэстний дийлэнх нь чийглэг уур амьсгалтай уул ус, ой мод ихтэй бүс нутагт амьдардаг тул “山穷水尽” (шууд утга нь уул усны эцэс төгсгөлд хүрэх, явах зам гарах гарцгүй мухардалд орох, элдвээр оролдовч, учир нь үл олдох, арга барагдах, туйлдах байдлыг зүйрлэдэг) “山高水远” (шууд утга нь уул өндөр ус хол, бартаа саад ихтэй хол замыг зорилгодоо хүрэхийн тулд туулах, саад бэрхшээлийг зүйрлэдэг) гэх мэт уул ус нь суурьшмал амьдралтай холбоотой уран дүрслэл адилтгал, зүйрлэлийн хэллэг маш олон байдаг ба “胸有成竹” (шууд утга нь цээжин дотроо хүртэл хулс ургуулсан, Хойд Сүн гүрний үеийн хулсны зургийн мастер зураач Вөн Тунгийн үлгэргээс гаралтай. Вөн Тун нь зөвхөн хулсыг сайн зурахын тулд хавар, зун, намар, өвөл, салхитай, бороотой, нартай, үүлтэй эсэхээс үл хамааран хулсан ойд хулс ажигладаг байсан ба хүмүүс түүнийг цээжин дотроо хүртэл хулс ургуулсан гэж магтдаг байсан нь одоо үед юмыг хийхээс өмнө нарийн судлан төлөвлөж чадварлаг, бэлтгэлтэй, итгэлтэй болох байдлыг зүйрлэдэг) “青梅竹马” (шууд утга нь ногоон чавга хулсан морь, Тан гүрний үеийн нэрт яруу найрагч Ли Байгийн

“Хархан багын найз чи минь

Хулсан морь унаж манайд ирдэг байсан

Хамтдаа бид ногоон чавга шидэлцэж

Худаг тойрон тоглодог байсан

Хамтдаа бид Чан Ганли гудамжинд амьдардаг байсан

Хоёр багын сэтгэл хардах сэрдэх юмгүй ариухан цэвэрхэн байсан Арван дөрөвхөн насандаа Амраг чамдаа мордоход инээмсэглэж ч чадалгүй ичимхий байлаа гэдэг шүлгээс гаралтай. Хар багаасаа танилцан мэдэлцэж айл гэр болж амьдрах хосуудыг зүйрлэдэг. Монголын өндгөн сүйтэй төстэй. Гэхдээ эцэг эх нь хэлэлцэн тохирсон ургийн болзоо бус сайн дурын янаг дурлалыг зүйрлэдэг) зэрэг нь хятад үндэстний амьдарч буй газарзүйн орчинтой нягт холбоотой байдаг. Дээр дурдсан хулс мод болон хулс модны нахиа найлзууртай холбоотой адилтгал, зүйрлэлийг монгол оронд түгээмэл ургадаг өөр мод ургамлаар орлуулж орчуулах эсвэл тайлбарлаж орчуулахгүйгээр шууд утгаар нь орчуулбал ойлгоход мөн хэцүү болно. Жишээ нь мөн сайн эр баатар хүнийг зүйрлэдэг “绿林好汉” гэдэг үгийг шууд утгаар нь “ногоон шугуйн сайн эр” гэж орчуулах бус “шилийн сайн эр”, эсвэл, “талын сайн эр” гэж орчуулбал монгол хүн нэн хялбархан ойлгох болно.

Монгол орны газар зүйн байрлал нь хуурай эрс тэс уур амьсгалтай жилийн дөрвөн улирлын ялгаа ихтэй, энэ чанараараа агаарын температурын хэлбэлзэл өндөр, хур тунадас бага байдаг тул монгол хэлний уран дүрслэл адилтгал, зүйрлэлд байгаль, тал нутаг, цөл, говь, таван хошуу малтай холбоотой зүйлүүд маш их байдаг. Жишээ нь “хээр хонож, хэц дэрлэх” “эр хүний жаргал ээрэм талд” “ямааны мах халуун дээрээ” гэх мэт.

Гурав. Ёс заншил, зан үйл, түүх соёлын ялгаа

Улс үндэстнүүдийн өөрийн гэсэн соёл уламжлал, өвөрмөц ёс заншил нь тэдний өвөг дээдсээс уламжлан ирсэн үндэстний соёлын сууриас үүдэлтэй. Улс үндэстний соёлын холбогдолтой үг хэллэг нь тухайн үндэстний үндсэн шинж чанар, ёс заншил, зан үйлийн хэв маягийг тод томруун харуулж байдаг.

Монгол, хятад хэлэнд амьтныг зүйрлэгдэхүүн болгож тухайн юм үзэгдлийг зүйрлэсэн байдал нэлээд тохиолддог бөгөөд дараахь жишээгээр харьцуулж үзвэл:

Зүйрлэгдэхүүн амьтан	Зүйрлэх утга	
	Монгол хэлэнд	Хятад хэлэнд
Туулай	Сандруу тэвдүү, аймхай Жишээ: туулайн зүрхтэй, Бушуу туулай борвиндоо баастай	Хурдан Жишээ: 惊猿脱兔 (үргэсэн сармагчин алдагдсан туулай) 静如处女, 动如脱兔 (Жаал охин мэт тайван амгалан Алдагдсан туулай мэт хурдан омоглон)
Үхэр	Амар тайван, зөрүүд, тэнэг Жишээ: сүх далайтал үхэр амар, үхэр шиг тэнэг	Тэнэг, шударга, шаргуу Жишээ: 对牛弹琴 (үхэрт хөгжим дарах,

		юм ойлгохгүй тэнэг гэсэн санааг зүйрлэдэг) 黄牛精神 (шар үхэр мэт зүтгэх)
Гахай	Заваан, тарган, удаан, ховдог идэмхий. Жишээ: Гахай зөөх, гахай шиг амьтан, гахай шиг идэж уух	Залхуу, тэнэг, ёс суртахуунгүй Жишээ: 猪朋狗友(гахай шиг найз, нохой шиг нөхөд) 死猪不怕开水烫 (Үхсэн гахай буцалсан уснаас айхг Ичих нүүргүй ёс суртахуунгүй байдл зүйрлэдэг) 蠢猪笨猪(тэнэг гахай мангар гахай)
Хонь	Номхон, ноомой, жижиг Жишээ: Хонь шиг номхон, Хонин хашаа	Элдэг зөөлөн, хөөрхөн 温顺如羊(хонь мэт элдэг зөөлөн) 可爱如小绵羊(жижиг хонь мэт хөөрхөн)

Урт удаан түүхэн хугацааны туршид улс үндэстэн бүр өөрийн гэсэн өвөрмөц түүх, соёлын үзэл баримтлалуудыг бий болгосон байдаг бөгөөд энэхүү үзэл баримталууд нь тэдний хэлээр дүрслэгдэн илэрдэг. Хятад хэлийг бусад хэлэнд орчуулахад хамгийн хүндрэлтэй нэг зүйл бол хятадын түүхэн хүн, түүхэн үйл явдал, түүхэн үлгэр домогтой холбоотой маш олон хэлц үг, зүйр үг, уран дүрслэл, адилтгал, зүйрлэлүүд байдаг. Түүхэн үлгэрүүд нь тухайн үндэсний түүх, соёлын мөн чанарыг тусгадаг соёлын чухал хэсэг мөн бөгөөд түүх, соёлын онцлог шинжийг хамгийн сайн тусгаж чадах хүчин зүйл юм. Иймд цаана нуугдаж буй түүхэн хүн, түүхэн үйл явдал, түүхэн үлгэрийг нарийн ойлгож судалсны үндсэн дээр орчуулбал илүү хялбар болно. Хятад үндэстний түүх, соёлд “Цао Цао”, “Жу Гөлян”, “Бо Чинтян”, “Күнз” гэх мэт түүхэн хүнтэй холбоотой маш олон үг хэллэг байдаг. Жишээ нь: 完璧归赵 (Шууд утга үнэт хаш эдлэлийг эзэн Жао гүрэнд бүрэн бүтэнээр нь буцааж хүлээлгэн өгөх. Сы Мачяны “Түүхийн тэмдэглэл” гэх зохиолоос гаралтай. Байлдаант гүрний үед болсон түүхэн үлгэр юм. Линь Шяну гэдэг сэргэлэн түшмэл нь хааныхаа үнэтэй хаш эдлэлийг уран арга хэрэглэн Чинь гүрнээс Жао гүрний нийслэлд бүрэн бүтэн буцаан авчирсан үлгэр болно. Харин одоо шилжсэн утгаар эд зүйлсийг тухайн эзэмшигчид нь бүрэн бүтэн буцаан өгөх үйлийг зүйрлэдэг) 四面楚歌 (шууд утга нь дөрвөн зүгээс Чу улсын дуу хангинана. Чу улсын хаан Шян Юй болон Хань улсын Лю Бан нарын тулалдааны үеийн үлгэр бөгөөд Чу улсын цэрэг ялагдаж Хань улсын цэрэгт бүслэгджээ. Лю Бан нь олзлогдсон Чугийн цэрэг болон өөрийн цэрэг доторх Чу улсын дууг мэддэг цэргүүдээрээ Чу нутгийн дууг шөнөжин дуулуулжээ. Бүслэгдсэн Чу улсын цэрэг нь нутгийнхаа дууг сонсон гэр

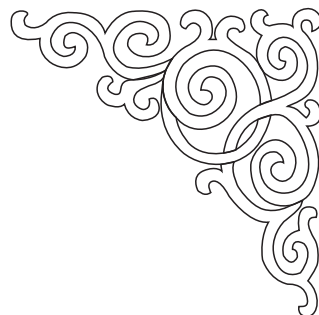
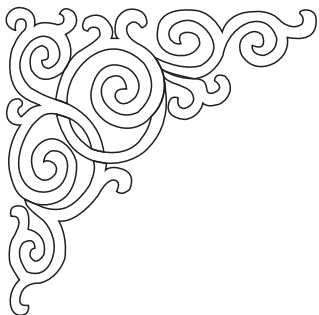
орноо санаж тулалдах сэтгэлгүй болж хаан Шян Юй нь яагаад дөрвөн зүгээс бүгд Чу улсын дуу хангинаад байна гэж гайхаад Чу улсын ард олон Хань улсад бууж өгсөн юм байх даа хэмээн сэтгэлээр унаж эцэстээ ялагдаж Үжян мөрөнд үйж амиа хорлосон байдаг. Одоо хүмүүс олон талын халдлага, хавчлагад өртөж, хүнд хэцүү нөхцөл байдалд орсон байдлыг зүйрлэдэг), 三顾茅庐 (шууд утга нь овоохой гэрээр нь гурвантаа зочлох. Хань гүрний үед Лю Бан нь Жу Гөлян гэгчийг цэргийн багшаар урьж ажиллуулахаар гурван удаа түүний урц овоохой, гэрээр нь өөрийн биеэр зочилсон үлгэр юм. Одоо чин сэтгэлээсээ олон удаа очиж уулзан эрдэмтэн мэргэдийг урьж ажиллуулахыг зүйрлэдэг) гэх мэт хэлц зүйр үгийг цаана агуулагдаж буй түүхэн хүн, түүхэн үйл явдал, түүхэн үлгэрийг мэдэхгүйгээр шууд орчуулах боломжгүй бөгөөд орчуулахдаа нэг бол орлуулж орчуулах, нэг бол цаад түүхийг тайлбарлан орчуулах шаардлага тулгардаг.

Монгол, хятад хоёр ард түмэн нь хэл уран зохиол, үндэсний соёл, гарал үүсэл, амьдралын орчин, нийгмийн хэв маяг зэргээр маш их ялгаатай байдаг бөгөөд энэ нь хоёр үндэстний хэлээр дамжиж бүрэн тусган илэрхийлэгддэг. Монгол, хятад хэлний уран дүрслэл адилтгал, зүйрлэлийг илэрхийлэх аргыг харьцуулан судалснаар адилтгал, зүйрлэл нь зөвхөн нэг үндэстний хэл шинжлэлийн өвөрмөц үзэгдэл биш бөгөөд харин бүхэл бүтэн үндэстний соёлын гүн гүнзгий утга агуулга, үндэсний онцлогийг агуулж байдаг нь илэрхий болж байна. Хоёр үндэстний уран дүрслэл адилтгал, зүйрлэлийг илэрхийлэх аргын ялгаа буй болгосон хүчин зүйлүүд нь харилцан адилгүй хэлний бүтэц, тогтолцооноос гадна, нийгэм хүмүүнлэгийн байдал, хүрээлэн буй орчин, соёл, түүх болон бусад олон хүчин зүйлүүдийн харилцан үйлчлэлийн үр дүн юм.

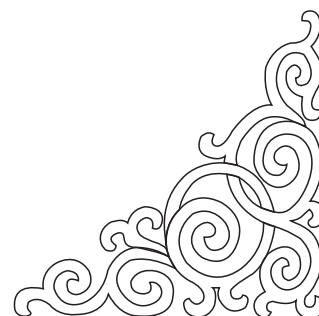
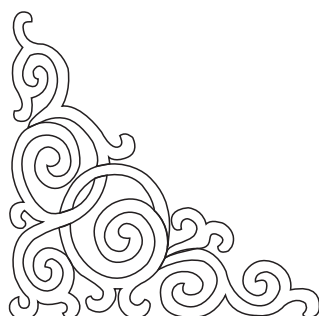
Монгол, хятад хэлний орчуулгын ажлын явцад орчуулагч нь дээр дурдсан хүчин зүйлүүдийн нөлөөнд байнга автдаг. Иймээс орчуулгыг чанарын өндөр төвшинд сайн хийхийн тулд эхлээд хоёр хэлний аль алийг бүрэн сайн ойлгох, дүн шинжилгээ хийх чадвартай байх ёстой бөгөөд мэргэжлийн хэлний хэрэглээний чадавхтай байх хэрэгтэй. Дараа нь холбогдох орчуулгын аргыг маш сайн сурч эзэмшсэн байх ёстой бөгөөд орчуулга хийхдээ эхийн агуулгаас эхлээд хэлзүйн бүтэц, утгазүй зэргийг нарийн судалж хамгийн оновчтой орчуулгын аргаар орчуулж, орчуулгаар дамжуулан эх бүтээлийн утга санаа, амин сүнс, бичвэрийн хэв маяг зэргийг үнэн зөв илэрхийлсэн байх хэрэгтэй.

Ном зүй:

1. 朱德熙, 语法分析和语法体系, 《中国语文》, 1982 年
2. 百度百科 <https://baike.baidu.com/item/比喻修辞手法/5187519>
3. 文化与翻译 中国社会科学院出版社 2010 版
4. 易蒲(宗廷虎), 李金苓, 汉语修辞学史纲, 长春, 吉林教育出版社, 1989 版
5. 《当代学术入门:文学理论》, 乔纳森. 卡勒, 沈阳, 辽宁大学出版社, 1998 版, 74 页
6. 陈望道, 修辞学发凡, 上海, 上海教育出版社, 1982 版
7. Г.Элдэв-Очир, Соёлын утгыг орчуулах арга зам, Орчуулга зүй, 2013, №02

XABCPAJT

TAMIR , RIVIÈRE A L'EAU LIMPIDE

Tchadrabalyn Lodoïdamba

*Traduit par Galsanjamtsyn Bouyannemekh
Alain Desjacques*

III

Il est impossible de rester longtemps sur le marché de la viande à Urga par une chaude journée estivale.

Les myriades de mouches ne permettent pas de respirer librement. Des chiens errants, s'emmêlant dans les jambes des passants, aboient plaintivement. En s'essuyant de temps en temps la sueur avec leur linge très sale, les bouchers vêtus de tuniques imprégnées de sang et de graisse crient soit d'une voix perçante ou bien de basse profonde : "Qui veut de la viande grasse ? Par ici !", "Des tripes fraîches à bon marché pour les amateurs de bonnes soupes ! Il fait lourd, il va sans doute pleuvoir ! Achetez sans tarder à bon marché une poitrine et du gros intestin !". Ces cris se confondent avec la prière monotone du moine mendiant (*badarči*), la voix grêle des autres mendiants, les aboiements et hurlements des chiens. C'est incompréhensible ce qui se passe ici, pour une personne étrangère à la scène.

Des porteurs sont là, avec de longues courroies en cuir à la main. Les uns s'appuyant sur les comptoirs bâillent parfois en glissant leur courroie entre les doigts. Les autres se précipitent vers un client qui demande le prix de la viande.

À l'est de ce marché bruyant, un jeune homme au visage émacié et pâle, est vêtu d'une tunique bleue en lambeaux et porte une béquille. D'une voix calme, il s'adresse aux passants: "Frères et sœurs, soyez miséricordieux, donnez-moi quelque chose pour manger!"

Certains éprouvent de la répugnance envers lui et passent leur chemin. D'autres lui jettent une ou deux sapèques en cuivre dans la main. D'autres encore lui tendent un morceau de graisse ou de galette. Le jeune homme sort un sac noir et y introduit les aumônes. D'autres enfin, sans rien lui donner, l'observent curieusement.

Dovčîn, un fonctionnaire du Ministère de l'intérieur, ayant récemment reçu le titre de Beyise¹⁰⁹ après avoir offert neuf chameaux blancs au souverain, passe tout près du marché de la viande. Il est accompagné de sa jeune épouse, Guerel, très élégamment vêtue. Tous deux sont à cheval, dont la couleur rousse de leur monture est quasiment identique. Ils aperçoivent le jeune à la béquille.

-Il vaudrait mieux donner quelque chose à ce pauvre garçon. Est-ce que nous avons quelque chose à lui donner ? dit la jeune femme.

- Ma chérie, faire un don même infime est un obstacle à l'enrichissement. Nous n'arriverons pas à aider tous les mendiants d'Urga, répondit Dovčîn d'un ton teinté de mépris.

¹⁰⁹Beyise -titre mandchou. Prince de quatrième rang, correspondant au titre de marquis.

Alors la femme, sortit un long qaday¹¹⁰ de l'intérieur de sa tunique et le jeta au mendiant. Le cheval, effrayé, fit un saut de côté, mais Dovčín réussit à le rattraper par les rênes.

-Dis donc, tu as frôlé la mort, et pour qui ? dit-il en grondant sa femme. C'est dommage pour le qaday, car nous devons l'offrir à notre lama professeur.

-Arrête de dire des bêtises ! Quelle importance si on le donne maintenant ? dit-elle en le fixant des yeux.

- Oui, oui reprit-il, en boudant.

En dépensant ses biens, Dovčín entra dans le rang de la noblesse du gouvernement du souverain et se maria avec Guerel, il y a un an. Il l'avait prise par force, mais Guerel s'était accoutumée à sa situation peu de temps après. Elle devint la vraie propriétaire des biens de son mari. Son caractère s'endurcit et le vieux Dovčín devint complètement obéissant devant sa jeune épouse. Ainsi une volonté exprimée de sa jeune épouse lui devint pareil à un ordre du souverain.

Guerel laissa le cheval trotter et Dovčín la suivit.

-Que vos dix vertus blanches sacrées soient glorifiées ! dit le mendiant. Pliant soigneusement son qaday, il le glisse sur sa poitrine à l'intérieur de sa tunique.

Un jeune cavalier vêtu d'une tunique bleue, portant à l'épaule un fusil russe à canon court en bandoulière passa devant le marché. En voyant le mendiant, il arrêta son cheval bai et marmonna de surprise: "Est-ce vraiment Khuyag?" Il s'approcha plus près.

-"Khuyag, mon ami! Vivant !"

Le mendiant tressaillit, regarda le cavalier et répliqua: "Oui, vivant..., et qui demande l'aumône afin de survivre". Des larmes coulèrent sur ses joues, il les essuya à la hâte avec sa manche et demanda à son tour: "Tu vas bien ?"

Ainsi sur le marché d'Urga se rencontrèrent deux amis. C'était une grande joie pour le pauvre. Plus d'une fois dans les années de guerre difficiles, ils partagèrent à la fois leur joie et leur chagrin. Le cœur gonflé de joie, Khuyag ne savait que dire, que demander et ne faisait que balbutier : "Et puis..."

- Le lama militaire a déjà lu les prières pour ta mort, dit l'autre en descendant de son cheval bai.

- Comment cela se peut-il... Et comment se termina la guerre ?

- C'est une longue histoire... mais ne restons pas debout ici, partons de loin de ce bruit et de cette puanteur.

En conduisant le cheval par la bride, les deux amis allèrent dans une boutique chinoise et s'assirent confortablement sur le porche à l'ombre.

Khuyag est originaire de la bannière de Saïd Wang. Il y a deux ans, il a été mobilisé dans l'armée du souverain Bogde et, sous le commandement du prince Khatan-bator Magsarjay, il s'est battu contre les Mandchous dans le sud.

Ce jeune homme intelligent et courageux lutta vaillamment et avait la réputation d'être l'un des meilleurs soldats. Au début, il ne voulait pas se battre, et il avait même l'intention de rentrer chez lui à la première occasion. Mais dans l'armée, il apprit qu'il participait à

¹¹⁰Bande soie étroite, qui est présentée de façon cérémonielle pour saluer, présenter des félicitations et pour marquer le respect.

l'établissement d'un gouvernement mongol, à faire de la Mongolie un Etat souverain et à liquider la domination étrangère. C'est pourquoi il se réjouit et il fut toujours au premier rang des soldats sur le front.

Après quelques victoires contre des ennemis plus nombreux, il crut à la victoire grâce à la clémence du souverain Bogde Jabzandamba et à la croyance au bon destin des Mongols.

Mais il fut blessé lors d'une attaque cinglante contre les Mandchous dans un village de Tsaqar. Une balle perdue a touché la hanche. Il est tombé de cheval et s'est évanoui. Lorsqu'il reprit connaissance, il était dans une famille qaračïn¹¹¹. Il y resta plus d'un mois et se rétablit. Ensuite il alla à Urga en profitant du retour d'une caravane qui venait de livrer des armes à nos troupes. Il s'est rendu au ministère de la Guerre pour obtenir de l'aide. Mais accusé de désertion, il fut ostracisé et évita la prison de justesse. Alors, pour se nourrir, il commença à demander l'aumône. C'est ainsi que le nombre de mendiants à Urga augmenta d'un homme.

L'homme qui était arrivé auprès de lui s'appelle Dorj. Il a été mobilisé de la bannière du comte Luu. Ils avaient fait connaissance dans l'armée et étaient devenus des amis proches là-bas. Khuyag donna même plusieurs cartouches à Dorj, prises à l'ennemi.

-Après ton absence, nous avons battu les soldats mandchous et nous nous sommes même approchés de la Grande Muraille de Chine. On entendait presque l'aboïement des chiens de Pékin! On leur a montré que nous n'étions pas des moutons tranquilles, mais de vaillants Mongols courageux, descendants de l'empereur de Činggis.

- Et où sont nos troupes maintenant ?

-Tout le monde est rentré, reprit Dorj, mécontent.

- Pourquoi ?

-Personne ne le sait. Ce printemps, tout le monde a été démobilisé.

En 1914, la Mongolie, sous la pression de la Russie tsariste, retira ses troupes du territoire de la Mongolie intérieure. Après une victorieuse bataille de trois jours, l'unité du régiment dans laquelle Dorj servait, avait fait halte près d'un village du Tsaqar.

Après avoir monté les tentes enfumées et déchirées, les soldats laissèrent paître les chevaux, mirent des postes de garde et levèrent des bannières et des drapeaux de combat au-dessus des tentes.

Près des tentes, des feux étaient allumés. Des soldats commencèrent à préparer le dîner et d'autres se mirent à rapiécer les vêtements ou à les épouiller. La fumée du feu passait devant les narines et les chevaux broutaient paisiblement l'herbe fraîche, reniflant négligemment. Les soldats triomphants étaient heureux comme Ulysse.

Dorj, assis au pied de la tente, rapiécail ses vêtements, tout en fredonnant. Près de lui était assis un soldat plus âgé, originaire de la bannière du marquis de Darkhan et, enlevant sa chemise, commença à l'épouiller en jetant les puces vivantes sur le sol.

- Tu cherches à les engraisser pour ensuite les manger ? Tu devrais mieux passer ta chemise au-dessus des flammes, elles finiront leur course dans le feu, dit Dorj. Mais le soldat sourit avec ironie et dit :

¹¹¹ nom d'une tribu mongole en Mongolie intérieure

- Ce serait dommage, car ce sont les puces de notre terre mongole et il continua son travail avec insouciance.

De l'une des tentes alignées on entendit une voix aigüe entonner cette chanson :

“Le mulet ambleur d'une valeur de cent lan¹¹²” ... Et une autre voix grave continua : “Conduisons-le au palanquin” ... Un chœur de diverses voix ensuite poursuivit : “faisons asseoir notre Bogde lama sur le trône de Tsongkhapa...”

Dorj et le vieux soldat se mirent à chanter doucement. Puis le soldat s'interrompit:

- Cette guerre se terminerait quand ?

- Comment le saurais-je ? Je ne suis pas le clairvoyant Dalai lama, ni le corbeau qui scrute le fond de soixante-douze ravins à la fois, répondit Dorj.

Le vieux soldat réfléchit un moment, puis, en soupirant il reprit :

- C'est difficile de vaincre les Mandchous, car ils grouillent sur le terrain comme des fourmis.

-Si l'on se réfère à l'histoire, on a l'empereur Činggis qan. Notre génie protecteur est le souverain Bogde, réincarnation de Vajrapāni. Le chef de l'armée est Khatan-bator. Probablement, tout se passerait bien.

On dit même que durant la récente bataille, notre chef avait la tête d'un héros au visage surdimensionné, dépassant la taille de son casque et que de sa bouche s'échappait une écume rouge !

- Bien sûr, il est lui-même une réincarnation de dieu Jamsran, dit Dorj, d'un ton confiant.

La conversation s'arrêta un moment. Quelqu'un se mit à chanter d'une voix sonore et agréable “L'épervier gris”.

- Ah, ce serait bien de rentrer à la maison, boire une tasse d'arz¹¹³ chauffé, me couvrir de la tunique de ma femme, m'installer près des voisins, dit ce soldat, les yeux brillants et le visage rempli de joie.

- Mon ami, votre femme vous manque, dit Dorj avec un éclat de rire.

- Ce sont des pensées qui perturbent mon esprit, admit franchement le soldat.

- Moi, ma mère est restée seule. Comment vit-elle là-bas ? Et il coupa le fil de ses dents et regarda pensivement le sol.

- C'est la vie. Tout ce qui commence se termine, dit le soldat.

- As-tu un peigne ? J'ai tout un troupeau de poux dans la tête.

Dorj prit un mince peigne en bambou et le tendit au soldat. Il commença à peigner ses cheveux. Voyant un sac brun fixé sur la selle de Dorj, il demanda:

- C'est quoi, ça ?

- Où ?

- Dans le sac lié sur ta selle.

- Ah, ça ? Ce sont des champignons blancs séchés.

¹¹²Un lan équivaut à 37.3 grammes de l'or ou de l'argent.

¹¹³arz : eau-de-vie distillée seconde fois.

- Tu n'en as pas ? reprit-il en le regardant avec étonnement. Dans une région chaude, c'est une chose de première nécessité. On peut les vendre, cela fait un peu d'argent, ou bien on peut les consommer comme médicament, expliqua-t-il sagement.

- Si c'est ainsi, donne -m'en un peu.

- Un peu, d'accord. Mais tu me donnes des cartouches.

Le soldat plus âgé resta pensif sans dire un mot. Soudain, le son d'une trompette retentit. Se redressé vivement, ces deux en courant entrèrent dans leur tente prirent les armes et se rejoignirent à leur dizaine. Le régiment entier est disposé sur plusieurs rangées, avec chacune un commandant à leur tête. Ils attendent ainsi les autorités.

Du côté droit des soldats alignés, cinq cavaliers arrivent au grand trot. A leur tête Khatan-bator Magsarjav, sur un grand cheval gris avec un plastron rouge. Sa tresse noire et épaisse se balance d'un côté et de l'autre, et son *otaya*¹¹⁴ sur le chapeau oscille également. Il a un air majestueux.

Des périodes historiques donnent naissance à des personnalités remarquables. C'est le cas de Khatan-bator Magsarjav, pendant la période décisive de la lutte des Mongols contre la domination mandchoue menée depuis plusieurs siècles.

Cet homme avait le visage brillant et bronzé avec le front dégagé et de larges épaules. Il était toujours au premier rang de la lutte pour la libération de son peuple du joug étranger, et partout il était victorieux.

Ayant reçu le titre de Wang, il est devenu le seigneur de la bannière et a immédiatement levé une armée pour combattre les oppresseurs. Il a expulsé le gouverneur Mandchou de Khovde par la force des armes. Wang Magsarjav était convaincu que seuls les soldats armés pourraient remporter la victoire sur l'ennemi détesté, et a tout fait pour gagner leur confiance. Mais lui-même a donné tout son amour aux soldats. Il leur a parlé de la terre natale, de l'importance d'avoir sa propre patrie indépendante. Ainsi, pour servir la cause de la victoire, il utilisait différents moyens, en s'appuyant même sur leur croyance religieuse en devenant Čoïjin¹¹⁵. Son autorité parmi les soldats était énorme.

- En marchant avec Khatan-bator, aucun problème n'est insurmontable pour nous. Il nous sauvera des balles, et des coups de sabre. Après tout, il est la réincarnation de divinités protectrices, disaient les soldats.

Une fois, lors d'une bataille pour la ville de Kovde, un soldat s'était enfui. Rattrapé, il fut amené devant Magsarjav, qui lui dit : "Quelle pitié ! fils. Je ne te punirai pas. Désormais, la providence te quittera, puisque tu as changé de terre natale". Il libère le soldat et dit aux autres qui se tenaient à ses côtés : "Dans la prochaine bataille, il périra, le pauvre garçon".

Deux jours plus tard, ce soldat a effectivement été tué. "Voyez-vous", dit Magsarjav aux soldats, "une balle l'a atteint à l'arrière de la tête. Cela signifie qu'il n'est pas tombé par la main de l'ennemi, mais cela a été puni par l'arme de la divinité, protectrice de son pays natal". Et tout le monde croyait le commandant, car personne ne pensait que l'un de ses hommes aurait pu tirer sur ce soldat.

¹¹⁴*Otaya* : décoration en forme de plume de paon portée sur le haut de la coiffe.

¹¹⁵*Čonjin*-chaman bouddhique, protecteur de la doctrine et prophète.

Commandant les troupes mongoles dans la direction principale contre l'avancée des Mandchous occupant déjà de vastes territoires, Magsarjav stoppa en peu de temps leur avancée et, ayant lancé une contre-attaque, repoussa l'ennemi.

“Nous n'avons pas besoin de la terre d'un autre, a déclaré Magsarjav, mais nous devons leur montrer que si la Mongolie se reveille, ils ne pourront pas échapper à nos représailles”.

Magsarjav était contre le traité des trois puissances. Mais comme la Russie et la Chine ne se divisaient pas sur la question de la Mongolie, il n'y avait pas d'autre moyen que d'attendre et de préparer les gens pour de grands changements.

“Jusqu'à ce que la Mongolie devienne un Etat indépendant, nous ne nous séparerons pas des armes, ni ne descendrons de cheval. Nous sommes faibles et nous sommes peu nombreux, mais si l'on veut nous conquérir, nous nous battons jusqu'au dernier souffle. Cette lutte touchera peut-être à sa fin quand en Mongolie, il ne reste pas un seul homme et pas un seul cheval ”, dit souvent Magsarjav.

Les Mandchous ont essayé de le soudoyer. Ils lui ont promis beaucoup d'argent et des titres. Mais il répondait invariablement: “L'argent mandchou me restera au travers de la gorge, il n'y a aucun passage. Par contre, le médecin me dit de manger une soupe mongole faite d'abats qui ont été conservés au froid durant l'hiver, c'est bon pour la santé”.

Lorsque Magsarjav se présentait devant ses troupes, les soldats acclamaient un vif “Khurai !”

Il paraît que les commandants subalternes de la compagnie voulaient être remarqués par Magsarjav. Se tenant droit, les uns, la tête relevée en arrière, gonflaient la poitrine, les autres maintenant les lèvres pincées et les narines dilatées.

Le cheval du commandant ne reste pas immobile. Fougueux, il frappe le sol de ses sabots, secoue la tête et tire sur sa bride tout le temps.

- Soldats ! s'adressait Magsarjav d'une voix forte, la Russie et la Chine ont conclu un traité sur la Mongolie. Sur la base de ce traité, notre état doit retirer ses troupes. Aujourd'hui je pars à Urga. Vous tous retournerez chez vous dans les prochains jours. Nous avons fait tout notre devoir. Les générations futures n'oublieront pas nos exploits. Ils seront également rapportés dans des livres. Vive la Mongolie indépendante! Les soldats ont crié: “Khurai!”

Magsarjav inspecta deux fois les troupes nouvellement formées et, tournant son cheval, partit avec son escorte.

Quelqu'un a crié:”Que Khatan-bator ait du succès dans ses actions!” - Et encore, un fort ‘khurai !’ a retenti.

Les soldats se sont dispersés et sont allés dans leurs tentes. Dorj se tenait à l'entrée de la sienne, lorsqu'un soldat s'approcha et dit :

- Alors, mon vieux, ainsi on s'en va d'ici?

- Il paraît. Notre Bogde Javzandamba sait ce qu'il fait, répondit Dorj avec une rancune dans la voix.

- C'est la sagesse mongole même. Nous en avons récemment parlé. Alors, on rentre à la maison.

Dorj reste silencieux. Il lui semblait que mettre fin à la guerre quand on gagne, renoncer aux territoires acquis et rentrer chez soi est honteux. Mais que faire, si tel est l'ordre

du Bogde qui n'est pas à remettre en cause. Il a essayé de se convaincre que Bogde sait mieux que lui ce qu'il faut faire, et pourtant, il était déçu et ressassait toujours cette importante décision.

Quelques jours plus tard, les troupes mongols retournèrent dans leur pays. Sur la place restaient de petits sacs remplis de champignons blancs secs.

A leur arrivée, les indigènes faisaient des rituels, des enfants sortaient des yourtes et se chamaillaient joyeusement en courant. Maintenant un, puis deux adultes sortent aussi, silencieux et stupéfaits. En voyant figure défaite de ces personnes, tous voudraient leur crier : "Frères, ne vous en faites pas, le Bogde Javzandamba a probablement une idée en tête!"

Quelqu'un d'une voix joyeuse parle de la fête qu'il fera lorsqu'il reverra sa femme et ses enfants. Qu'il sera bon d'entendre sa femme après de longues années de solitude, qu'il sera bon de se rassasier pour un ventre affamé ! Mais Dorj ne semblait rien entendre.

Il a délié la lanière de cuir à l'arçon devant sur la selle sans le savoir. Un sac de cèpes tomba au sol, le cheval prit peur et sauta sur le côté, mais Dorj ne tira même pas sur les rênes.

La poussière sèche, soulevée par les sabots de centaines de chevaux, entraient dans la bouche et par le nez, et se mêlait à la sueur. Le soleil de midi était brûlant. C'était étouffant, comme si l'on était enfermé en été dans une petite yourte où l'on fait cuire des beignets dans un grand chaudron.

Dorj raconta tout cela à Khuyag et, en soupirant tristement, poursuivit : -Un certain Korostoï, fonctionnaire du bras droit de l'empereur russe a insulté en toute immoralité le grand-duc et grand lama Tserinčimed, en lui jetant à la figure la lettre du traité. La Chine et la Russie veulent nous gouverner ensemble.

- N'y a-t-il aucun moyen de les faire se battre ? demande Khuyag.

- Ce n'est même pas pensable ... A Khiagte ils ont signé un traité qui stipule que notre pays fait partie de la Chine. Alors Manlay Wang Damdinsuren a refusé de le signer en disant qu'il ne signerait pas un traité qui donne à un état étranger son propre pays natal et celui de ses ancêtres. Il remit son sabre en disant qu'il ne voulait pas que son nom soit maudit par les générations suivantes. Le prince Manlay n'avait pas d'autre issue, le pauvre, il s'est comporté en héros. C'est du moins ce que j'ai entendu dire, concernant les affaires de l'état, conclut Dorj.

Khuyag dit à son ami qu'il ne connaît personne à Urga, ce qui le conduit à vagabonder en mendiant.

- Je vais te conduire chez une famille que je connais bien, répliqua Dorj, en lui donnant dix pièces d'argent, enveloppées dans un tissu graisseux.

- Si tu rapportais au souverain Bogde tes exploits, il ne te laisserait dans le besoin. Yarinpil de notre régiment, tu te souviens, il a été nommé "héros". Je pense aussi obtenir cette récompense, dit Dorj en redressant sa poitrine.

Khuyag ne dit rien et se leva. Et ils allèrent chez la famille d'un des amis de Dorj.

La chaleur devint de plus en plus suffocante dans l'endroit. La puanteur du sol ne cesse de brûler le nez et les habits restent coller au corps par la sueur, comme s'ils étaient inséparables.

Dans l'obscurité de la nuit un homme marche, les mains dans le dos dans la vallée de Tamir. Les étoiles brillent dans le ciel, mais l'obscurité est telle que, même le bout des chaussures n'est pas visible. Une brise fraîche nocturne s'étire le long de la vallée, apportant avec elle de la fraîcheur.

L'homme s'arrête souvent, pour mieux écouter. En s'approchant de la rivière, il entend le clapotis de l'eau. Il s'allonge à plat ventre au bord et, boit à grandes gorgées. Puis il se lave et s'essuie le visage avec le pan de son imperméable. Il s'appelle Tumur. A plusieurs reprises, il se redresse en étirant les deux bras. Et il inspire profondément l'air frais de la nuit rempli de multiples odeurs d'herbes de la steppe. Puis il recommence à marcher en chantonnant doucement: "S'il y a un jour pour entrer en prison, il y a aussi un jour pour s'évader". Tumur s'arrête à nouveau. Un bruit lui parvient à ses oreilles. Il s'allonge sur l'herbe verte et observe de tous les côtés. Il se remet à marcher, rapidement et bientôt arrive près d'un cheval isolé, attaché avec une longue longe. C'est la seule monture d'Erdene.

Peut-être est-ce le seul cheval d'un pauvre?" pense Tumur et il s'arrête quelques moments. Mais aussitôt le souvenir du visage de Badarči, la vie pénible pleine de souffrance de plus d'une année, enserré dans une peau de bœuf séchée surgit dans son esprit. Si jamais il retombe entre les mains de ce Badarči, alors adieu la vie.

Pendant un moment, il reste indécis,...Eh bien ! Puisque "la route de l'homme est longue et que le cou de l'éléphant est court", ce disant, il bride finalement le cheval et l'emmène loin de la tente, avant de le monter d'un seul coup et traverse la rivière Tamir.

Ainsi, le plus jeune a volé l'unique cheval de son aîné, le laissant sans moyen de locomotion dans une région étrangère.

Le lendemain, Tumur se cache dans la forêt et, à la tombée de la nuit, il vole un autre cheval sellé, attaché au poteau d'un campement d'une famille. Puis il se dirige vers sa terre natale.

Tumur, dans un état affamé, n'a rien mangé depuis sa fuite, excepté du beurre que Khongor lui a donné. La faim le tourmente et ses idées se brouillent de temps en temps ; tout semble flotter devant ses yeux.

Tôt le matin, en montant au sommet d'une colline, il voit une yourte solitaire en contrebas. Et il s'y dirige aussitôt.

- Retenez le chien ! – dit-il d'une voix forte.

Une jeune femme d'une vingtaine d'année sort de la yourte. Elle attrape le gros chien noir par son étroit collier en cuir. Dans la yourte, un homme âgé est en train d'assouplir une courroie, et un enfant de trois ou quatre ans dort sur le lit, côté gauche.

- Bonjour ?

- Bonjour! Vous allez bien?

- Passez-vous bien l'été?

- Bien! Et vous comment ça va?

Tumur et l'homme, assis devant le lit dans la partie gauche de la yourte font connaissance. Tumur se présente comme étant Jargal, chasseur de la bannière du comte Dashdo. Parti à la chasse depuis plusieurs jours, il est tombé de son cheval, et a perdu son arme et ses provisions. Il a même failli mourir. A ces mots la jeune femme quitte

soudainement la yourte, décidée à vérifier ses dires. Elle rentre peu après et regarde Tumur en disant que cinq cavaliers s'approchent en galopant vers la yourte.

Voyant l'œil innocent de la femme, il devine aisément qu'elle veut le sonder. Tumur avec bonne humeur s'assit confortablement et répliqua en souriant : "Probablement des gens de passage. Ce serait bien de rencontrer des compatriotes".

Le thé bouillit. La femme apporte devant l'hôte une théière remplie de thé et une assiette en bois brun pleine de fromage et de crème de lait solidifiée fraîche.

Les Mongols sont des gens hospitaliers. Particulièrement affables, lorsqu'ils rencontrent des voyageurs d'autres contrées. C'est pourquoi il est d'usage de servir aux visiteurs de passage le meilleur de ce qu'ils ont. Il n'y a rien de plus honorable que de dépenser pour le visiteur. Si quelqu'un est avare, sa mauvaise réputation se répandra immédiatement à travers toutes les provinces. Les habitants de tel ou tel lieu le mépriseront et l'affubleront de profanateur du nom de sa terre natale. Ainsi, en broyant la viande séchée, le maître de maison cuisine un repas pour le visiteur d'une autre bannière. Tumur y resta jusqu'à 11 heures du matin. Il s'est fait peigner les cheveux en tresse par la femme et il s'est rasé.

Le chef de famille s'appelle Ulzi, son fils Khuyag et sa belle-fille Tsend. Khuyag a été convoqué à l'armée de Bogde et depuis lors, ils n'ont aucune nouvelle de lui. Khurel, son petit-fils, vit avec eux. Il n'avait que deux ans lorsque son père est parti. Il regarde Tumur avec intérêt, surtout quand sa mère est en train de lui faire la coiffure. Tumur, qui s'est bien nourri et a repris des forces, est sur le point de partir, lorsque arrive Purev taïdji, surnommé "le terrible gardien" de la bannière de Said Wang. Ulzi, pris de panique, s'avance : "Cher taïdji, je suis extrêmement heureux que vous ayez daigné franchir le seuil de ma pauvre yourte", dit-il. Ulzi met un coussin sur le siège et, pliant les mains, s'incline devant un hôte important.

Purev exige de lui donner de la vodka, bien qu'il soit déjà ivre. Apprenant qu'il n'y a pas de vodka, il fait un scandale : Canaille ! Mendiant ! Tu déshonores notre bannière par ta pauvreté ! s'écrie Purev. Puis, ses yeux lubriques restent clouer sur Tsend, mais de temps en temps il jette un œil de prédateur hostile sur Tumur.

- Comme je suis un peu ivre, qu'elle m'accompagne. Selle ton cheval et viens avec moi, ordonne Purev en se tournant vers la jeune femme, et sort de la yourte.

Ulzi devine immédiatement l'intention de Purev lascif qui déshonorait beaucoup de belles jeunes femmes de la bannière.

- Oh, mon prince, l'esclave insignifiant Ulzi lui-même vous escortera. En entendant ces mots, Purev se met en colère, et crie : "si tes cuisses n'ont pas de démangeaisons, fais ce que je dis". Ulzi tombe à genoux et supplie le taïdji féroce, mais inexorable, il frappe Ulzi avec une cravache épaisse en bambou.

Alors Tumur témoin de la scène ne peut pas la supporter. Il intervient en s'approchant de Purev et dit : "Cet homme n'est coupable de rien envers toi, pourquoi es-tu si cruel avec lui ? C'est comme si le prince mord son serf, et l'escroc vole son voisin". Alors il éclate en colère comme de la poudre versée dans le feu et crie en levant le fouet : "Et toi, le mendiant, d'où tu viens ? Tu ne reconnais pas Purev taïdji de la bannière de Said Wang?"

Tumur lui arrache la cravache et le pousse vigoureusement. Le taïdji tombe sur le sol en basculant sur une petite hotte derrière lui. En se relevant, il dit à Ulzi : “Toi, l’esclave sans valeur, à qui as-tu accordé ton hospitalité ? Il vient d’insulter le descendant direct de Gengis Khan! Quand le bâton en bambou claquera sur tes fesses, tu regretteras d’avoir fait un tel crime !” Il est sur le point de défaire la longe de son cheval, lorsque Tumur l’attrape par la nuque et l’élève en le secouant.

- Quel gremlin despote ! Pas d’yeux pour voir la montagne, pas de dents pour manger du poumon ! Vilain vieillard, si tu oses les offenser et les punir, je te ferai suffoquer, t’enverrai dans l’au-delà, compris ? dit-il. Il paraît que la yourte aux quatre murs d’Ulzi tremblait de sa voix.

A ces mots, l’ivresse et la colère de taïdji se dissipent totalement pour laisser place à des tremblements sur tout le corps et des contractions de sa bouche. En le voyant Tsend rit involontairement. Mais Ulzi avait une peur bleue des représailles du lendemain de cet homme cruel.

- Fils, laisse-le, sinon tu m’entraînes dans le malheur, marmonne-t-il. Tumur, après l’avoir secoué deux fois, et le pousse à terre. Purev tombe fortement sur le derrière.

- Epargnez-ma vie insignifiante ! Quel est donc votre nom, grand homme ? demande le prince, d’une voix cassée.

- N’as-tu pas entendu parler de Saïn-er Tumur-le-silex de Zassagte khan?, reprit-il à travers les dents serrées.

Purev avait déjà entendu plusieurs fois le nom de ce célèbre fuyard des montagnes, mais le matin même, il a entendu dire qu’il avait fui de la prison du comte Lou. A l’énoncé de son nom, Purev s’agenouille et le regarde d’en bas, d’un air glacé. Les pleurs et les sourires se mêlent sur son visage qui se déforme. Une sueur froide perle sur son front. Et il supplie : “Moi, j’ai eu tort de ne pas vous avoir reconnu de suite, grand homme. Laissez ma vie sauve !” Ulzi surpris reste bouche bée, sans voix, parce qu’il a également beaucoup entendu parler de ce célèbre Saïn-er.

Et Tumur sourit en roulant ses grands yeux bruns aux épais sourcils noirs. “Monsieur Ulzi, je vous souhaite tout le meilleur, et mais je vous rendrai visite plus tard ”, dit-il. Puis, se tournant vers Purev, lève son index en le menaçant : “Donc, Tumur tiendra parole”. En pliant les mains, l’autre répondit: “oui” avec un visage tout ridé pareil à une panse de beurre rance mise dans le feu.

Tumur monte doucement à cheval et debout sur les étriers, galope vers l’ouest. Ulzi l’admire quelques instants puis, comme se ressaisissant dit à sa bru : ‘Tsend, fait une libation de laitage!’ Tsend n’arrive pas se remettre de sa surprise, elle n’en croit pas ses yeux. En apportant du lait et l’aspersoir elle fait neuf aspersion vers l’ouest.

Les lâches ne sont courageux qu’avec les faibles et les pauvres. Et du fort, ils sont prêts à tolérer toute insulte. C’est le cas de Purev. Il a compris que Tumur-le-silex, célèbre dans toute la Mongolie tiendrait parole. C’est pourquoi, en souriant à Ulzi avec un sentiment de culpabilité exprimée par sa bouche édentée, il monta à son cheval et s’en alla à bride abattue.

ШУВУУНЫ ДИВААЖИН

Ба Жинь¹¹⁶

Хятад хэлнээс орчуулсан Р.Оргил¹¹⁷

Нар уулын цаагуур орж, тэнгэрийн хаяанд улаан манан сүүмийж, аагим халуун аажмаар бууран, оройн сэрүүн агаар нөмөрч харанхуй болох дөхөж байлаа. Бага сургуулийн хоолны газарт оройн хоолоо идэж байх зуур манай ангийн Чень бидэнд: “Бүгдээрээ завиар аялах уу” гэж хэлэхэд хамт сууж байсан найзууд бүгд сургуулийн өмнөх цөөрмийн эргэн тойрон дахь үзэсгэлэнт байгаль руу харцгааж нэгэн дуугаар “тэгье л дээ” гэгцгээв.

Бид чулуун замаар жаахан алхаад л голын эрэг дээр хүрч ирэв. Тэнд бөөгнөрсөн улалж өвс голын урсгал даган зам татуулан хөвнө. Голын эрэг дээрх хоёр том модны доор хэдэн жижиг завь байхыг олж харлаа.

Бид нэг нэгээрээ завь руу гараад уяаг нь тайлж завиа холбилзуулан сэлүүрдсээр голын дунд хүрлээ.

Гурван найз маань сэлүүрдэж, Чень бид хоёр завины голд суугаад байгалийн үзэсгэлэнт алмайран харсаар явж байлаа.

Тэртээ хол уулын орой дээр ногоон мододоор хүрээлүүлсэн нэгэн суварга сүндэрлэн харагдана. Харин ойр хавьд тиймэрхүү суварга үзэгдэхгүй бөгөөд тэрхүү суварга байгаа газар бол Чень найзын маань төрсөн нутаг нь юм гэнэ лээ.

Гол их өргөн, усны урсгал намуун тайван, завь маань аажуухан хөвсөөр байлаа. Гэвч зарим нэг газраа гол нарийсаж, цэцэг навчис усны хоёр талаар ургасан харагдана. Модны навчис тодрон харагдах нь үнэхээр үзэсгэлэнтэй.

Тэнд маш олон мод байгаа юм шиг харагдах боловч найзуудын маань зарим нь “тэнд нэг л саглагар мод байна” гэхэд нөгөө нь “үгүй ээ тэнд хоёр мод байна” гэж хэлэхэд нь би үнэхээр гайхав. Учир нь иймэрхүү модыг анх харж байгаа надад олон мод байгаа юм шиг л санагдаж байлаа.

Бидний завь өнөөх саглагар модны дэргэд аажуухнаар ойртон ирлээ. Тэр модыг ойроос хараад “ямар том мод вэ” гэж уулга алдмаар санагдлаа. Салаалсан мөчрийг нь тоолохын аргагүй олон бөгөөд мөчир дээр нь цэцэг дөнгөж нахиалж, зарим үндэс нь газар руу, зарим нь ус руу хаван орсон байх юм. Холоос харахад үнэхээр л олон мод байгаа юм шиг л санагдаж байж билээ.

Өдийд уг мод ид нахиалах цаг нь юм гэнэ. Энэ мод нахиалж буйгаа бидэнд харуулья гэсэн шиг ногоон навчисаа тал тал руугаа саглайлган, ямар ч зай завсаргүй өтгөн шигүү ургуулсан байлаа. Нов ногоон өнгө нүдний минь өмнө тодорно. Дөнгөж нахиалсан навчис шинэ орчиндоо дасан зохицох гэж салхины аясанд найган ганхана. Энэ бол өмнөд нутгийн минь сэтгэл бахдам сайхан мод юм аа. Завь модны доор холбилзсоор. Эргийн газар маш чийглэг нойтон харагдсан тул бид буулгүй эргэн тойрноо ажиглан харж байлаа. Найз маань: “Энэ бол шувууны диваажин. Шувууд энэ саглагар модон дээр үүрээ засдаг. Тариачид түүнд огт

¹¹⁶ Хятадын орчин үеийн нэрт зохиолч

¹¹⁷ МУИС, ШУС, ХУС-ын Гадаад хэлшинжлэлийн докторант

хүрдэггүй болохоор энд шувууд эрх дураараа амьдардаг юм” гэлээ.

Гэвч ойр хавьд шувуудын жиргээ сонсогдохгүй, шувууны үүр хаана ч харагдахгүй, магадгүй саглагар модон дотор далдлагдсан юм болов уу ч гэж бодогдоно.

Голын эрэг дээрх жим дагуу туулайн бөөр мод байх юм. Ногоон навчис дунд улаан өнгийн жимснүүд яралзан харагдана. Бидний завь тэр зүг рүү усны урсгал даган хөвөн очив. Завь маань жимийн ойролцоо очиход бид үсрэн бууцгаалаа. Хоёр найз маань маш хурдан модон дээр авирч, модны оройгоос хэдэн ширхэг туулайн бөөр жимсгэнийг доош нь унагаахад Чэнь бид хоёр гурван найзын хамт модны доор зогсоод тосон авч байлаа. Тэд бууж ирээд туулайн бөөр жимсгэнээ идээд буцаж завиндаа суулаа.

Маргааш нь бид завиа сэлүүрдэн Ченийн төрсөн нутгийн зүг хөдлөв. Замдаа бид нөгөө шувуудын диваажингаараа дайран өнгөрч таарлаа. Их гоё үзэсгэлэнтэй уулархаг газар байх агаад өглөөний нарны туяа усны мандал, модны навчис дээр тусаад үнэхээр нүд гялбам сайхан харагдаж байлаа.

Анхны удаа ирэхэд их л нам гүмхэн байсан. Харин өнөөдөр шувуудын жиргээ хөг аялгуу нэмэн энд тэндгүй сонсогдоно. Бид шувууд нисэн ирэхийг хараад сэтгэл хөдлөн алгаа ташин угтан авлаа. Тэнд том, жижиг зүйл зүйлийн шувууд нисэн бууна. Зарим нь модны мөчир дээр сууж жиргэнэ, зарим нь далавчаа дэлгэн нисэхийг завдана.

Хаа сайгүй нисэж буй шувуудыг харан зогсох үнэхээр сайхан байлаа. Шувууд бөөн бөөнөөрөө нисэн ирнэ. Зарим нь бидний алга таших чимээнээс үргэж ой мод руу нисэн одлоо. Харин зарим нь модны мөчир дээр суугаад дуу дуулж байгаа юм шиг л хөг аялгуу нийлүүлэн жиргэлдэнэ.

Төдөлгүй “за бүгдээрээ явцгаая даа” гэж Чень хэллээ.

Завь маань суваргатай уулын бэлд байдаг жижиг тосгоны зүг голын урсгал даган хөвөх зуур надад мартагдашгүй сайхан дурсамж үлдээсэн өнөөх саглагар модны зүг эргэн харлаа. Өчигдөрийн нам гүм хуурмаг байжээ. Шувууны диваажин бол үнэхээр л шувууны диваажин юм даа.

